

Учреждение образования
«Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка»

Институт повышения квалификации и переподготовки

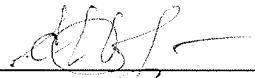
Факультет доуниверситетской подготовки

Кафедра методики преподавания интегрированных школьных курсов

(рег. № УД-34-1-49-2020 11.09.2020)

СОГЛАСОВАНО

Заведующий кафедрой методики преподавания интегрированных школьных курсов

_____ Е.В.Цытрон
30. 06. 2020 г.

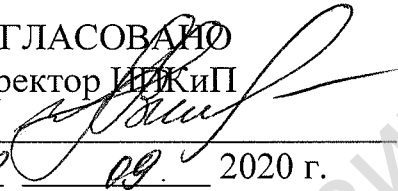
СОГЛАСОВАНО

Декан факультета доуниверситетской подготовки

_____ С.В.Яковенко
30. 06. 2020 г.

СОГЛАСОВАНО

Директор ИПКиП

_____ И.В.Шеститко
10. 09. 2020 г.

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС ПО УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЕ
ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ: ПАДРЫХТОЎКА ДА ЦТ
(раздзел «Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст.»)

Автор-составитель – Гришкевич Татьяна Викторовна

Рассмотрен и утвержден

на заседании Совета ИПКиП БГПУ 02. 09. 2020 г.

протокол № 1

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПСКА	2
1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII стагоддзя.	4
1.1. Старажытнае грамадства на тэрыторыі Беларусі.	4
1.2. Узнікненне на тэрыторыі Беларусі шматукладнага грамадства і дзяржаўнасці (V-VI стст. – першая палова XIII ст.).	16
2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	48
2.1. Асноўныя паняцці і тэрміны раздзела «Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст.».	48
2.2. Пытанні і заданні для замацавання пройдзеных тэм	54
2.3. Тэставыя заданні для замацавання пройдзеных тэм	59
2.4. Праверачныя работы для самакантролю	68
3. РАЗДЗЕЛ КОНТРОЛЯ ВЕДАЎ	82
3.1. Крытэрыі ацэньвання вынікаў вучэбнай дзейнасці слухачоў факультэта.	82
3.2. Матэрыялы для выніковай атэстацыі слухачоў	84
4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	92
4.1. Вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”	92
4.2. Метадычныя рэкамендацыі для самастойнай работы слухачоў ФДП.	105
4.3. Рэкамендуемая літаратура па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”	106

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Асноўная мэта вучэбна-метадычнага комплексу “Гісторыя Беларусі” – навукова-метадычнае забеспячэнне вучэбнай дзейнасці слухачоў дзённага падрыхтоўчага аддзялення і падрыхтоўчых курсаў факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі пры вывучэнні дысцыпліны “Гісторыя Беларусі”. У змест вучэбна-метадычнага комплексу (ВМК) уключаны тэмы, якія адпавядаюць зместу вучэбнага матэрыялу раздзела «Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст.».

ВМК накіраваны на павышэнне ўзроўню выкладання вучэбнай дысцыпліны з улікам вынікаў фундаментальных даследаванняў і прыкладных даследаванняў у сферы адукацыі, разлічаны на рэалізацыю патрабаванняў адукацыйных стандартаў у сістэме давузаўскай падрыхтоўкі. ВМК распрацаваны ў адпаведнасці з “Палажэннем аб вучэбна-метадычным комплексе на ўзроўні вышэйшай адукацыі”, зацверджаным Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 26.07.2011 № 167, і складаецца з чатырох асноўных раздзелаў: **тэарэтычнага, практычнага, кантроля ведаў і дапаможнага. Першы (тэарэтычны) раздзел** утрымлівае матэрыялы для тэарэтычнага вывучэння дысцыпліны “Гісторыя Беларусі” у памеры, які прадугледжаны праграмай Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь для ўстаноў, што забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, вучэбным планам факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі па дадзенай дысцыпліне, і, які з’яўляецца дастатковым для паспяховай здачы ўступных іспытаў па вучэбнаму прадмету “Гісторыя Беларусі”. **Практычны раздзел** ВМК складаецца са зводнай табліцы асноўных паняццяў і тэрмінаў, неабходных для засваення; заданняў і пытанняў да кожнай тэмы раздзела, разлічаных на падрыхтоўку самастойных вусных ці пісьмовых адказаў; з тэставых заданняў для практычнага засваення вучэбнага матэрыялу як у рамках аўдыторных заняткаў, так і ў выніку самастойнай работы слухачоў. У раздзел уключаны правяральныя работы для самастойнага выканання. Прыведзеныя адказы даюць слухачам магчымасць самастойна праверыць і вызначыць ступень засваення тэарэтычнага матэрыялу, звярнуць увагу на тое, што патрабуе дадатковай асабістай работы.

Раздзел кантроля ведаў утрымлівае крытэрыі ацэньвання вучэбнай дзейнасці слухачоў факультэта па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”, матэрыялы для прамежкавага кантроля ў выглядзе двух заліковых кантрольных работ з тым, каб высветліць адпаведнасць вынікаў іх вучэбнай дзейнасці патрабаванням вучэбна-праграмнай дакументацыі факультэта і адукацыйным стандартам сістэмы давузаўскай падрыхтоўкі.

У **дапаможным раздзеле** вучэбна-метадычнага комплексу прадстаўлены элементы вучэбна-праграмнай дакументацыі: змест вучэбнага матэрыялу раздзела «Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст.», вучэбна-метадычная карта дадзенага раздзела, інфармацыйна-метадычная частка праграмы.

Асобны пункт дапаможнага раздзела адведзены метадычным рэкамендацыям для самастойнай работы слухачоў факультэта.

Выкарыстанне ВМК у вучэбным працэсе разлічана на больш эфектыўнае засваенне ведаў па айчыннай гісторыі, іх сістэматызацыю і паглыбленне. Ён дае магчымасць планаваць і ажыццяўляць самастойную работу слухачой, рацыянальна размяркоўваць вучэбны час і, як вынік, павінен забяспечыць больш паспяховую здачу ўступных іспытаў, паступленне і далейшае навучанне ў вышэйшых навучальных установах краіны.

Репозиторий БГПУ

1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII стагоддзя.

1.1. Старажытнае грамадства на тэрыторыі Беларусі.

Тэма 1.1.1. Уводзіны.

Гісторыя як навука. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Яе функцыі, месца і роля ў сучасным свеце. Гісторыя Беларусі як самастойны кірунак сучаснага грамадазнаўства. Паняцце гістарычнага часу. Асноўныя канцэпцыі перыядызацыі гістарычнага працэсу. Перыядызацыя гісторыі Беларусі.

Імкненне ведаць мінулае сваёй Бацькаўшчыны – характэрная рыса кожнага чалавека. Гістарычныя веды – адны з самых старажытных у свеце. Яны перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Спачатку вусна, а затым у пісьмовым выглядзе. Па меры накаплення, сістэматызацыі і абагульнення, выпрацоўкі пэўных падыходаў, звесткі пра мінулае паступова ператварыліся ў гістарычную навуку. Самому паняццю гісторыя можна даць некалькі азначэнняў. **Гісторыя** – гэта навука, якая вывучае мінулае чалавецтва. **Гісторыя** – гэта навука, якая вывучае мінулае чалавецтва ва ўсёй яго шматграннасці, прасторавай і часовай канкрэтнасці з мэтай устанаўлення аб'ектыўных заканамернасцей развіцця чалавечага грамадства. Гістарычная навука ў параўнанні з іншымі грамадскімі навукамі выступае як навука комплексная.

Любая навука мае свой аб'ект і прадмет вывучэння. Аб'ектам гістарычнай навукі выступае ўся сукупнасць з'яў грамадскага жыцця на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва. Прадметам гістарычнай навукі з'яўляецца раскрыццё чалавечай дзейнасці ва ўсёй яе шматграннасці і канкрэтнасці. Унутраная аснова гістарычнай навукі – збіранне фактаў, іх сістэматызацыя і разгляд ва ўзаемасувязі аднаго з другім.

Гісторыя беларускага народа налічвае не адно стагоддзе. Гераічная і трагічная, багатая на падзеі, яна ўяўляе сабой частку агульнаславянскай, еўрапейскай і сусветнай цывілізацыі. Менавіта на веданні ўласнай гісторыі базуецца нацыянальная самасвядомасць, бо нацыя не можа быць жыццёстойкай без засведчанага і асэнсаванага мінулага. «Гісторыя – гэта фундамент, на якім будуецца жыццё народа. І нам, каб адбудаваць сваё жыццё, трэба пачаць з фундаменту, каб будынак быў моцны. А фундамент у нас важны, гісторыя наша багатая...», – пісаў беларускі гісторык В. Ластоўскі ў пачатку XX ст.

Курс айчыннай гісторыі дапамагае засвоіць гістрычны вопыт продкаў, навучыць крытычна аналізаваць мінулае, адчуваць рэха гістарычных працэсаў у сучасным, асэнсоўваць сучаснае праз мінулае і наадварот. Вучыць знаходзіць прычынна-выніковыя сувязі гістарычных працэсаў і падзей, вызначаць эканамічныя, знешнепалітычныя. Ідэалагічныя, рэлігійныя, геаграфічныя, прыродныя, цывілізацыйныя і іншыя фактары, што абумовілі тэмпы, характар і асаблівасці развіцця беларускага народа.

Любая навука аперыруе асабістым катэгарыйным апаратам. Адною з дастаткова складаных для авалодання, а таму неабходнай для паўтарэння і замацавання, з'яўляецца катэгорыя гістарычнага часу.

Развіццё чалавечага грамадства ажыццяўляецца у часе. У працэсе вывучэння гісторыі неабходна разумець і ўмець аперыраваць менавіта **гістарычным часам**. Найпрасцей актуалізаваць веды праз стужку часу. Так, увесь гістарычны час падзяляецца на дзве часткі: падзеі, якія адбываліся да нашай эры і падзеі, што адбыліся ў наш час (нашу эру). Датаванне падзей да нашай эры мае сваю асаблівасць: яно адбываецца ў накірунку, процілегламу руху часу.

Гістарычныя падзеі адбываліся не толькі ў часе, але і ў прасторы. Таму для паўнаты вывучэння гісторыі паўстае неабходнасць ў авалоданні навыкам лакалізаваць ў прасторы меўшыя месца быць гістарычныя падзеі.

Пры вывучэнні мінулага абавязкова ўзнікае патрэба ў падзеле яго на асобныя часткі – перыяды. Яны маюць храналагічныя рамкі і адрозніваюцца спецыфічнымі рысамі. На гэтых перыядах базуецца ўся гістарычная навука. Звычайна за аснову бяруцца такія факты і падзеі, якія выклікалі найбольш глыбокія змены ва ўсіх сферах жыцця (палітычнай, сацыяльнай, эканамічнай, культурнай) і вызначылі далейшы лёс грамадства ці асобнага этнаса. Такім чынам, **перыядызацыя гісторыі** – гэта падзел яе на пэўныя адрэзкі часу – перыяды, на працягу якіх пачыналася, развівалася і заканчвалася якая-небудзь важная падзея або з’ява. У гісторыі Беларусі адсутнічае ўніверсальная агульнапрынятая перыядызацыя, таму неабходна разгледзець усе, што могуць сустрэцца ў курсе айчыннай гісторыі.

Першай і самай працяглай у часе эпохай гісторыі было першабытнае грамадства. Пры адсутнасці пісьмовых крыніц дастаткова цяжка рэканструяваць сацыяльныя адносіны ў першабытным грамадстве. Таму прынята ўніверсальная перыядызацыя, якой карыстаюцца пры вывучэнні азначанай эпохі. У яе аснову пакладзены адрозненні ў матэрыяле і тэхніцы, якія старажытныя людзі ўжывалі падчас вырабу прылад працы. Перыядызацыя атрымала назву археалагічная (ці тэхналагічная) і складаецца з трох частак: каменны, бронзавы і жалезны вякі.

Каменны век найбольш працяглая эпоха развіцця чалавечага грамадства. Каменны век пачынаецца з вылучэння чалавека з жывёльнага свету, што адбылося прыкладна 3-2,5 мільёны гадоў таму ў Афрыцы. **Каменны век** – гэта перыяд гісторыі і культуры, на працягу якога прылады працы і зброя вырабляліся з каменю, часткова з косці і дрэва; у гэты перыяд узнікае мастацтва і рэлігія.

Для зручнасці вывучэння каменны век падзяляюць на больш дробныя перыяды. **Палеаліт** – старажытнакаменны век. Складаецца з ранняга (ніжняга) палеаліта (3-2,5 мільёны гадоў таму – 100 тысяч гадоў таму), сярэдняга (другая назва гэтага перыяду -эпоха мусцье) палеаліта (100 тысяч гадоў таму – 35 (40) тысяч гадоў таму) і позняга (верхнега) палеаліта – 35 (40) тысяч гадоў таму – 10 (8) тысячагоддзе да н.э.

Далей ідуць **мезаліт** альбо сярэднекаменны век (9 (8) тыс. да н.э. – канец 5 тыс. да н.э.), **неаліт** альбо новы каменны век (канец 5-пачатак 4 тыс. да н.э. – 3 тыс. да н.э.). Такім чынам, заканчваецца каменны век у 3 тысячагоддзі да н.э.

Першы чалавек (неандэрталец) з'явіўся на тэрыторыі Беларусі прыкладна 100 тысяч гадоў таму ў эпоху сярэдняга палеаліта (эпоху мусцье). Канчатковае засяленне Беларусі адбылося краманьёнцам, чалавекам сучаснага фізічнага тыпу, які з'явіўся ў Еўропе да пачатку верхняга палеаліта 35 (40) тысяч гадоў таму назад. Такім чынам, каменны век на тэрыторыі Беларусі пачынаецца 100-35 тысяч гадоў таму і доўжыўся прыкладна да 3 тыс. да н.э.

Працягвае гісторыю першабытнага грамадства **бронзавы век** (2 тыс. да н.э. – VIII-VII ст. да н.э.). Бронзавы век характарызуецца з'ўленнем і распаўсюджваннем меднай і бронзавай металургіі. Менавіта ў гэты перыяд распаўсюджваюцца вытворчыя віды гаспадарання. Заканчвае гісторыю першабытнага грамадства **жалезны век** (VII ст. да н.э. – сярэдзіна 1 тыс. н.э. (V ст. н.э.)). Жалезны век характарызуецца з'ўленнем і распаўсюджваннем жалезных прылад працы і канчатковым выцясненнем каменных, распадам першабытнаабшчыннага ладу.

На змену старажытнаму часу і гісторыі першабытнага грамадства прыйшлі **сярэднія вякі**. Яны працягваліся з канца V ст. і да канца XV ст. Сярэднявечча таксама падзяляецца на тры перыяды. Першы перыяд — **Ранняе сярэднявечча** (V – IX стст.), які ахопліваў час рассялення славян на тэрыторыі Беларусі. Другі перыяд — **Высокае (Развітое) сярэднявечча** (X – XIII стст.), у час якога на тэрыторыі Беларусі існавалі старажытнарускія княствы і пачалося фарміраванне Вялікага Княства Літоўскага. Трэці перыяд — **Позняе сярэднявечча** (XIV – XV стст.), калі Вялікае Княства Літоўскае дасягнула свайго росквіту. У гэты час у склад ВКЛ увайшлі ўсе беларускія землі.

Затым у гісторыі выдзяляюць **Новы час** (XVI ст. – 1917 г.) і **Навейшы час** (з 1917 года – да нашых дзён).

Акрамя таго гісторыкі выкарыстоўваюць перыядызацыю згодна фарміравання беларускага этнасу. З улікам накіраванасці працэсаў фарміравання беларускага народа, яго антрапалагічных, моўных, культурна-бытавых асаблівасцей у гісторыі Беларусі вылучаюцца чатыры значныя этнічныя эпохі.

Першая вызначаецца як час засялення Беларусі і існавання тут старажытнейшага **даіндаеўрапейскага** насельніцтва. **Яна супадае з каменным** векам (палеалітам, мезалітам, неалітам). Другая эпоха пачынаецца са **з'яўлення індаеўрапейцаў** на мяжы 3 - 2 тысячагоддзяў да н.э. і вызначаецца як **балцкая**. Яна адпавядае **бронзаваму і жалезнаму** вякам археалагічнай шкалы і характарызуецца перавагай балцкага этнічнага элемента.

Трэці этап заключае ў сабе **славянскае засяленне** Беларусі і гэта час існавання ўсходнеславянскіх племянных саюзаў палачан, дрыгавічоў і радзімічаў (трэцяя чвэрць 1 тысячагоддзя н. э.) і Старажытнаруускай дзяржавы (IX—XII ст.), а таксама стварэнне ВКЛ якое да канца XIV ст., да каталіцкага хрышчэння Літвы, мела рэальныя перспектывы стаць новай усходнеславянскай краінай з дзяржаўнай праваслаўнай царквой, палітычнай і культурнай сталіцай Вільняй і дзяржаўнай мовай, блізкай да беларускай.

Чацвёрты этап этнічнай гісторыі Беларусі пачынаецца з канца XIV ст. і цягнецца да нашага часу. Гэта час **станаўлення, развіцця і ўздыму**

беларускай народнасці, які змяніўся перыядам яе размывання паланізацыяй і русіфікацыяй. У перыяд 1917—1991 гг. адбываюцца значныя гістарычныя падзеі ў жыцці беларускага народа, якія часам носяць супярэчлівы характар. Станоўчае значэнне для нацыянальнай кансалідацыі і **фарміравання беларускай нацыі** адбудзецца ў наступны перыяд гісторыі беларусаў, які пачаўся ў 1991 г. са стварэння ўласнай нацыянальнай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь.

Без уліку эпохі, якая звязана з засяленнем сучаснай тэрыторыі Беларусі першабытнымі плямёнамі, апошнія паўтары тысячы гадоў, некаторыя гісторыкі ўмоўна выдзяляюць наступныя перыяды айчыннай гісторыі.

Старажытны перыяд (IX ст. – першая палова XIII ст.) – гэта час узнікнення дзяржаўных аб'яднанняў: Полацкага, Турава-Пінскага і іншых княстваў. У культурным аспекце дамінантай з'яўляюцца грэка-візантыйскія ўплывы. Канец гэтага перыяду – феадальная раздробленасць і выспяванне ў яе нетрах новай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага.

Вялікакняжацкі перыяд (другая палова XIII – канец XVII ст.) – час утварэння новай, са сталіцай у Навагрудку, дзяржавы еўрапейскага тыпу, якая пры захаванні сваіх старадаўніх традыцый, актыўна ўключылася ў культурныя і агульнаеўрапейскія палітычныя працэсы. Пачаткам гэтага перыяду лічыцца хрышчэнне ў каталіцтва Міндоўга і ўручэнне яму каралеўскай кароны ў 1253 г. На працягу другой паловы XIII – XIV ст. частка Паўночна-Заходняй і Цэнтральнай Беларусі стала ядром утварэння Вялікага Княства Літоўскага. З самага пачатку ў ВКЛ дамінуючае становішча заняла славянская (беларуская) культура і дзяржаўнай стала старабеларуская мова. У гэтыя часы назіраецца актыўны сімбіёз грэка-візантыйскай культурнай традыцыі з еўрапейскай культурнай спадчынай і фарміраванне на гэтай базе адметных рысаў беларускай нацыянальнай культуры. Многія гісторыкі лічаць XVI ст. "залатым векам" у гісторыі Беларусі.

Перыяд позняй Рэчы Паспалітай (канец XVII ст. – 70-90-я гг. XVIII ст.) – час заняпаду нацыянальных арыентыраў і прыарытэтаў, што прывяло да страты ўсёй дзяржавы, яе гібелі і знікнення з палітычнай карты Еўропы. На землях ВКЛ пачынаецца дамінаванне польска-лацінскіх тэндэнцый, асабліва ў культуры пануючых колаў.

Перыяд Расійскай імперыі (70-90-я гг. XVIII ст. – кастрычнік 1917 г.) – час крызісу феадальных адносін, генэзісу буржуазнага грамадства, актыўнай русіфікацыі, трох расійскіх рэвалюцый, Першай сусветнай вайны, выспявання і развіцця новай хвалі беларускага нацыянальнага адраджэння.

Савецкі перыяд (кастрычнік 1917 г. – 1991 г.) – час пабудовы камунізму ў складзе СССР.

Рэспубліка Беларусь (1991 г. – наш час) – час фарміравання суверэннай, незалежнай беларускай дзяржавы.

Сродкам пазнання гістарычнага мінулага з'яўляюцца **гістарычныя крыніцы**. Яны ўзнікаюць у канкрэтных гістарычных умовах і таму адлюстроўваюць іх. Крыніцамі з'яўляюцца ўсе бакі жыцця чалавека: вынікі яго дзейнасці ў галіне эканомікі, палітыкі, права, культуры, навукі, рэлігіі і г. д.

Вылучаюць асноўныя (традыцыйныя) тыпы гістарычных крыніц: этнаграфічныя, фальклорныя, пісьмовыя, рэчавыя, фота- і кінадакументы і г.д. Найбольш масавым тыпам гістарычных крыніц з'яўляюцца пісьмовыя. Менавіта яны з дапамогай графічных знакаў перадаюць нам інфармацыю аб мінулым.

Такім чынам, у параўнанні з іншымі гуманітарнымі навукамі гісторыя выступае як навука комплексная і інтэгральная, таму што раскрывае чалавечую дзейнасць ва ўсёй разнастайнасці з'яў гістарычнага развіцця: палітыкі, эканомікі, культуры і г.д. Гісторыя збірае і практычна перадае вопыт гістарычнага мінулага ад аднаго пакалення да другога. Гісторыя фарміруе сацыяльную памяць, грамадзянскія якасці асобнага чалавека, дапамагае захаванню пераемнасці у жыцці пакаленняў.

Тэма 1.1.2. Старажытнае грамадства ў эпоху каменнага і бронзавага вякоў.

Засяленне тэрыторыі Беларусі першабытнымі людзьмі. Першыя стаянкі. Умовы жыцця і асаблівасці вырабу прылад працы. Заняткі і промыслы старажытных жыхароў. Спажывецкая гаспадарка. Пранікненне на тэрыторыю Беларусі індаеўрапейцаў. Пачатак металаапрацоўкі. Пераход ад спажывецкай да вытворчай гаспадаркі. Супольнасці людзей каменнага і бронзавага вякоў. Эвалюцыя шлюбна-сямейных адносін і грамадскага ладу ў каменным і бронзавым вяках.

Тэрыторыю, якую ў цяперашні час займае Рэспубліка Беларусь, першабытны чалавек засяляў паступова і павольна. Перыядычныя пахаладанні прыводзілі да таго, што ледавікі са Скандынавіі насоўваліся на Усходне-Еўрапейскую раўніну і перашкаджалі з'яўленню тут чалавека. Апошняе абледзяненне на тэрыторыі Беларусі адбылося каля 95-10 тысяч гадоў таму назад. Магчыма, у міжледнікоўе, калі адбылося часовае пацяпленне і ледавік адступіў на поўнач, на тэрыторыю Беларусі амаль да сярэдняга цячэння р. Днепр праніклі першыя людзі – **неандэртальцы**¹. Частка беларускіх навукоўцаў адносяць пачатак каменнага стагоддзя на тэрыторыі Беларусі да перыяду сярэдняга палеаліту (100-35 тыс. гадоў таму назад). Яны лічаць доказамі гэтага факта рэшткі некалькіх крамянёвых прылад працы, знойдзеныя паблізу пасёлка Свяцілавічы (Гомельская вобласць), вёсак Падлужжа (Гомельская вобласць) і Абідавічы (Магілёўская вобласць). Іншыя даследчыкі пачатак каменнага веку звязваюць са з'яўленнем на тэрыторыі Беларусі чалавека сучаснага фізічнага тыпу – **краманьёнца**². Ён сфарміраваўся на пачатку верхняга палеаліту прыкладна 40-35 тыс. гадоў таму. Форма грамадскіх адносін на гэтай стадыі чалавецтва вызначаецца як першабытнаабшчынны лад.

¹ Назва «неандэрталец» паходзіць ад даліны ракі Неандэр у Германіі. У 1856 г. там упершыню былі знойдзены рэшткі шкілета гэтага прадка чалавека. Археологі падзяляюць неандэртальцаў на ранніх і позніх. Цікава, што раннія неандэртальцы мелі большае падабенства да сучасных людзей, чым познія.

² Назва «краманьёнец» паходзіць ад пячоры Кро-Маньён (Францыя). Там у 1868 г. археолог Э. Лартэ знайшоў чалавечыя шкілеты і крамянёвыя прылады працы. З самага пачатку свайго існавання краманьёнцы падзяляліся на расы, а ад сучасных людзей адрозніваліся толькі больш масіўнымі шкілетамі.

Для грамадства былі характэрны станаўленне і распаўсюджванне родаплемяннога ладу, эвалюцыя яго ад мацярынска-радавога ладу да патрыярхату, архаічныя формы сям'і.

Першыя **стаянкі** чалавека на тэрыторыі Беларусі знойдзены на р. Прыпяць ля в. Юравічы Калінкавіцкага раёна (датуецца 24 тыс. да н.э) і на р. Сож ля в. Бердыж Чачэрскага раёна (датуецца 21 тыс. да н.э). Колькасць насельніцтва не перавышала на той час 100 чалавек. Краманьёнец у верхнім палеаліце ўжо навучыўся здабываць агонь, будаваць прымітыўнае жыллё, якое нагадвала будан, вырабляць крамянёвыя прылады працы, авалодаў спосабамі палявання на буйных жывёл (загоннае), узнікаюць ў той час рэлігія і мастацтва. Самымі распаўсюджанымі прыладамі працы былі каменныя востраканечнікі і скрабкі. Акрамя таго старажытныя людзі карысталіся прыладамі працы з дрэва (дубіны), косці (праколкі). З востраканечнікаў, прымацаваных да палкі, выраблялі прымітыўныя дзіды. Людзі палявалі на валасатых насарогаў, мамантаў.

Цяжкія ўмовы жыцця старажытных людзей прымусалі іх аб'ядноўвацца. У сярэднім палеаліце неандэртальцы былі аб'яднаны ў невялікія групы, якія навукоўцы назвалі першабытным чалавечым статкам або **праабшчынай**. Краманьёнцы на першых стаянках жылі ўжо ва ўмовах родавага грамадства і аб'ядноўваліся ў калектыў, які атрымаў у навуцы назву – **родавая абшчына** – супольнасць блізкіх сваякоў, якія вялі агульную гаспадарку, сумесна валодалі зямлёй, прыладамі працы і мелі роўныя правы. У раннеродавай абшчыне род вёўся па мацярынскай лініі. У познеродавай склаліся патрыярхальныя адносіны і род стаў бацькоўскім. Важныя пытанні родавая абшчына вырашала на агульным сходзе. На сходзе выбіраўся **старэйшына** – разумны і ўплывовы чалавек, якому падпарадкоўваліся астатнія члены роду.

У мезаліце скончылася ледавіковая эпоха, змяніўся клімат. Пасля адступлення з тэрыторыі Беларусі апошняга ледавіка (прыкладна 15-13 тыс. гадоў таму) клімат пацяплеў, у выніку раставання ледавіка з'явілася мноства рэк і азёр, стаў больш разнастайным раслінны і жывёльны свет. У пасляледавіковы перыяд па далінах Дняпра, Сожа, Прыпяці рассяліліся плямёны паляўнічых, рыбаловаў, збіральнікаў. Адбылося поўнае засяленне тэрыторыі Беларусі. Вядома больш за 110 мезалітычных стаянак. Паселішчы размяшчаліся групамі па берагах рэк і азёр. Агульная колькасць насельніцтва дасягнула каля 4-6 тысяч чалавек. Усё неабходнае для жыцця людзі атрымлівалі ад прыроды ў гатовым выглядзе. Такі тып гаспадаркі называецца **прысвойваючым**. Асноўныя заняткамі былі паляванне і збіральніцтва. Прыкладна ў 4-3 тыс. да н. э. ва ўмовах яшчэ большага пацяплення людзі перайшлі да **аселага ладу жыцця**. У пасляледавіковы перыяд было вынайдзена першае механічнае прыстасаванне – **лук са стрэламі**. Паляванне стала больш эфектыўным і бяспечным. Лічаць, што ў мезаліце быў прыручаны сабака, якога выкарыстоўвалі на паляванні. Дадатковымі заняткамі чалавека сталі рыбалоўства, лоўля птушак сілкамі і сеткамі. Доўгі час, на працягу ўсяго мезаліту (10-5 тысячагоддзе да н.э.), на тэрыторыі Беларусі ішоў працэс фарміравання плямён. **Племя** – гэта ўстойлівае аб'яднанне некалькіх родаў,

звязаных агульнасцю паходжання і кроўнымі сувязямі, адзінай мовай, адзіным ладам жыцця і агульным племянным імем. Старэйшыны роду на агульным сходзе выбіралі племяннога правадыра.

У эпоху неаліта на тэрыторыі Беларусі фарміраваўся сучасны жывёльны свет. Сярэднегадавая тэмпература тады была на 1,5 градусы вышэй за сучасную. Вучоным вядома каля 600 стаянак неаліту. Найбольш даследаваныя стаянкі знаходзяцца ля в. Камень (Пінскі раён), в. Асавец (Бешанковіцкі раён) і пасёлка Краснасельскі (Ваўкавыскі раён). Агульная колькасць насельніцтва павялічылася і складала дзесьці 27-36 тысяч чалавек. Сталі фарміравацца групы плямён. У неаліце чалавек удаканалвае спосабы апрацоўкі крэменю, у яго з'яўляюцца новыя прылады працы. Больш за 6 тысячы гадоў таму людзі на тэрыторыі Беларусі пачалі вырабляць **гліняны посуд** і пакрываць яго арнамантам.

Напрыканцы каменнага века адбывалася **“неалітычная рэвалюцыя”** – пераход ад прысвойваючых форм гаспадаркі да вытворчых. Асноўнымі заняткамі паступова сталі земляробства (матыжнае, калі зямлю апрацоўвалі з дапамогай матыгі) і жывёлагадоўля (магчыма, што першымі ў гаспадарцы людзі сталі вырошчваць свіней). Лічаць, што распаўсюджанне земляробства і жывёлагадоўлі звязана са з'яўленнем індаеўрапейскага насельніцтва. На тэрыторыі Усходняй і Цэнтральнай Еўропы прыкладна 3-1,5 тыс. гадоў да н. э. рассяляліся плямёны індаеўрапейцаў. Іх прарадзімай навукоўцы лічаць Малую Азію (цяпер гэта тэрыторыя Турцыі). У выніку змешвання індаеўрапейцаў з мясцовым насельніцтвам, на тэрыторыі Еўропы ішоў працэс асіміляцыі і фарміравання агульных продкаў сучасных народаў: балтаў, германцаў, славян. На тэрыторыі Беларусі асіміляцыя індаеўрапейцамі мясцовага неалітычнага насельніцтва прывяла да фарміравання балтскага этнасу. Балты з'яўляюцца продкамі сучасных латышоў і літоўцаў. Германцы – гэта продкі сучасных немцаў, шведаў, датчан, нарвежцаў і іншых народаў Паўночнай Еўропы. Славяне – продкі сучасных рускіх, украінцаў, беларусаў, палякаў, чэхаў, славакаў, сербаў, балгар, славенцаў і іншых народаў Цэнтральнай і Паўднёвай Еўропы.

Індаеўрапейцы прынеслі з сабой медныя і бронзавыя вырабы, спосабы іх апрацоўкі. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі ахоплівае 2 тысячагоддзе – VII ст. да н. э. Медзь і волава, якія неабходны для выплаўкі бронзы, а таксама бронзавыя вырабы, траплялі на тэрыторыю Беларусі шляхам абмену з Прыкарпацця, Карпат і Каўказа. Праз тэрыторыю Беларусі праходзіў «бурштынавы» гандлёвы шлях.

З бронзы рабілі нажы, наканечнікі дзід, сякеры, сярпы. Нягледзячы на з'яўленне бронзавых вырабаў па-ранейшаму шырока выкарыстоўваліся каменныя прылады працы. Больш таго, у бронзавым веку апрацоўка крэменю дасягае свайго росквіту. З'явілася другое механічнае прыстасаванне – **свідравальны станок**. З-за вялікай патрэбы ў якасных прыладах працы, крэмень сталі здабываць шахтавым спосабам. Старажытныя шахты, якія з'явіліся ў канцы неаліту і дзейнічалі на працягу ўсяго бронзавага веку, знойдзены ў пасёлку Краснасельскі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці.

У бронзавым веку на тэрыторыі Беларусі ўжо існавала сучасная кліматычная флора і фаўна. У гэты час адбывалася шырокае распаўсюджванне земляробства і жывёлагадоўлі. Колькасць насельніцтва ўзрасла. Склалася асаблівая сістэма земляробства, якую ў навуцы называюць **падсечна-агнявой** (лядна-агнявой): дрэвы высакалі і спальвалі, попел выкарыстоўвалі ў якасці ўгнаення. З'явіліся новыя прылады працы: барана-сукаватка і драўлянае рала (знойдзена ля в. Капланавічы, Мінская вобласць). Глебу засявалі і баранавалі бараной-сукаваткай. Са з'яўленнем рала, зямлю сталі ўзорваць з дапамогай гэтага прыстасавання. У гаспадарчым жыцці ў якасці цяглавай сілы людзі сталі выкарыстоўваць каня.

Земляробства і жывёлагадоўля, першабытная металургія і крэмнездабыча, ўдасканаленне прылад працы спрыялі зараджэнню маёмаснай няроўнасці, павялічвалі ролю мужчыны ў сацыяльна-гаспадарчым жыцці роду і племені. На змену матрыярхату ў грамадскім ладзе прыходзіць патрыярхат. Радавод пачалі весці па мужчынскай лініі, а асноўным вытворчым калектывам паступова стала вялікая патрыярхальная сям'я.

Тэма 1.1.3. Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII-VII ст. да н.э. – IV-V ст.н.э.).

Асноўнае насельніцтва Беларусі ў VIII-VII ст. да н.э. – сярэдзіне I тысячагоддзя н.э. Праблемы яго паходжання і этнічнай ідэнтыфікацыі. Сацыяльна-эканамічнае развіццё плямёнаў эпохі жалеза. Змены ў гаспадарцы і матэрыяльнай культуры.

Вызначыць этнічную прыналежнасць старажытнага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ў палеаліце, мезаліце і на працягу большай часткі неаліту немагчыма. Мова гэтага насельніцтва невядома. Аднак вядома, што прыкладна ў канцы 3 тысячагоддзя да н.э. на поўначы Беларусі (у Падзвінні і Верхнім Падняпроўі) з'явілася фіна-угорскае насельніцтва, якое адносяць да ўральскай моўнай сям'і. На рубяжы 3-2 тысячагоддзя да н.э. на крайнім паўднёвым захадзе Папрыпяцця – невялікія групы індаеўрапейскага насельніцтва, што ў далейшым прывядзе да фарміравання балтаў. Сярод культур жалезнага веку Беларусі вучоныя шукаюць карані сучасных народаў. Найбольш спрэчным з'яўляецца этнічнае вызначэнне паўднёвабеларускіх культур. Маецца шмат пацверджанняў пэўнай сувязі тагачаснага насельніцтва са славянамі. Гэтыя плямёны адносяць то да старажытных балтаў, то да славян. Менш спрэчак выклікае тэрыторыя сярэдняй і паўночнай Беларусі. Большасць даследчыкаў гэтага насельніцтва жалезнага веку лічыць балтамі. У перыяд жалезнага веку агульная колькасць насельніцтва на тэрыторыі Беларусі дасягнула дзесьці 50-75 тысяч чалавек і асноўным насельніцтвам да сярэдзіны 1 тысячагоддзя н.э. лічаць балтаў.

У VII ст. да н.э. (каля 700 г. да н.э.) насельніцтва на сучаснай тэрыторыі Беларусі навучылася выкарыстоўваць балотную руду, атрымліваць крычнае жалеза ў спецыяльных печах – **домніцах**. У домніцы руда пры тэмпературы каля 1200 градусаў ператваралася ў **крыцу** – наздраватую масу са шлакамі. Далей яе

апрацоўка працягвалася ў кузнях. Жалеза стала асноўным матэрыялам для вырабу прылад працы і зброі, насельніцтва адмовілася ад каменных. Рэшткі старажытнай домніцы былі знойдзены ля вёскі Лабеншчына (Мінская вобласць).

Развіццё ворыўнага земляробства ў жалезным веку павысіла гаспадарчае значэнне жывёлагадоўлі. Выяўленыя рэшткі касцей сведчаць, што нашы далёкія продкі разводзілі перш за ўсё буйную рагатую жывёлу. Свінні, коні і дробная рагатая жывёла адыгрывалі другарадную ролю. З развіццём вытворчай гаспадаркі паляванне і збіральніцтва, як галіны гаспадарчай дзейнасці, паступова страчвалі сваё значэнне і ператвараліся ў пабочныя. Выраб жалезных прылад садзейнічаў **развіццю хатняга рамяства**. З дрэва рабілі драўкі дзід, дроцікі, стрэлы, чаранкі нажоў, сярпоў, верацёны, міскі, лыжкі і рэчы хатняга ўжытку. Пастаяннымі відамі вытворчасці плямён, якія насялялі тады тэрыторыю Беларусі, былі прадзенне, ткацтва, пашыў адзення, пляценне, выраб глінянага посуду. Посуд вырабляўся ўручную шляхам стужкава-кальцавага або стужкава-спіральнага налепвання. Ганчарнага кола насельніцтва яшчэ не ведала. Яно з'явіцца прыкладна ў X ст. З дапамогай жалезных сякер і цёслаў узводзіліся складаныя (у параўнанні з лёгкімі пабудовамі эпохі неаліту і бронзы) жылыя і гаспадарчыя памяшканні. Першапачаткова ўзводзіліся бервяновыя пабудовы слупавай канструкцыі, а з цягам часу – і пабудовы зрубнага тыпу.

У раннім жалезным веку ва ўмовах пастаяннай знешняй небяспекі найбольш распаўсюджаным тыпам пасялення сталі умацаваныя паселішчы – **гарадзішчы** (з'явіліся ў канцы бронзавага – пачатку жалезнага веку). Іх узводзілі на ўзвышшах, умацоўвалі землянымі валамі. У гарадзішчах жылі людзі, якія належалі да аднаго роду. Кожны род займаў пэўную тэрыторыю, меў свае палі, вадаёмы, паляўнічыя ўгоддзі і выпасы для жывёлы. На тэрыторыі Беларусі знойдзена каля тысячы гарадзішчаў, большасць з якіх у Віцебскай, Мінскай і Гомельскай абласцях.

З развіццём земляробства, удасканаленнем земляробчых прылад працы, грамадскіх адносін (з'яўленнем саюзаў плямён), з гарадзішч людзі сталі перасяляцца на неўмацаваныя паселішчы, якія называюць – **селішчы**. Ішоў працэс фарміравання суседскай абшчыны, маёмасная няроўнасць была ўсё больш відавочнай.

Удасканаленне земляробчых прылад працы, развіццё земляробства прывяло да змен у грамадскім жыцці першабытнага грамадства. У вялікай патрыярхальнай сям'і галоўную ролю ўжо адыгрываў мужчына. Беручы шлюб, мужчына забіраў жонку ў свой род, спадчыну перадаваў сваім сынам. У гэты ж час з'яўляюцца прыкметы расслаення грамадства. У абшчынах старэйшыны і правадыры плямён набылі грамадзянскую ўладу над простымі абшчыннікамі. Яны маглі распараджацца маёмасцю абшчыны, прысвойвалі сабе яго частку. Калектыўная ўласнасць роду паступова замянялася прыватнай уласнасцю асобных сем'яў. У жалезным веку частай з'явай былі ваенныя сутычкі паміж абшчынамі, родамі і плямёнамі, падчас якіх захоплівалі здабычу. Палонных

сталі выкарыстоўваць ў якасці працоўнай сілы ў гаспадарцы. Стала фарміравацца хатняе, ці патрыярхальнае рабства.

Тэма 1.1.4. Побыт, звычаі і мастацтва першабытных людзей.

Уяўленні першабытных людзей аб навакольным асяроддзі. Звычаі і абрады, пахавальны абрад. Культ продкаў. Міфалогія. Старажытнае мастацтва. Музычныя інструменты. Змены ў матэрыяльнай і духоўнай культуры людзей першабытнага грамадства.

Назіраючы змену дня і ночы, змену пор года, маланку і гром, жыццё раслін і жывёл старажытны чалавек не мог зразумець і правільна растлумачыць іх сутнасць. Гэтыя з'явы прыроды, а таксама хваробы і смерць замацоўвалі ў свядомасці нашых далёкіх продкаў трывогу і жах. Паступова ў людзей пачалі нараджацца ўяўленні аб звышнатуральных сілах, быццам бы здольных выклікаць такія з'явы. Гэта і стала пачаткам фарміравання першых рэлігійных уяўленняў. Зараджэнні на тэрыторыі Беларусі рэлігійных уяўленняў і мастацтва адносяць да верхняга палеаліту. Чалавек стаў шанавець сонца, зямлю, ваду, агонь і імкнуцца паўплываць на навакольны свет. З'явіўся фетышызм. **Фетышызм** — культ неадушаўлёных прадметаў — фетышаў, надзеленых, паводле ўяўленняў веруючых, звышнатуральнымі ўласцівасцямі. Фетышызм мае больш працяглую гісторыю ў параўнанні з іншымі ўяўленнямі. Ужо на першых стаянках старажытныя людзі выраблялі ўпрыгажэнні, якія насілі на шыі і запяскі. Адначасова упрыгажэнні адыгрывалі ролю **амулетаў**. Гэта значыць, што іх нашэнне павінна было засцерагчы чалавека ад небяспекі, амулеты надавалі яму моц у барацьбе за сваё існаванне, надзялялі пэўнымі якасцямі. Так, першабытны чалавек надаваў зубам жывёлы чарадзейную сілу. Ён лічыў, што паляўнічы, на шыі якога красуюцца іклы мядзведзя, будзе дужы, як гэты звер. Аздаба з лісіных зубоў павінна была прыбавіць хітрасці яе ўладальніку. Фетышызм з'яўляецца элементам народных вераванняў. Напрыклад, у беларусаў доўгі час існавала вера ў звышнатуральныя ўласцівасці пэўных камянёў і з іх дапамогай яны лячыліся ад хвароб.

Крыху пазней з'явіліся татэмістычныя вераванні. **Татэмізм** – вера чалавека ў надзвычайную роднасную (кроўную) сувязь паміж ім, яго калектывам (родам) і татэмнай (свяшчэннай) жывёлай ці раслінай. Да свайго татэма людзі ставіліся з павагай, бераглі і, нават, у самы галодны час не ўжывалі ў ежу. Напрыклад, да сёняшняга дня беларусы з павагай ставяцца да буслоў, што мае свае карані ў старажытных вераваннях нашых продкаў.

Значна пазней у старажытным грамадстве сфарміраваліся анімістычныя погляды. Яны складалі частку вераванняў першабытных людзей. **Анімізм** (ад лац. «animus» – дух, «anima» – душа) – вера чалавека ў існаванне душы і духаў. Усю прыроду чалавек у сваіх уяўленнях адушаўляў – насяляў духамі. Яны маглі быць хатнімі (дамавік, хлеўнік, гуменнік і г.д.) і прыроднымі (палявік, лясун, вадзянік і інш.), маглі быць добрымі і злымі. Нашы продкі, напрыклад, верылі, што дрэвы маюць душу, валодаюць пачуццямі і могуць дапамагчы ў

цяжкую хвіліну. Па гэтай прычыне яны пакланяліся дрэвам. Асабліва шанаваліся дуб, якому нават прыносілі ахвяры.

Сон, непрытомнасць, смерць першабытных людзі тлумачылі наяўнасцю ў іх душы. Узнікла вера ў замагільнае жыццё. Аб гэтым сведчаць пахаванні старажытнага чалавека: разам з нябожчыкам у магілу клалі яго асабістыя рэчы, якія яму маглі “спатрэбіцца” пасля смерці (упрыгажэнні, зброю, запасы ежы, рэчы хатняга ўжытку і г.д.). У першабытным грамадстве ў розныя часы найбольш распаўсюджанымі былі два пахавальныя абрады: трупалажэнне і трупаспаленне. Па першаму абраду цела памёршага клалі ў яму галавой на захад, тварам да ўзыходзячага сонца і закопвалі ў зямлю. Паводле другога абраду цела памерлага спальвалі на агні. Агонь лічыўся свяшчэннай, ачышчальнай сілай. Яму і аддавалі нябожчыка. З бронзавага века на тэрыторыі Беларусі з’явіўся звычай насыпаць над магіламі курганы. Курган – гэта земляны насып над магілай памерлага. Сярэдняя вышыня кургана складала 1-2 метры. Найбольш пашыраным гэты звычай стане значна пазней, з рассяленем славян на тэрыторыі Беларусі.

Магутныя нязведаныя сілы прыроды здаўна выклікалі ў чалавека не толькі страх, але і імкненне падпарадкаваць іх, прымусіць служыць сабе. Каб прыцягнуць на свой бок магутныя і нязведаныя сілы прыроды, першабытныя людзі сталі выконваць розныя абрады. **Абрады** – пэўныя дзеянні, якія выконвае чалавек згодна сваім рэлігійным уяўленням. Напрыклад, перш чым пайсці на паляванне, першабытныя паляўнічыя выконвалі пэўныя дзеянні, каб забяспечыць сабе здабычу. Пазней, каб забяспечыць высокі ўраджай, дабрабыт сям’і, захаваць жывёлу і да т.п., чалавек выконваў розныя тайныя абрады. Паступова сталі фарміравацца ўяўленні і аб магіі. **Магія** – вера ў тое, што выконваючы пэўныя дзеянні, чалавек можа ўздзейнічаць на навакольны свет, людзей, жывёл, расліны, з’явы прыроды і г.д.

Паступова ў чалавечым грамадстве фарміраваліся пэўныя **рэлігійныя культуры**. На ранніх ступенях развіцця першабытнага грамадства ўзнік культ агню. Людзі каменнага веку прыпісвалі яму магічную сілу. З перходам ад спажывецкай да вытворчай гаспадаркі ў земляробаў на першае месца выходзіць культ сонца, у жывёлаводаў – культ каня і іншай хатняй жывёлы. На стадыі распаду родавага ладу найбольш пашыраным з культураў стаў культ продкаў, які быў звязаны з анімістычнымі уяўленнямі аб продках як абаронцах роду. У гэтым кульце знайшлі адлюстраванне і больш раннія, татэмістычныя уяўленні першабытных людзей, калі ўшаноўваліся татэмы (іх можна аднесці да першапродкаў чалавека). У раннім сярэдневякоўі з культура продкаў стаў фарміравацца язычніцкі пантэон багоў.

Такім чынам, асэнсаванне першабытнымі людзьмі навакольнага свету прывяло да ўзнікнення розных рэлігійных вераванняў, якія знайшлі адлюстраванне у татэмізме, анімізме, фетышызме, культурах продкаў, агню, сонца, у пэўных формах пахавальнага абраду. Усе гэтыя першабытныя вераванні сталі асновай, на якой пазней сфарміравалася язычніцкая рэлігія.

Адначасова са з’яўленнем рэлігійных уяўленняў у грамадстве ўзнікла і **першабытнае мастацтва** – статуэткі, упрыгажэнні, арнаменты на посудзе і

іншых рэчах, музычныя інструменты і г.д. Некаторыя вучоныя лічаць, што мастацтва узнікла з магічных абрадаў, якія былі звязаны найперш з паляваннем. Так, мужчыны перад паляваннем на зямлі ці пяску малявалі выяву жывёлы, якую хацелі забіць, цэліліся у яе і выконвалі вакол малюнка асобы рытуальны танец (магічныя рухі), імітуючы ў ім рухі паляўнічага, які высочвае звера. Усе гэтыя дзеянні, на думку першабытных людзей, павінны былі забяспечыць ім поспех.

Найбольш старажытныя узоры мастацтва, якія выяўлены пры археалагічных раскопках на тэрыторыі Беларусі маюць узрост 20-25 тысяч гадоў. Гэта перыяд позняга палеаліту. Вырабаў палеалітычнага мастацтва ў Беларусі знойдзена вельмі мала. На стаянцы ля в. Юравічы знойдзена пласціна з біўня маманта, на якой разцом нанесены арнамент у выглядзе рыбнай лускі.

Прыкладам старажытнага мастацтва з'яўляецца **скульптура** – стварэнне аб'ёмнага вобраза. Насельніцтва Беларусі ў каменным веку ўжо ўмела выразаць з каменю, косці, аленевых рагоў фігуркі людзей і жывёл. У верхнім палеаліце гэта былі жаночыя выявы, дзе больш увагі надавалі целу, а ў неаліце, як сведчаць знаходкі на стаянцы ля в. Асавец (Віцебская вобл.), асноўны акцэнт надаваўся твару. Акрамя таго, гэта былі ўжо выявы мужчын. Адна статуэтка драўляная, другая з рога. Там жа знойдзены фігорка лося і змяі, галава качкі.

Увогуле ў неалітычную эпоху змест мастацтва становіцца больш разнастайным. Напрыклад, на стаянцы ля в. Юравічы знойдзены кавалак пасудзіны з малюнкам чалавека, які танцуе перад качкай. У канцы каменнага веку дасягае росквіту арнаментаванне глінянага посуду. **Арнамент** – гэта нанесены на паверхню прадмета ўзор. З'явіліся такія фігуры ў арнаменце, як круг, ромб, крыжападобныя фігуры. Асаблівае пашырэнне такі арнамент атрымаў у бронзавым веку. Такія выявы сімвалізавалі Сонца, плоднасць, вечнасць прыроды, яе кругаварот. Мастацтву жалезнага веку была больш характэрна саярная арнаментыка (малюнкi Сонца).

У першабытным грамадстве з'явіліся і першыя музычныя інструменты. Спачатку старажытныя людзі ўдарамі палак адна аб адну адбівалі рытм сваіх першых танцаў. Затым, замест іх, чалавек стаў выкарыстоўваць бубен – выдзёўбаў паглыбленне ў кавалку дрэва і абцягваў яго скурай. Бубен быў вядомы ў каменным веку ўсім плямёнам, без яго не абыходзілася ні адна важная падзея. Акрамя таго, на стаянках каменнага веку выяўлены кавалкі трубчастых костак з прасвідраванымі адтулінамі. Гэта рэшткі духавых інструментаў. Яны былі падобныя на сучасныя беларускія дудкі, ці жалейкі.

Такім чынам, першабытнае мастацтва ўзнікла ў глыбокай старажытнасці адначасова з рэлігійнымі ўяўленнямі. Яны былі непарыўна звязаны паміж сабой і рэалізоўваліся першабытным чалавекам у розных выявах, статуэтках, упрыгажэннях і г.д.

1.2. Узнікненне на тэрыторыі Беларусі шматукладнага грамадства і дзяржаўнасці (V-VI стст. – першая палова XIII ст.).

Тэма 1.2.1. Насельніцтва беларускіх зямель у V — канцы IX ст.

Балты на тэрыторыі Беларусі. Засяленне славянамі Беларусі. Славянізацыя балцкага насельніцтва. Аб'яднанні ўсходніх славян на беларускіх землях: крывічы-палачане, дрыгавічы, радзімічы. Грамадскі лад усходніх славян. Утварэнне суседскай (сельскай) абшчыны.

У бронзавым і раннім жалезным вяках на тэрыторыі Беларусі пражывалі шматлікія плямёны балтаў. Яны займалі шырокую тэрыторыю ад ракі Одэр да вярхоўяў Волгі, рассяліліся ад Фінскага заліва да Сярэдняга Падняпроўя. У першым тысячагоддзі да н. э. балты дзяліліся на заходніх, усходніх і дняпроўскіх. Заходнія балты займалі тэрыторыю ад Віслы да Нёмана, усходнія балты рассяліліся ў міжрэччы Нёмана і Заходняй Дзвіны. Дняпроўскія балты жылі на тэрыторыі Верхняга і Сярэдняга Падняпроўя. Балты жылі ў гарадзішчах і неўмацаваных паселішчах. Гарадоў у іх не было. Балты жылі ў паўзямлянках і наземных селішчах. У сярэдзіне знаходзіліся адкрыты ачаг і печ-каменка. Асноўнымі заняткамі балтаў былі земляробства і жывёлагадоўля. Яны выраблялі гліняны посуд, бронзавыя і жалезныя вырабы, асвоілі ткацтва і вытворчасць упрыгожванняў з бронзы і срэбра з эмалевымі ўстаўкамі (галаўныя вянкi, шыйныя грыўны, бранзалеты, кольцы і пярсцёнкі). Балты займаліся гандлем. Самым каштоўным экспартным таварам быў бурштын, які купцы везлі з Прыбалтыкі ў паўднёвыя краіны па «бурштынавыя шляху». У I ст. н. э. рымскі гісторык Тацыт апісваў заняткі, звычаі і вераванні балтаў, якіх называў эсціямі. Перыяд росквіту балцкай культуры прыпадае на II-V стагоддзі нашай эры.

З V ст. н. э. пачаўся перыяд Ранняга сярэднявечча. У выніку «вялікага перасялення народаў» (масавых міграцый еўрапейскіх і азіяцкіх плямён) у канцы V – пачатку VI ст. на тэрыторыю Беларусі сталі пранікаць славяне. Пытанне аб месцазнаходжанні прарадзімы славян да гэтага часу з'яўляецца спрэчным. Існуюць тры асноўныя думкі: 1) прарадзімай славян была тэрыторыя паміж Заходнім Бугам і сярэднім цячэннем Дняпра; 2) прарадзіма славян знаходзілася на Сярэднім Дунаі на поўнач ад Карпат; 3) прарадзіма славян знаходзілася на поўдзень ад Карпат, адкуль яны перамясціліся ў міжрэчча Одэра і Віслы. Лічыцца, што славяне як асобны народ сфармаваліся ў сярэдзіне I тысячагоддзя да н.э. Верагодна, назва «славяне» пайшла ад «людзі слова», што азначала – людзі размаўляюць на зразумелай ім мове, карыстаюцца «адным словам». Спачатку ў пісьмовых крыніцах іх называлі венедамі. Візантыйскія гісторыкі VI ст. ўжывалі назвы склавіны і анты. У канцы V-VI ст. славяне пачалі рассяляцца па Еўропе.

На тэрыторыі Беларусі дакладна датуюць славянскія пасяленні VI-VII стст. Гэта неўмацаванае паселішча славян ля горада Петрыкаў і гарадзішчы ля в. Хотамель (Столінскі раён Брэсцкай вобласці). Рассяленне славян ішло пераважна па рэках з поўдня на поўнач. Некаторыя навукоўцы лічаць, што паўночную і цэнтральную часткі Беларусі засялілі славянскія плямёны, якія прыйшлі з поўначы ад возера Ільмень, куды яны трапілі з берагоў Віслы.

Суседзямі славян былі балты. На працягу VI-VIII стст. на тэрыторыі Беларусі праходзіў працэс змешвання (асіміляцыі) славянскага і балцкага насельніцтва. Так як славяне знаходзіліся на больш высокім узроўні гаспадарчага і грамадскага развіцця, балты, асвойваючы іх дасягненні, паступова **славяннізаваліся**.

На тэрыторыі Беларусі ў VIII-IX стст. праходзіў працэс складвання племянных аб'яднанняў крывічоў-палачан, дрыгавічоў і радзімічаў. Самым буйным саюзам плямён былі крывічы, якія займалі вялікую тэрыторыю ад вярхоўяў Дняпра і Заходняй Дзвіны да Волгі, яе прытока Камы і Чудскага возера. Навукоўцы вылучаюць полацкіх, пскоўскіх і смаленскіх крывічоў. Паўночную частку сучаснай Беларусі займалі крывічы-палачане. Цэнтрам гэтага племяннога княжання быў Полацк, які атрымаў сваю назву ад ракі Палаты. Адметнымі рысамі крывічоў-палачан вучоныя лічаць «доўгія курганы» (валатоўкі) і скроневыя кольцы, падобныя на бранзалеты. Паўднёвую і цэнтральную часткі Беларусі займалі дрыгавічы. Найстаражытным горадам на землях дрыгавічоў быў Тураў. Магчыма, што дрыгавічы разам з палянамі і валынянамі раней складалі буйное племянное аб'яднанне. Жанчыны-дрыгавічанкі насілі скроневыя кольцы з металічнымі пацеркамі, упрыгожанымі мелка напаянымі шарыкамі (зерню). Усходнюю частку Беларусі, беларускае Пасожжа, засялялі радзімічы. Лічыцца, што назва гэтага саюза плямён пайшла ад імя аднаго з правадыроў – Радзімы. Цэнтрам іх племяннога княжэння з'яўляўся горад Гомель. З «Аповесці мінулых гадоў» вядома, што ў 885 г. радзімічы сталі плаціць даніну князю Алегу, а ў 984 г. яны пацярпелі паразу на р. Пяшчань ад ваяводы кіеўскага князя Уладзіміра па мянушцы Воўчы Хвост. Жанчыны-радзімічанкі насілі сяміпрамянёвыя скроневыя кольцы.

Крывічы-палачане, дрыгавічы, радзімічы з'яўляліся часткай ўсходнеславянскай (старажытнарускай) супольнасці, у якую акрамя іх уваходзілі яшчэ каля 15 саюзаў плямёнаў. У VII-VIII стст. славянскае грамадства знаходзілася на стадыі распаду родаплемяннога ладу.

Галоўным заняткам насельніцтва раннефеадальнага грамадства было земляробства. Паколькі ў гаспадарцы адбыўся пераход ад падсечна-агнавога земляробства да ворыўнага, якое давала магчымасць апрацоўваць зямлю сіламі адной невялікай сям'і, то і вялікія патрыярхальныя сем'і распаліся. У пошуках зручнай для земляробства і ўрадлівай глебы родзічы з адной сям'і пачалі пакідаць умацаваныя гарадзішчы дзе жыла родавая абшчына (вялікая патрыярхальныя сем'я), і будаваць неўмацаваныя паселішчы. На змену родавай абшчыне прыйшла тэрытарыяльная, ці **суседская абшчына**, у якую акрамя родзічаў уваходзілі людзі, якія не знаходзіліся ў кроўным сваяцтве з іншымі абшчыннікамі. Суседская абшчына ва ўсходніх славян называлася «**верв**» ці «мір». Назва пайшла ад слова «вяроўка», якой адмяралі ўчасткі зямлі для членаў абшчыны. «Верв» складаліся з усіх сем'яў адной або некалькіх вёсак. Абшчына выконвала адміністрацыйныя і судовыя функцыі. Яна прыйшла на змену бацькоўскаму роду. У суседскай абшчыне зямля, лясы, вадаёмы, пашы знаходзіліся ў калектыўным карыстанні. Прылады працы з'яўляліся ўласнасцю

сям'і. Такім чынам, выкарыстанне рала і сахі садзейнічала распаду вялікіх патрыярхальных сем'яў і пераходу ад родавай абшчыны да суседскай.

Адна сялянская гаспадарка называлася «дым» ці «рала». Сем'і карысталіся асобным участкам абшчыннай зямлі – **надзелам**. Сеялі жыта, пшаніцу, проса, ячмень, лен, бабовыя, рэпу. Акрамя земляробства людзі абавязкова займаліся жывёлагадоўляй. Вырошчвалі авечак, свіней, коз, кароў, коней. Другарадную ролю адыгрывалі паляванне, рыбалоўства, бортніцтва.

Жыллём служылі паўзямлянкі, або драўляныя наземныя зрубы. Сцены і вуглы замацоўвалі з дапамогай слупоў, закапаных у зямлю. Звычайна ў жыллі была пабудаваная з каменняў і замацаваная гліняным растворам печ-каменка. Ацяплялі жыллё па-чорнаму: дым выходзіў унутар памяшкання.

Тэма 1.2.2. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX – сярэдзіне XIII ст. Зараджэнне феадальных адносін.

Агульная характарыстыка федалізму як грамадска-эканамічнай з'явы. Гаспадарчыя заняткі ўсходніх славян. Удасканальванне спосабаў апрацоўкі глебы і асноўных прылад працы. Расслаенне грамадства. Даніна і палюддзе. Складванне феадальных адносін. Асноўныя катэгорыі феадальназалежнага насельніцтва. Узнікненне і рост гарадоў. Структура гарадскога пасялення ў сярэднявекі. Рамесная вытворчасць і гандаль. Асноўныя гандлёвыя шляхі. Грашовае абарачэнне ў IX — XIII стст. Роля гарадоў у грамадскім жыцці.

Федалізм – грамадскі лад, эканамічнай асновай якога з'яўляюцца манапольная ўласнасць федалаў на зямлю і ўмоўная ўласнасць на феадальназалежнае насельніцтва, замацаваныя ў праве.

У 395 г. адбыўся падзел Рымскай імперыі на дзве часткі: Усходнюю і Заходнюю. Падзенне Заходняй Рымскай імперыі датуецца 476 г. З гэтага часу на тэрыторыі былой Заходняй Рымскай імперыі пачынаюць утварацца варварскія каралеўствы (Вестгоцкае, Франкскае, Бургундскае, Остгоцкае каралеўствы). Гісторыя Еўропы ўступіла ў перыяд сярэднявечча. У гэты час у грамадстве пачынаюць фарміравацца феадальныя адносіны. У германскіх плямён існавала свабодна адчужальная зямельная ўласнасць – алод. Інакш кажучы, гэты быў надзел зямлі, які апрацоўвала адна германская сям'я. Яна ж спажывала і атрыманы ўраджай. З цягам часу адбывалася драбленне алодаў (перадавалі па часткам сваім нашчадкам). Праз пэўны час аб'ектыўна алод ужо не мог пракарміць сям'ю. Найбольш распаўсюджаным выйсцем стала адмаўленне сялян-аладзістаў ад сваёй зямлі на карысць буйнога землеўладальніка, або царквы. У такім выпадку селянін атрымліваў большы надзел, але ўжо не як уласнік, а на правах часовага карыстання. За гэта ён павінен быў выплочваць аброк (аддаваў частку прадуктаў) і адрабляць на паншчыне (апрацоўваў зямлю землеўладальніку). Яшчэ адным варыянтам выйсця для абяднеўшых аладзістаў была магчымасць за надзел зямлі адмовіцца ад асабістай свабоды. Такімі шляхамі паступова фарміравалася феадальназалежнае насельніцтва. Прадстаўнікі былой племянной знаці ператвараліся ў землеўладальнікаў. Значныя зямельныя ўладанні называлі

бенефіцый і феод. Бенефіцый атрымлівалі дружыннікі за службу каралю толькі ў пажыццёвае валоданне, пакуль знаходзіліся на службе. Феоды – буйныя і сярэднія землеўладанні, якія перадаваліся ў спадчыну. Такім чынам, у V-IX стст. у Заходняй Еўропе ішоў працэс складвання феадальнага спосабу вытворчасці.

Феадалізм характарызуецца наступнымі рысамі: зямля з'яўляецца асноўнай крыніцай існавання грамадства і асноўным “багаццем” для чалавека; той, хто валодае зямлёй вызначае грамадска-палітычныя адносіны; сацыяльная стратыфікацыя прадстаўлена закрытымі сацыяльнымі групамі – саслоўямі – правы і абавязкі ўнутры якіх перадаюцца па спадчыне; права ўладальніка зямлі спалучаецца з правам карыстацца вынікамі працы залежных сялян (права эксплуатаваць). Сяляне за карыстанне зямлёй плацілі феоду рэнту (неслі павіннасці) ў выглядзе натуральных прадуктаў (у нашых продкаў – даніна), выплочвалі грашовы аброк (чынш), адпрацоўвалі на панскай зямлі са сваімі прыладамі працы і рабочай жывёлай (паншчына).

Асноўным заняткам усходніх славян заставалася земляробства. Для іх гаспадарчага жыцця быў характэрны натуральны ўклад. Гэта значыць, што сяляне задавальнялі свае асноўныя запатрабаванні і ўсё, што выраблялі, самі і спажывалі. Яны забяспечвалі сябе ўсімі неабходнымі прадуктамі харчавання, пралі і ткалі, шылі адзенне і абутак, будавалі жыллё і гаспадарчыя пабудовы, рабілі няхітую мэблю, посуд і г.д. Разам з тым, частку неабходных прылад працы, інструменты, упрыгажэнні і інш. сяляне выменьвалі ў рамеснікаў і дробных гандляроў на прадукты харчавання са сваёй гаспадаркі.

З IX ст. ва ўсходніх славян выкарыстоўвалася папаравое земляробства. Яго можна было весці ці ў форме двухполля (ралля дзялілася на дзве часткі, з якіх адна была пад «парай» – «адпачывала», а другую засявалі яравымі), ці ў форме трохполля (у класічным варыянце зямля падзялялася на тры часткі: адну засявалі вясной (яравы клін), другую – увосень (азімы клін), трэцяя знаходзілася пад «парай»). Для ўзорвання зямлі ў мясцовасці, пакрытай лясамі, славянам больш зручна было выкарыстоўваць двурогуую драўляную саху з жалезным наканечнікам, на роўных палявых раллях – драўляны плуг (рала) з жалезным лемехам. Паступова гэтыя прылады працы будуць змяняцца на плуг. У IX-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі вырошчвалі жыта, ячмень, пшаніцу, проса, авёс, грэчку, бабовыя культуры, лён, каноплі. Ураджай збіралі жалезнымі сярпамі. Зерне малолі на муку ручнымі каменнымі жорнамі. Важную ролю ў жыцці ўсходніх славян адыгрывала жывёлагадоўля. Дадатковымі заняткамі былі паляванне, збіральніцтва, рыбалоўства. Сяляне займаліся бортніцтвам. Спачатку гэта быў збор мёду і воску дзікіх пчол, а затым для пчол у дрэвах сталі выдзёўбаць дуплы – борці.

У канцы I тысячагоддзя ў сацыяльна-эканамічным развіцці ўсходніх славян адбыліся значныя змены. Дасягнуты ўзровень развіцця земляробства, жывёлагадоўлі, рамяства даваў магчымасць асобнай сям'і пры спрыяльных абставінах вырабляць лішкі прадуктаў, якія з'яўляліся прыватнай уласнасцю гэтай сям'і і маглі прадавацца або абменьвацца на неабходныя прадметы. З'явіліся заможныя абшчыннікі, якія імкнуліся падпарадкаваць сабе астатніх

членаў абшчыны. Племянныя правядыры, родаплемянныя значы (старцы, жрацы), воіны-дружыннікі склалі прывілеяваную верхавіну славянскага грамадства. У іх руках была сканцэнтравана ўлада і шырокія гаспадарчыя магчымасці: яны прысвойвалі большую частку ваеннай здабычы (у тым ліку рабоў), за даўгі ператваралі сваіх свабодных саплеменнікаў у залежных ад іх людзей. Фарміраванне прыватнай ўласнасці на зямлю ва ўсходніх славян адбывалася двума асноўнымі шляхамі: па-першае, праз эвалюцыю сельскай абшчыны і дыферэнцыяцыю абшчыннікаў, калі ішоў працэс росту ўласнай сялянскай маёмасці, якая ў далейшым ператварылася ў феадальную; па-другое, адбываўся працэс захопу абшчыннай зямлі і падпарадкаванне свабодных абшчыннікаў дзяржаўнай уладзе (князю).

Да канца IX ст. ва ўсходніх славян склалася выразная іерархія раннефеадальнага грамадства. На вяршыні знаходзіўся князь, які кіраваў племенем або саюзам плямён. Ён абапіраўся на **дружыну** – атрад узброеных і спецыяльна навучаных ваеннай справе людзей. У паходах дружыннікі прымалі ўдзел вярхом на канях. Дружына складалася са старэйшай (баяры, «мужы княжыя», грымні) і малодшай (отракі, дзецкія). Менавіта з ліку старэйшай дружыны будзе фарміравацца прывілеяванае саслоўе феадалаў.

Сродкі для ўтрымання князя, яго сям'і і дружыны, для ваенных паходаў збіралі з падуладнага насельніцтва ў выглядзе даніны (розныя прадукты харчавання, футра, воск і мёд). **Дань** – натуральны аброк. Кругавы аб'езд князя разам з дружынай сваіх зямель атрымаў назву **палюддзе** – збор даніны з падуладнага насельніцтва. Падчас палюддзя князь разбіраў скаргі, вяршыў суд і караў вінаватых. З часам працэс збору даніны змяніўся. Ён быў заменены павозам. З сярэдзіны X ст. сталі ўстанаўліваць **пагосты** – месцы, куды падуладнае насельніцтва само прывозіла даніну і аддавала прадстаўнікам князя.

У IX-XII стст. ішоў працэс фарміравання асноўных сацыяльных груп феадальнага грамадства: землеўладальнікаў і залежных сялян. Князі, дружыннікі (баяры) складалі прывілеяваны слой грамадства. Яны валодалі зямлёй і сялянамі. Існавалі розныя формы феадальнага землеўладання: **вотчыннае** – валоданне зямлёй, сядзібай і сялянамі з правам продажу зямлі, раздзелу яе і перадачы ў спадчыну; **памеснае** – перадача буйным феадалам зямлі ў часовае карыстанне за службу без права спадчыны. Як правіла, пажыццёва. Буйнымі землеўладальнікамі паступова рабіліся царквы і манастыры.

Доўгі час аснову ўсходнеславянскага грамадства складалі свабодныя сяляне-абшчыннікі, якіх называлі «**людзі**» альбо «**людзіны**». Паступова фарміравалася феадальназалежнае насельніцтва. Абшчыннікі, якія павінны былі выплочваць падатак князю, паўзалежныя ці напалову свабодныя, назваліся **смердамі**. Смерды маглі трапіць у залежнасць ад прыватнай асобы. Шляхі пры гэтым былі рознымі. Так, калі абшчыннік браў «кўпу» (пазыку, нешта ў доўг) і не вярнуў, то становіўся **закупам**. Сяляне, звязаныя абавязацельствамі з феадалам згодна «рада» – дагавора, ператвараліся ў **радовічаў**. Асабіста несвабодныя людзі, рабы – **халопы**. І самае шырокае кола феадальназалежнага насельніцтва – **чэлядзь**. Назва выкарыстоўвалася аж да XVI ст. і з цягам часу

яна змяняла сваё значэнне. Спачатку гэта былі асабіста несвабодныя людзі, рабы, а пазней – агульны тэрмін для абазначэння людзей, якія жылі пры двары феадала і выконвалі розныя работы.

У IX-XI стст. ва ўсходніх славян эканоміка была **шматукладнай** (перыяд суіснавання двух і больш эканамічных укладаў). **Эканамічны ўклад** – спосаб вядзення гаспадаркі, ці больш дакладна, – гэта тып сацыяльных адносін, у аснове якіх ляжыць тая ці іншая форма ўласнасці на сродкі вытворчасці. У IX-XI стагоддзях у эканамічным жыцці нашых продкаў суіснавалі першабытнаабшчынны ўклад (які быў перажыткам мінулай эпохі і адыходзіў у гісторыю), рабаўладальніцкі ўклад (які не атрымаў значнага развіцця і існаваў у форме патрыярхальнага/хатняга рабства) і феадальны (які толькі нараджаўся). Паступова феадальны ўклад стаў пераважаць. З XII ст. з'явіліся буйныя феадальныя землеўладанні.

З IX ст. на тэрыторыі Беларусі ўзніклі гарады. Узнікненне гарадоў з'яўляецца паказчыкам высокага сацыяльнага, эканамічнага і культурнага ўзроўню беларускіх зямель. Паступова яны сталі адміністрацыйнымі, эканамічнымі (гандлёва-рамесніцкімі), культурнымі, ваеннымі і рэлігійнымі цэнтрамі. Значная частка гарадоў з'явілася на месцы былых гарадзішчаў, былых племянных цэнтраў, на беразе рэк, на скрыжаванні рачных і сухапутных шляхоў зносін, ля крыніц сыравіны, патрэбнай рамеснікам. У IX – XIII стст. забудова ўсіх гарадоў Беларусі была драўлянай. Сярэдневяковы горад складаўся з трох асноўных частак: умацаваны валамі, сценамі і равамі цэнтр – **дзядзінец**, паселішча гараджан вакол умацаванага цэнтру – **пасад** і месца для гандлю – **рынак** ці **торг**. Часта пасад абгароджваўся другой лініяй умацаванняў, утвараючы так званы вакольны горад. Разрастаючыся, пасад выходзіў па-за межы і вакольнага горада. Пасля прыняцця хрысціянства ў гарадах сталі будаваць цэрквы. Галоўная царква горада – **сабор**. Насельніцтва гарадоў складалася са знаці (князь, дружыннікі, баяры), іх слуг, рамеснікаў і гандляроў. Агульная тэрыторыя горада ў X– XII стст. складала некалькі дзесяткаў га. У самых вялікіх гарадах (як, напрыклад, у Полацку) пражывала больш за 6 тысяч чалавек, у сярэдніх кля 1-3 тысяч. Насельніцтва малых гарадоў налічвала некалькі сотняў жыхароў. Каля буйных гарадоў будаваліся манастыры.

Старажытныя беларускія гарады мелі высокаразвітую рамесную вытворчасць. Разам з гандлем рамяство было характэрнай рысай гарадской эканомікі і ў многім вызначала віды вытворчай дзейнасці гараджан, якія займаліся таксама і сельскай гаспадаркай. **Рамяство** – выраб разнастайных прадметаў ручным спосабам. З хатняга промыслу, калі вырабы ствараліся і спажываліся ў сям'і, рамяство ператварылася ў асобны від дзейнасці, якім займаліся спецыялісты – рамеснікі. На беларускіх землях былі распаўсюджаны кавальская справа і яе адгалінаванні, гарбарнае (апрацоўка скуры) рамяство, бондарнае (выраб бочак), ювелірнае, апрацоўка косці, каменю, бурштыну, дрэва. і г.д.

Гарадскія кавалі валодалі многімі сакрэтамі апрацоўкі чорнага металу: коўкай, зваркай, цэментацыяй, загартоўкай, маглі атрымліваць сталь. Мясцовыя

рамеснікі з жалеза і сталі выраблялі земляробчыя прылады працы і інструменты для разнастайных рамёстваў, прадметы дамашняга ўжытку.

Майстры ювелірнай справы, прымяняючы розныя спосабы апрацоўкі каляровых і высакародных металаў (ліццё, коўка, штампоўка, чаканка, валачэнне дроту, зернь, скань, чарненне, інкрустацыя), выраблялі самыя розныя рэчы, пераважна прадметы ўбору і ўпрыгажэнні. Пачынаючы з XII ст. значнае распаўсюджванне атрымаў выраб рэчаў, звязаных з царкоўным культам і вераваннямі – крыжыкаў, абразкоў. Асноўная частка ювелірнай прадукцыі ішла на задавальненне попыту гарадскога насельніцтва, частка паступала ў бліжэйшыя вёскі. Вышэйшым дасягненнем прафесійнай віртуознасці беларускіх ювеліраў з'яўлялася выкарыстанне тэхнікі перагародчатых эмаляў. Агульнапрызнаным шэдэўрам эмалевага мастацтва з'яўляецца крыж Ефрасінні Полацкай, выраблены ювелірам Лазарам Богшам у 1161 г.

Ганчарная вытворчасць забяспечвала пастаянны попыт на посуд. Значна змяніўся працэс яго вырабу. Здаўна посуд ляпілі ўручную, а з X ст. рамеснікі сталі выкарыстоўваць ганчарны круг. Менавіта ён даў магчымасць наладзіць масавую вытворчасць бытавога посуду і ганчарства набывае рамесны характар.

З ганчарнай справай звязана вытворчасць плінфы – тонкай і плоскай цэгля, якая ўжывалася пры пабудове храмаў. У ганчарных майстэрнях рабілі таксама дэкаратыўныя паліўныя пліткі для ўпрыгожвання падлогі і сцен манументальных будынкаў.

Развіццё рамяства непарыўна звязана з абменам і гандлем. Гарадскія рамеснікі працавалі на заказ, на рынак. Прадаючы свае вырабы, яны набывалі сыравіну, прадукты і неабходныя ім вырабы іншых рамеснікаў. Гандаль у IX – XIII стст. развіваўся ва ўмовах натуральнага гаспадаркі і абмежаванай патрэбы ў прывазных таварах. Тым не менш, з Кіеўскай зямлі прывозілі прадметы рэлігійнага культу, паліўны керамічны посуд, вырабы са шкла – бранзалеты, пацеркі і іншыя жаночыя ўпрыгажэнні, посуд, аконнае шкло. З Валыні да нас паступалі каменныя прасліцы, з Ноўгарада – соль. Знешні гандаль вялі вялікія гарады, размешчаныя на буйных водных магістралях.

У VIII – IX стст. склаўся вядомы гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі» (ад Скандынавіі і берагоў Балтыйскага мора да Чорнага і Міжземнага мораў). Яго заходняе адгалінаванне праходзіла праз тэрыторыю Беларусі. Па гэтым гандлёвым шляху ў гарады Беларусі прывозілі ўпрыгажэнні, віны, каштоўныя тканіны, шклянны посуд і г.д. Спажывацямі гэтых тавараў была значная частка ўсходнеславянскіх зямель вывозілі мёд, воск, футра, сала.

Шматлікія знаходкі скарбаў манет сведчаць аб актыўным знешнім гандлі. У IX-X стст. у асноўным выкарыстоўвалі арабскія дырхемы (срэбраная манета вагой 2,5 – 4 гр.). У канцы X – канцы XI стст. распаўсюджванне атрымалі дэнарыі (срэбраныя манеты вагой 1,8 – 1,9 гр.), якія ўвозілі з Заходняй Еўропы. У гісторыі грашовага звароту XII-XIII стст. на ўсходнеславянскіх землях вызначаюцца як безманетны перыяд. Пры абмене сталі выкарыстоўваць грыўны (зліткі срэбра).

Тэма 1.2.3. Дзяржаўнасць усходніх славян. Княствы на тэрыторыі Беларусі.

Паходжанне дзяржаўнасці ўсходніх славян. Погляды гісторыкаў на праблему паходжання дзяржаўнасці і назвы “Русь”. Княствы на тэрыторыі Беларусі. Старажытнаруская дзяржава ўсходніх славян (Кіеўская Русь). Полацкае княства ў IX—XI стст. Узаемаадносіны Полацка з Ноўгарадам і Кіевам. Полацкая княжацкая дынастыя. Князь Усяслаў Брачыславіч. Княжацка-вечавы лад. Улада князя і яго абавязкі. Роля веча ў грамадскім жыцці. Тураўскае княства. Берасцейская зямля і Пасожжа.

Дзяржава – адзін з асноўных сацыяльных інстытутаў, гістарычна ўзнікшая форма арганізацыі грамадства. У IX ст. на землях усходніх славян склаліся буйныя аб’яднанні – племянныя княжанні, якія сталі зародкамі дзяржаўнасці. Племянныя княжанні склаліся ў крывічаў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў. Летапісы сведчаць, што на ўсходнеславянскіх землях ужо ў пачатку IX ст. існавалі два палітычныя саюзы: паўночны – з цэнтрам у Ноўгарадзе і паўднёвы – з цэнтрам у Кіеве. Пазней гэтыя землі аб’ядналіся і ўтварылі адну дзяржаву — **Старажытнюю (Кіеўскую) Русь**. Землі дрыгавічоў, радзімічаў і крывічоў увайшлі ў склад гэтай дзяржавы.

У сярэднявечных крыніцах гэта дзяржаўнае ўтварэнне называецца «Русь» або «Руская зямля». Усходніх славян, якія жылі на тэрыторыі Русі, летапісы і хронікі называюць «руссю», «рускімі людзьмі», «русінамі».

У старажытнарускім летапісу «Аповесць мінулых гадоў» гаворыцца аб тым, што славяне з-за пастаяннай барацьбы паміж мясцовымі князямі не маглі стварыць адзіную дзяржаву. Тады яны, нібыта, запрасілі варагаў – выхадцаў са Скандынавіі (іх яшчэ называлі «нарманамі», «вікінгамі»), якія і ўсталявалі трывалую ўладу спачатку ў Ноўгарадзе, а затым і ў Кіеве. Беларускія землі былі таксама ўцягнутыя ў працэс стварэння Старажытнарускай дзяржавы. Варажскі князь Рурык, умацаваўшыся ў Ноўгарадзе, у 862 г. «пасадзіў» сваіх людзей у Полацку. Гэта першае пісьмовае ўпамінанне аб горадзе ў пісьмовых крыніцах. З Рурыка на Русі ўсталявалася правячая дынастыя Рурыкавічаў, якая трымала ўладу да пачатку XVII стагоддзя. **Дынастыя** – гэта шэраг манархаў аднаго і таго ж рода, якія змяняюць адзін аднаго на троне па праву наследавання

У 882 г. пераемнік Рурыка князь Алег захапіў Кіеў, які зрабіў сталіцай. Умоўна гэта дата лічыцца годам стварэння Кіеўскай Русі (назва, уведзеная ў навуковы зварот гісторыкамі). Здзейсніўшы мноства паходаў, у тым ліку і на радзімічаў (885 г.), Алег здолеў аб’яднаць асобныя землі ў адзіную раннефеадальную дзяржаву. Ён стаў называць сябе вялікім князем. Мясцовыя князі прызнавалі сваю васальную залежнасць ад вялікага князя кіеўскага. Падуладную кіеўскаму князю тэрыторыю сталі называць «Рускай зямлёй».

У навуковай літаратуры наконт паходжання назвы «Русь» выказана шмат гіпотэз, але дакладнага адказу няма. Напрыклад, першы варажскі князь Рурык паходзіў з варажскага племені «Русь» і з цягам часу гэта назва замацавалася за ўсімі землямі, якія належалі дынастыі Рурыкавічаў. Старажытныя Візантыйскія хронікі пад «Руссю» разумелі напрамак свету і людзей, якія абаранялі межы

імперыі. Згодна заходнееўрапейскіх гістарычных крыніц X – XII стст., «русіны» – гэта паўднёвыя і паўднёва-заходнія групы насельніцтва старажытнай Русі, усходнеславянскія дружыны.

Наконт утварэння дзяржаўнасці ва ўсходніх славян таксама няма адзінага погляду. Напрыклад, ёсць меркаванне згодна якога, славяне не маглі самастойна ўтварыць сваю дзяржаву, пакуль не запрасілі да сябе Рурыка і назва «Русь» мае скандынаўскае паходжанне. Такім чынам, дзяржаўнасць у нашых продкаў з'явілася дзякуючы варагам (нарманам). Іншыя гісторыкі сцвярджаюць, што ў раннім сярэднявекі ва ўсходніх славян адбываўся працэс разлажэння радавога ладу і былі сфарміраваны ўсе неабходныя перадумовы для перахода да ўласнай дзяржаўнасці. Інакш кажучы, дзяржаўнасць пачала складвацца да прыходу варагаў, а таму ўплыў скандынаваў нязначны і назва «Русь» мае славянскае паходжанне. Так, паляне, на землях якіх быў заснаваны Кіеў, мелі яшчэ адну назву – «Русь». Калі была створана Старажытнаруская дзяржава з цэнтрам у Кіеве, назва была экстрапаліравана на ўсе землі, для якіх Кіеў быў палітычным цэнтрам.

Старажытнаруская дзяржава не была цэнтралізаваным утварэннем. Яна з'яўлялася федэрацыяй зямель-княстваў са складанай сістэмай кіравання на чале з вялікім князем кіеўскім. Уся Русь традыцыйна лічылася агульным уладаннем роду Рурыкавічаў. На чале Старажытнарускай дзяржавы стаяў вялікі князь. У падуладных яму землях функцыю кіравання ажыццяўлялі княжацкія намеснікі – **пасаднікі** і іх бліжэйшыя памочнікі – **тысяцкія**. Апошнія ўзначальвалі ў час ваенных дзеянняў гарадское апалчэнне – "тысячу". Узброеныя сілы ўсходнеславянскіх княстваў складаліся з дружыны князя і апалчэння – пешых воінаў з ліку жыхароў горада. Пасаднікаў прызначаў вялікі князь, а тысяцкіх выбіралі са знатных баяр на вечы.

Ва ўсіх усходнеславянскіх княствах у IX – X стст. склаўся дзяржаўны лад, у якім спалучалася ўлада князя і веча: **княжацка-вечавы строй**. **Веча** – агульны сход дарослых мужчын-воінаў, на якім вырашалі найбольш важныя пытанні. Веча запрашала князя на княжанне, выдавала законы, выбіралі ўраднікаў (урадцаў, службоўцаў), ухваляла аб'яўленне вайны ці міру. Улада веча распаўсюджвалася не толькі на горад, але і на ўсю воласць, раскіданыя па ўсяму княству весі (сельскія пасяленні). Выканаўчая ўлада належала **князю**, які займаўся вайсковай справай, хадзіў у паходы з дружынай. Акрамя таго, князь быў заняты адміністрацыйнай справай, вяршыў суд, ахоўваў гандлёвыя шляхі ў сваім княстве.

Усе землі сучаснай Беларусі ўваходзілі ў склад Старажытнарускай дзяржавы. У паўночнай частцы сучаснай Беларусі ў IX – X стст. на аснове племяннога саюза крывічаў-палачан склалася Полацкая зямля. На поўначы яна межавала з Наўгародскай зямлёй, на ўсходзе – са Смаленскай, на поўдні – з Тураўскім княствам, а на захадзе – з землямі балцкіх плямён. Паводле сучаснага адміністрацыйнага падзелу, у Полацкую зямлю ўваходзілі цалкам Віцебская вобласць, паўночная частка Мінскай і паўночна-заходняя частка Магілёўскай. Па тэрыторыі Полацкае княства было адным з буйнейшых дзяржаўных феадальных утварэнняў.

Полацку не пагражала палавецкая небяспека, ён адыгрываў важную палітычную ролю ў рэгіёне, знаходзіўся на значным гандлёвым шляху «з варагаў у грэкі», быў багатым гандлёва-эканамічным цэнтрам, што вяло да ўзбагачэнню баярства і росту тэндэнцый да незалежнасці.

У 960-я г. у Полацку княжыў Рагвалод. Не пазней за 980 г. наўгародскі князь Уладзімір захапіў Полацк. Рагвалода і двух яго сыноў забіў, а Рагнеду зрабіў сваёй жонкай. З гэтага часу яе імя будзе – Гарыслава. У 988 г. Уладзімір прымае хрысціянства і ўступае ў царкоўны шлюб з візантыйскай прынцэсай Ганнай. Рагнеда, якая на той час разам з іх старэйшым сынам Ізяславам знаходзілася на полацкіх землях, прымае не толькі хрысціянства, але і манаскі пострыг. Апошнія гады жыцця пражыла пад імем Анастасія. Ізяслаў, якому па жаданню мясцовых баяр ў валоданне была аддадзена Полацкая зямля, аднавіў на троне дынастыю полацкіх князёў.

Ізяслаў княжыў у Полацку прыкладна з 988 г. да сваёй смерці ў 1001 г. Вядомы як першы полацкі князь-хрысціянін, які валодаў граматай і распаўсюджваў яе на полацкіх землях. Ля Ноўгарада знойдзена віслая пячатка Ізяслава, якая стала найбольш старажытным помнікам пісьменства ў беларускай гісторыі (на ёй напісана імя Ізяслава). Пры ім была створана Полацкая епархія ў 992 г. Пасля смерці Ізяслава ўлада была перададзена яго старэйшаму сыну Усяславу, але ён памірае вельмі хутка. З 1003 г. князем полацкім стаў яго другі сын, якога звалі Брачыслаў (1003-1044 гг.). У 20-я гады XI ст. Брачыслаў вёў упартую барацьбу з Ноўгарадам за валокі. **Валокі** – сухапутны шлях паміж дзвюма рэкамі, па якіх перамяшчалі (валаклі) рачныя ладзі, насцілаючы па зямлі каткі са ствалоў дрэў. Гандляры добра аплочвалі перамяшчэнне грузаў з Заходняй Дзвіны да берага Дняпра ці наадварот. Вядома, што ў 1021 г. Брачыслаў здзейсніў паспяховы паход на Ноўгарад, пасля чаго на рацэ Судамір яго сустрэла дружына кіеўскага князя на чале з дзядзькам Яраславам Мудрым. Вынікам бітвы стала заключэнне саюзнага пагаднення. Брачыслаў прызнаў сваю васальную залежнасць, вялікі князь кіеўскі Яраслаў Мудры аддаў пляменніку гарады Віцебск і Усвяты, што азначала ўстанаўленне кантроля Полацка над волакамі.

Самым вядомым з полацкіх князёў быў Усяслаў Брычыславіч (1044-1101 гг.) У гісторыі ён больш вядомы як Усяслаў Чарадзеі. Пра яго ўжо пры жыцці складалася мноства легенд і паданняў. Лічаць, што нарадзіўся адзіны сын у Брачыслава ад валхавання (чарадзеіства) з асобнай радзімай адзнакай на галаве, ад якой быццам бы залежала ўся яго незвычайная сіла і паспяховасць. Валхвы, ці язычніцкія жрацы, у час выканання сваіх абрадаў выкарыстоўвалі сасуд – чару, адсюль за полацкім князем замацавалася і такая мянушка. Усяславу Чарадзею прыпісвалі надзвычайныя, вядзьмарскія здольнасці. Хутчэй, апошняе было прызнаннем яго розуму, разважлівасці, палітычнай дальнабачнасці і поспехаў. Пры ім Полацкая зямля дасягнула сваёго росквіту: эканамічнага, палітычнага, павялічылася тэрытарыяльна. Полацкам быў устаноўлены поўны кантроль над гандлёвым шляхам па Заходняй Дзвіне, які забяспечыў выхад у Балтыйскае мора. Адміністрацыйны кантроль, які быў

устаноўлены над землямі Ніжняга Падзвіння, дазволіў Полацку пабудаваць там дзве крэпасці(Кукенойс і Герцыке) і збіраць з балтаў дань.

Пакуль быў яшчэ жывы Яраслаў Мудры, Усяслаў не думаў аб аддзяленні Полацкага княства ад Кіеўшчыны. Пасля смерці дзядзькі ў 1054 г., полацкі князь нават прымаў удзел у сумесных паходах братаў Яраславічаў супраць полаўцаў, якія ўвесь час пагражалі Кіеву. Але у 60-я гады XI ст. разгараецца барацьба Усяслава Чарадзея з Кіевам, якая не сціхала да самай яго смерці. Усяслаў здзейсніў паходы на Пскоў (1065) і Ноўгарад (1066).

У адказ тры браты Яраславічы (Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад) аб'ядналіся і выступілі супраць Усяслава. Першым горадам, які апынуўся на іх шляху, быў Мінск. Яго захапілі і спалілі. Такім чынам, першы летапісны ўпамін аб Мінску датуецца 1067 годам. Затым кіеўскія князі павялі свае войскі далей да р. Нямігі і сустрэліся з войскам Усяслава Чарадзея 3 сакавіка 1067 г. – адбылася адна з найбуйнешых бітваў таго перыяду. Аўтар «Слова пра паход Ігаравы» пісаў: «На Нямізе снапы сцелюць галовамі, малоцяць цапамі булатнымі, на таку жыццё кладуць, веюць душу ад цела. Нямігі крывавыя берагі не жытам былі засеяны, а касцямі сыноў рускіх».

Летам 1067 г. Яраславічы, якія сталі лагерам пад Оршай, запрасілі да сябе для перагавораў Усяслава з двума сынамі, гарантуючы яму бяспеку, але, парушыўшы абяцанне, паланілі яго, адвезлі ў Кіеў і пасадзілі ў поруб. У ім полацкі князь правёў амаль год. У 1068 г. кіяўляне паўсталі супраць свайго князя Ізяслава Яраславіча, вызвалілі Усяслава і абвясцілі яго вялікім князем кіеўскім (з'яўляўся ім каля сямі месяцаў). Пазбаўлены кіеўскага прастола, Ізяслаў звярнуўся за дапамогай да польскага караля Баляслава; апошні з войскамі з'явіўся пад Кіевам. Насустрэч яму выступіў Усяслаў з кіеўскім апалчэннем. Сярод кіяўлян была, відаць, нейкая нязгода. Разумеючы ненадзейнасць свайго становішча, не жадаючы ўблытвацца ў няпэўную справу, Усяслаў Чарадзея кінуў войска і ўцёк на радзіму. Уладу ў Полацку змог сабе вярнуць дзесьці з 1071 года. Барацьба з Кіевам працягвалася. У канцы 70-х гадоў XI ст. у ваенныя дзеянні з полацкім князем уключыўся Ўладзімір Манамах (спачатку князь Чарнігаўскі, а затым Смаленскі). У выніку яго паходаў моцна пацярпелі гарады Полацкай зямлі: у 1078 г. – Лагойск, Лукомль, Друцк, а каля 1084 г. зноў быў спалены Мінск.

Пасля смерці Чарадзея ў 1101 годзе, Полацкія землі ўступілі ў перыяд феадальнай раздробленасці.

Другім буйным раннефеадальным княствам на тэрыторыі Беларусі было **Тураўскае**, якое ўтварылася ў канцы IX ст. на аснове племеннага аб'яднання дрыгавічоў на поўдні Беларусі. Першы летапісны князь – Тур. Упершыню Тураў згадваецца ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 980 г., калі Уладзімір, стаўшы князем кіеўскім, падпарадкаваў яго сваёй уладзе і ператварыў у асобную воласць велікакняжацкага ўладання.

Тураў меў шырокія гандлёвыя сувязі з Кіевам, Паўночным Прычарнамор'ем, Блізкім Усходам, Сярэдняй Азіяй, Прыбалтыкай і Валынію; быў адным з важнейшых культурна-рамесніцкіх цэнтраў, дзе паспяхова развіваліся жалезаапрацоўчае, ювелірнае, кастарэзнае, дрэваапрацоўчае,

шавецкае, ганчарнае рамёствы. Акрамя таго, Тураў размяшчаўся на Прыпяці, якая з'яўлялася водным шляхам на Захад, Заходні ўплыў адчуваўся ў Тураве дзякуючы рэкам (Заходняя Дзвіна, Нёман і Прыпяць). Аналізуючы заходні ўплыў на развіццё Тураўскага княства, зразумела, чаму кіеўскія князі трымалі на тураўскім прастоле намеснікамі сваіх старэйшых сыноў. Так было і ў часы Уладзіміра. Намеснікам тут сядзеў Святаполк Уладзіміравіч, ён павінен быў, паводле задумы бацькі, праводзіць у жыццё ў Тураве паўднёвавізантыйскі ўплыў. Але Святаполк, як сведчаць летапісы, не апраўдаў спадзяванняў бацькі. Ажаніўшыся з дачкой польскага караля Баляслава, каталічцы па веравызнанню, ён сам стаў падпадаць пад заходні ўплыў. Разам з ёй у Тураў прыехаў заходні епіскап Рэйнберг, які, зблізіўшыся са Святаполкам, стаў падбурховаць яго выступіць супраць Уладзіміра. Абапіраючыся на тураўцаў, якія добра памяталі пра незалежнасць Тураўскай зямлі ад Кіева, а таксама спадзеючыся на вайсковую дапамогу свайго цесця, караля польскага Баляслава, Святаполк задумаў аддзяліцца ад Кіеўшчыны. Уладзімір, даведаўшыся пра варожыя намеры свайго старэйшага сына, неспадзявана напаў на Святаполка, схапіў яго, яго жонку і епіскапа Рэйнберга і ўсіх кінуў у вязніцу. Пасля таго калі ў 1015 г. памёр Уладзімір, Святаполк, як старэйшы ў родзе, атрымаў права заняць кіеўскі велікакняжацкі пасадак. Гэта не магло спадабацца яго братам, якія пачалі з ім барацьбу. Справа скончылася тым, што браты на чале з Яраславам Мудрым пазбавілі яго ўлады (бітва на р. Альце ў 1019 г.).

Такім чынам, з канца X ст. Тураўская зямля знаходзілася пад кантролем вялікіх князёў кіеўскіх, якія перадавалі Тураў у кіраванне сваім старэйшым сынам. У Тураве княжылі: Святаполк – сын Уладзіміра Святаславіча, Ізяслаў – сын Яраслава Мудрага. Святаполк і Ізяслаў, стаўшы вялікімі князямі кіеўскімі, захоўвалі Тураўскі пасадак за сабой. Такія блізкія палітычныя сувязі з Кіевам абумовілі пэўныя асаблівасці княжацка-вечавога ладу Тураўскай зямлі. Аб існаванні пасадака ў Полацку звестак няма, а ў Тураве, паводле Іпацьеўскага летапісу, у XII ст. адначасова былі і князь, і пасадак. Гарадское апалчэнне ўзначальваў тысяцкі. Патлумачыць гэта можна тым, што князь тураўскі быў адначасова і князем кіеўскім, а таму па аб'ектыўных прычынах не мог знаходзіцца у Тураве і разам са сваёй дружнай быў у Кіеве.

У 1157-1167 (-62) гг. у Тураве княжыў Юрый Яраславіч, які адстаяў палітычную самастойнасць княства ад Кіева і аднавіў дынастыю Ізяславічаў на тураўскім троне. Пасля яго смерці пачаўся працэс феадальнай раздробленасці. Значным горадам у Тураўскай зямлі быў Пінск (упершыню узгаданы ў летапісу пад 1097 г.), якому паступова Тураў стаў саступаць. Дзяржаўнае ўтварэнне пачне называцца Турава-Пінскім княствам. У другой палове XII ст. пасля смерці Юрыя Яраславіча, тэрыторыя Тураўскага княства ўступіла ў перыяд феадальнай раздробленасці.

У Пасожжы, на землях радзімічаў свайго дзяржаўнага ўтварэння так і не з'явілася. Самым значным горадам на землях радзімічаў, цэнтрам іх племяннога княжання, быў Гомель (першы ўпамін у летапісу пад 1142 г.). Пасля таго, як у 984 г. радзімічы былі разбіты на рацэ Пяшчань дружнай кіеўскага князя (на чале з ваяводам Воўчы Хвост), іх землі канчаткова ўвайшлі ў склад Кіеўскай

Русі. На працягу X – XII стст. землі былі падзелены паміж Чарнігаўскім і Смаленскім княствамі. Апошні раз радзімічы ў летапісу ўзгаданы пад 1169 г.

Землі па берагах ракі Заходні Буг (Пабуж'е) аб'ядноўваліся вакол горада Брэста (першая ўпамін – 1019 г.). За гэтыя землі ішла барацьба паміж кіеўскімі і валынскімі князямі. У верхнім цячэнні р. Нёман (Верхняе Панёманне) у канцы X ст. паўсталі гарады Новагародак (цяпер – Навагрудак), Валкавыск, Гродна (упершыню згаданы пад 1127 г.), у XI ст. – Слонім. У XII – XIII стст. гэтыя гарады былі цэнтрамі самастойных княстваў.

Тэма 1.2.4. Духоўная і матэрыяльная культура ўсходніх славян.

Язычніцкія вераванні ва ўсходніх славян. Язычніцкі пантэон. Абрады і звычаі. Культ продкаў. Міфалогія ўсходніх славян. Народны каляндар. Матэрыяльная культура ўсходніх славян у V-IX стст. (жыллё, адзенне, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, зброя).

Славяне да сярэдзіны IX ст. былі язычнікамі. «**Язычніцтва**» (ці паганства) – гэта ўмоўны тэрмін, які абазначае старадаўнія вераванні і культуры, што існавалі да ўзнікнення трох сусветных рэлігій (будызму, хрысціянства, ісламу). Назва паходзіць ад царкоўнаславянскага слова «языцы», пад якім, згодна Новага Запавета Бібліі (Евангелля), разумеліся народы, проціпастаўленыя першахрысціянскім абшчынам. Тэрмін «паганства» паходзіць ад лацінскага «паганус» (язычнік). Язычніцтва – надзвычай шматпластавая і разгалінаваная рэлігія, якая ўключае ў сабе рэлігійныя ўяўленні розных гістарычных эпох (анімізм, фетышызм, татэмізм і інш.). На працягу тысячагоддзяў язычніцтва зазнала шматлікія змены, пераўтварэнні, больш познія напластаванні. Яно пачалося ад культу продкаў і скончылася складаным і разгорнутым пантэонам багоў. **Пантэон** – сукупнасць усіх багоў таго ці іншага культу.

Уніфікацыя ўсходнеславянскага пантэона адбылася ў час праўлення ў Кіеве ўладзіміра на пачатку 80-х гадоў X ст. З гэтага часу вярхоўным богам лічыўся бог грому і маланкі **Пярун**. Яго культ бярэ вытокі з бронзавага веку, калі на тэрыторыі Беларусі з'явіліся індаеўрапейцы. **Сварог** лічыўся богам Сонца і агню, **Хорс** – богам Сонца, **Дажбог** – богам сонечнага святла, **Стрыбог** кіраваў вятрамі, якія наганялі дажджавыя хмары, **Мокаш** – жаночае бажаство ўрадлівасці і хатняга ачага, **Волас** (Валос) ці Велес – бажаство жывёлагадоўлі, **Лада** (Лёля) – багіня вясны, апякунка шлюбу і сям'і. Былі яшчэ багі, ад якіх, на думку старажытных славян, залежалі будучы ўраджай, жыццё і побыт людзей. Такім чынам, для ўсходніх славян-язычнікаў было характэрна многабожжа, абагаўленне навакольнай прыроды, ушанаванне агню, сонца, месяца, зорак, грому, птушак, жывёл і г. д.

Славяне ўяўлялі сваіх багоў у выглядзе людзей з чалавечымі звычаямі і паводзінамі. Яны маглі быць добрымі і злымі, прыносяць людзям карысць ці шкоду. Таму багоў стараліся задобрыць, наладжвалі ў іх гонар розныя ўшанаванні, прыносілі ахвяры (звычайна ў выглядзе пачастункаў, пераважна ежы). У тыя часы язычнікі выраблялі з дрэва, каменю, гліны ці косці вялікія і

маленькія фігуркі ідалаў. **Ідал** – гэта вобразная выява богу, якому пакланяліся язычнікі. Як правіла, у цяжкадаступных месцах (на ўзвышшах, астравах, сярод балот і г.д.) знаходзіліся капішчы, ці свяцілішчы. **Капішча** (свяцілішча) – месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі ім ахвяры.

У старажытнасці людзі надавалі вялікае значэнне спецыяльным рытуальным дзеянням – **абрадам**. Абрадаваць адлюстроўвала рэлігійныя ўяўленні людзей і суправаджала чалавека з моманту яго з’яўлення на свет і да самай смерці.

У розныя часы ў славян існавалі розныя пахавальныя абрады. З VI ст. славяне на беларускіх землях харанілі сваіх памерлых у курганах. **Курган** – пагорак, які насыпалі над магілай з пяску ці зямлі. Іх маглі аблажыць камнямі. Па перыметру форма курганоў, як правіла, нагадвала круг. Вышыня курганоў звычайна складала 2-3 м, магла быць адзін метр і ніжэй. На Віцебшчыне, дзе вылучаюць культуру “доўгіх курганоў”, знойдзены даволі значныя па памерах курганы, якія з’яўляюцца калектыўным пахаваннем (пад кожным захаронена да 20 чалавек). У народзе такія курганы сталі называць «**валатоўкамі**». Згодна міфалагічных паданняў, у курганах-валатоўках нібыта пахаваны волаты – людзі незвычайна вялікія і дужыя.

Цела памерлага чалавека нашы продкі спачатку спальвалі (верылі ў ачышчальную сілу агню), рэшткі часта ссыпалі ў пасудзіну-урну і зверху насыпалі курган. З X ст. нябожчыка перасталі спальваць, цела клалі на зямлю і зноў-такі насыпалі зверху курган. У курганах знаходзяць упрыгожванні, зброю, прылады працы і г.д. Ля Мінска пры раскопках кургана быў знойдзены драўляны зруб, дзе былі пахаваны рэшткі спаленага нябожчыка.

Пры збудаванні кургана ўчынялася трызна. **Трызна** – развітанне з нябожчыкам у выглядзе ваеннай гульні ці спаборніцтва. Пасля трызны былі памінкі.

У кожнага народа спрадвеку вёўся свой **каляндар**. З пакалення ў пакаленне ў ім перадаваўся веды, мудрасць, вопыт жыццёвых назіранняў. Такі каляндар мелі і продкі беларусаў. Абапіраючыся на бацькоўскія традыцыі і веру, людзі трымалі ў памяці шматлікія парады і забароны. Сяляне ведалі, калі можна было брацца за тую ці іншую працу, а калі, наадварот, адкласці яе, калі можна весяліцца, а калі ўстрымацца ад забаў. Народны каляндар і сістэма свят, абрадаў, гульняў, змешчаных у ім, з’яўляліся арыентамі для людзей пры выкананні сельскагаспадарчых работ і арганізацыі адпачынку ў гадавым, сезонным, мясцовым цыклах.

Істотнае месца ў жыцці славян займалі каляндарныя абрады, звязаныя з іх галоўным заняткам – земляробствам. Залежнасць жыцця і працы сялян ад прыродных стыхій, вымушала іх выконваць разнастайныя абрады, прымеркаваныя да пэўных падзей і строга рэгламентаваныя часам. Адпаведна чатыром порам года існавалі чатыры вялікія святы: зімой – Каляды (абрады павінны былі наблізіць надыход вясны), вясной – Вялікдзень (звязаны з пачаткам новага каляндарнага года), летам – Купалле (пакланяліся сонцу, агню, раслінам; свята каханья), восенню – Пакровы (звязана з заканчэннем работ і падрыхтоўкай да зімы), вакол якіх групаваліся іншыя святы. Багацейшы

духоўны свет нашых продкаў знайшоў адлюстраванне ў шматлікіх абрадах і звычаях, прыкметах і павер'ях, гульнях і песнях, якімі перасыпаны ледзь не кожны дзень гадавога кола народнага каляндара. У ім (асабліва ў назвах месяцаў) адлюстравалася светапогляд селяніна, яго глыбокае веданне прыроды і любоў да яе, цяга да працы. Па народных прыкметах год часта падзялялі на дзве роўныя часткі: адна пачыналася з 1 студзеня, другая — з 1 ліпеня.

Каляндар ад студзеня да ліпеня

Студзень – назва месяца, якая сведчыць пра яго характар: “сцюдзёны”. Студзень – гэта калі на зямлю прыходзяць халады і неабходна загадзя падрыхтавацца да суровай зімы. У студзені надыходзіла ўрачыстае зімовае святкаванне, якое доўжылася два тыдні (з 7 па 19 студзеня). Яно ахоплівала некалькі свят і вядома ў народзе як *Каляды*. Абрады, гульні, песні амаль з дня ў дзень працягваліся ўсе Каляды і павінны былі забяспечыць добры ўраджай.

Люты – апошні месяц зімы, калі яна яшчэ ў самай сіле, “лютуе”. «Пытаецца люты, ці добра ногі абуты» – гаварыла народная прыказка.

Сакавік – назва першага месяца вясны паходзіць ад слова “сок”. У гэту пару ён пачынае цячы з дрэў. У сакавіку спраўлялася *Масленіца* – свята заканчэння зімы. У апошні дзень масленага тыдня адзначалі дзень сустрэчы вясны – праводзілі зіму і «гукалі» (звалі) вясну.

Красавік – другі месяц вясны. Назва яго паходзіць ад слова “красаваць”, бо ў гэты час з'яўляюцца першыя краскі – кветкі. У старажытнай літаратуры сустракаецца і другое найменне красавіка – «квецень». У красавіку спраўлялася старадаўняе свята Камаедзіца, калі заканчвалася спячка мядзведзя і ён выходзіў з бярлогі. Гэта свята бярэ пачатак ад татэмізму і службыць пацверджаннем, што ў дадзенай мясцовасці пакланяліся мядзведзю. На Камаедзіцу гатавалі і елі гарохавую кашу – так званыя камы (адсюль назва).

Вялікдзень – вялікаеі вясновае свята, карані якога ідуць у глыбокую старажытнасць. Некалі ім адкрываўся новы каляндарны год. Пазней праваслаўная царква замацавала яго ў сваім «рухомым» пасхальным календары.

Май – яго сучаснай літаратурнай назве адпавядае назва “травень”, якая паходзіць ад слова «трава», бо у гэтым месяцы зямля пакрываецца зеленню. У пачатку траўня адзначаецца даўняе земляробчае свята першага выгану кароў – Юрый (Георгій). Юрый – апякун жывёлы і земляробства (у хрысціянскі перыяд замяніў Ярылу). У маі праводзіўся абрад выезду ў поле Ярылы. Паводле абраду, у поле выпраўляўся малады прыгожы хлапец на белым кані і ў белай вопратцы. Дзяўчаты вадзілі вакол яго карагоды і спявалі абрадавыя песні.

Чэрвень – пачатак лета. Назва яго тлумачыцца з'яўленнем чарвякоў, а таксама “чырванню”, чырвоным колерам, які набываюць некаторыя ягады менавіта у гэту пару. У чэрвені самы доўгі дзень года – 22 чэрвеня (працягваецца больш чым 17 гадзін) і самая кароткая ноч. Дзень летняга сонцастаяння продкі беларусаў здаўна адзначалі святам *Купалля*. У чэрвені асноўны занятак селяніна – нарыхтоўка сена. Людзі заўважалі, калі ў першы і другі дзень чэрвеня ліе дождж, то ўвесь месяц будзе сухі.

Каляндар ад ліпеня да снежня

Ліпень – назва месяца паходзіць ад слова «ліпа» – дрэва цвіце менавіта у гэту пару. Ліпень дорыць чалавеку спелыя лясныя ягады, першыя грыбы. У ноч з 6 на 7 ліпеня (па новаму стылю) святкавалася *Купалле* — вельмі старажытнае абрадавае свята сонца і агню, багоў урадлівасці і росквіту зямлі. Яно прымяркоўвалася да летняга сонцастаяння і вядома пад рознымі назвамі ўсім індаеўрапейскім народам. У паданнях расказвалася, што ў купальскую ноч расліны размаўляюць паміж сабой, дрэвы пераходзяць з месца на месца, а рэкі свецяцца прывідным святлом. Вельмі пашыранай на купальскім свяце была варажба. Дзяўчаты і хлопцы загадвалі, што чакае іх у будучыні. Купальскія вераванні і легенды ў Беларусі адлюстроўвалі міфалагічны бок светапогляду старажытнага чалавека.

Жнівень – літаратурнай яго назве адпавядае назва «серпень» (ад слова «серп»), што таксама дакладна адлюстроўвае прыродныя асаблівасці гэтай пары. Яшчэ ў пачатку месяца заканчвалася ўборка азімых, затым убіраліся пшаніца, ячмень, авёс і інш. *Зажынкi* – свята, якое азначала пачатак жніва. У жніўні ў старажытнай Беларусі шмат дзе спраўлялі і *Дажынкi* – свята канца жніва. Канец жніва знайшоў адлюстраванне ў прыказках, накшталт, «Кожная хата у жніўні багатая».

Верасень – яго назва паходзіць ад назвы расліны верас, якая цвіце ў канцы лета і пачатку восені. 22 верасня сонца праходзіць праз пункт асенняга раўнадзенства, даўжыня дня і ночы становіцца аднолькавая. У верасні настае так званае “бабіна лета” – пачатак жаночых сельскагаспадарчых работ. У гэтым жа месяцы пачыналіся сялянскія вяселлі.

У верасні адзначалася *Узвіжанне* – свята «закрывання» зямлі на зіму. У гэты дзень не хадзілі ў лес, бо там нібы збіраліся ў клубкі гадзюкі і вужы, каб схвацаць іх норы на зіму. У цара гадзюк на галаве меліся залатыя рожкі. У назіраннях за прыродай значная доля адводзілася паводзінам птушак, якія, адлятаючы ў вырай, забіралі з сабой лета. «Узвіжанне лета замыкае, ключык шыязя галачка за мора панесла».

Кастрычнік – назва месяца паходзіць ад слова «кастрыца» («кастра»): у гэты час сяляне часалі, трапалі лён і каноплі, з якіх ападала шмат кастры. Кастрычнік у Беларусі не надта багаты на свята. Асноўнае свята – *Пакровы*. Да гэтага дня сяляне імкнуліся закончыць палявыя работы, падрыхтавацца да зімы. Пакроў заўсёды чакалі, бо было ўжо значна менш работы, наступала пара асенніх вяселляў. Казалі: «Пакрова – дзеўка гатова. Пакрова прайшла – дзеўка замуж не пайшла».

Лістапад – яго назва тлумачыцца проста: канец ападання лісця з дрэў. У старажытнасці гэты апошні месяц восені меў яшчэ назву «грудзень» (ад слова «груды» у значэнні «змёрзлая зямля»). У пачатку лістапада адлятаюць апошнія качкі. Вёска на нейкі час вызваляецца ад сельскагаспадарчых работ. У гэты перыяд дзяўчаты збіраліся на вячоркі, для чаго наймалі сабе хату на ўсю зіму ў якой-небудзь удавы ці беднай сям'і. У ходзе вячорак дзяўчаты пралі кудзелю і спявалі. Да іх прыходзілі хлопцы, каб паглядзець на дзяўчат і паслухаць іх

спевы. На працягу зімы дзяўчаты рабілі тры-чатыры вялікія вечарыны, для чаго запрашалі музыкаў.

Снежань – апошні месяц каляндарнага года атрымаў назву ад слова “снег”. У снежні самы кароткі дзень года – 21-га або 22-га (7-8 гадзін). У гэтым месяцы ўся асноўная праца сялян пераходзіла ў хату. Доўгімі зімовымі вечарамі ў хаце гарэла лучына, жанчыны браліся ткаць кросны, мужчыны займаліся дробным рамяством.

Асобным відам творчасці нашых продкаў з'яўляюцца старажытныя міфы. **Міфы** – гэта вусныя апавяданні з фантастычнымі, дзівоснымі вобразамі. На Беларусі былі шырока распаўсюджаны міфы пра дрэвы (дуб, бярозу), пра кветкі (папараць-кветка), пра паходжанне асобных рэк, азёраў, балот. Беларусы, як і іншыя народы, у міфах імкнуліся растлумачыць навакольны свет. Існавалі шматлікія паданні пра русалак – маладых прыгожых жанчын з доўгімі, да пят, косамі, якія жывуць у лясах, балотах; пра лесавікоў, што валадараць над лясамі, дамавікоў – гаспадароў у хаце.

Нашым продкам добра вядома імя Белуна. Народная прымаўка «Пасябрыўся з Белуном» азначала – «разбагацеў».

Існуе цікавая легенда пра тое, як Бялун стварыў Сусвет. Адноўчы ён убачыў шар, які плыве міма яго. Адтуль чулася жалобнае мяўканне. Заўсёды добразычлівы, Бялун вызваліў з шара вязня і ім аказаўся чорт. Бялун расказаў яму пра сваё імкненне стварыць Сусвет і загадаў спусціцца на дно мора, каб узяць там жменю зямлі. Той паслухаў. Але, пакуль чорт спускаўся, яму ў галаву прыйшла думка, што ён сам мог бы стварыць Сусвет. Таму чорт узяў у прыгаршню зямлі з дна мора, а яшчэ крыху схаваў у роце, каб выканаць свой план. Вярнуўшыся, ён аддаў зямлю Белуну. Той скамандаваў: «Зямля, расці». Жменька зямлі пачала расці і расці і ператварылася ў сушу. Але ў гэты час зямля, схаваная чортам у роце, таксама пачала расці. Шчокі яго раздзьмуліся, зямля пачала вывальвацца з рота. Спалоханы чорт кінуўся наўцёкі, пакідаючы за сабой дарожку зямлі, якая сфарміравала горы і пагоркі.

Беларускія сяляне на Палессі кажуць, што, калі чорт дасягнуў іх мясцовасці, запасы зямлі ў яго роце скончыліся, і таму іх зямля засталася нізінай і тут утварыліся балоты. Паводле паданняў, Бялун прыходзіў на палеткі падчас жніва. Верагодна, ён упершыню «завітаў» да нашых далёкіх продкаў, калі яны пачалі займацца земляробствам.

Асноўнае насельніцтва беларускіх зямель – сяляне – жылі ў невялікіх пасяленнях, якія звычайна называліся сёламі (весь). Хаты былі драўлянымі і скалдаліся, як правіла, з аднаго жылога памяшкання. Уваход рабілі ў вузкай сцяне (тарцавой), дах быў чатырохскатным, крытым саломай ці дранкай. Вокны былі вузкімі, зацягнутымі бычым пузыром, альбо закрытыя драўлянай заслонкай. Спалі нашы продкі на лаўках, хаты тапілі па-чорнаму (дым выцягвала на жылое памяшканне). Аснову стала нашых продкаў складалі кашы, гародніна, садавіна. Галоўным прадуктам быў жытнёвы хлеб. Больш заможнае насельніцтва мела значна лепшыя жыллёвыя ўмовы, больш разнастайным было і іх харчаванне. Аснову мужчынскага і жаночага строю складала сарочка з ільнянога даматканага палатна (розніца была толькі ў даўжыні сарочкі). Паверх

яе жанчыны апраналі панёву – некалькі кавалкаў тканіны, якія замацоўваліся вакол пояса. У мужчын былі нагавіцы ці порткі (штаны), якія шылі з палатна ці сукна. Верхнім адзеннем і для мужчын, і для жанчын былі світы, кажухі ці шубы. На нагах насілі лапці, пастолы (ці поршні) – кавалак скуры, якія замацоўвалі на назе накшталт лапцей, радзей боты. Валасы замужніх жанчын павінны былі быць закрыты чапцом і наміткай. Маладым дзяўчатам дазваляліся вянкi на непакрытай галаве. Мужчына насілі шапкі і клябукі. Усе важныя падзеі ў жыцці на той час суправаджаліся музыкай, песнямі і танцамі. З музычных інструментаў можна ўзгадаць свістульку, біла, дуду-валынку, жалейку, варган і інш.

Тэма 1.2.5. Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства ва Ўсходняй Еўропе.

Сутнасць хрысціянства. Прыняцце хрысціянства як афіцыйнай рэлігіі на ўсходнеславянскіх землях. Прычыны прыняцця хрысціянства. Язычніцтва і хрысціянства. Спалучэнне хрысціянскіх і язычніцкіх вераванняў у народнай свядомасці, у традыцыях і абрадах. Значэнне прыняцця хрысціянства для ўсходніх славян. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі.

Хрысціянства пачало фарміравацца ва ўсходніх правінцыях Рымскай імперыі ў I-II ст. н.э. Яно адмаўляла спажывецкія адносіны да жыцця, бездухоўнасць, культ багацця і ўлады, падзел на свабодных і рабоў. Хрысціянства абвясціла адзінабожжа, роўнасць кожнага чалавека перад Богам, пасмяротную аддзяку за добрасумленнае жыццё. Акрамя таго, хрысціянства ставіла перад сабой зусім новыя мэты. Агульныя для ўсіх – царства Божае на Зямлі, і індывідуальныя для кожнага – вечнае жыццё ў раю.

Новая рэлігія адмаўляла тагачасны афіцыйны свет з яго сацыяльнымі і духоўнымі каштоўнасцямі. Ідэя роўнасці ўсіх людзей першапачаткова была падтрымана самай пакрыўджанай, бяспраўнай частка грамадства – прадстаўнікамі ніжэйшых сацыяльных слаёў (рабамі). Паступова сацыяльная апора хрысціянства пашырылася. Спачатку на хрысціян абрушыліся ганенні з боку афіцыйных улад, але пры імператары Канстанціне у 313 г. прымаецца «Міланскі эдыкт», які прадаставіў падданым Рымскай імперыі свабоду веравызнання. Пры нашчадках Канстанціна ў канцы IV ст. хрысціянства ператварылася ў асноўную рэлігію Рымскай імперыі. Ужо на працягу ранняга сярэднявекі хрысціянства стала пануючай рэлігіяй у многіх еўрапейскіх дзяржавах.

Хрысціянскі свет не быў адзіным. Ён падзяляўся на «**лацінскі**» (**каталіцкі**) і «**праваслаўны**». Фактычна раскол пачаўся яшчэ з падзелу Рымскай імперыі на Заходнюю і Усходнюю ў канцы IV ст. Выклікана гэта было не столькі разыходжаннемі ў вучэнні, абраднасці, структурнай арганізацыі, колькі розным гістарычным лёсам народаў Заходняй і Ўсходняй Еўропы. Канчатковы раскол адбыўся і юрыдычна быў замацаваны ў **1054 г.** Але ён толькі зафіксаваў афіцыйна тое становішча, што склалася ў хрысціянскім свеце яшчэ ў раннім сярэднявекі.

Хрысціянства на землях усходніх славян пачало распаўсюджвацца з сярэдзіны IX ст. Афіцыйна яно было ўведзена ў канцы X ст., калі князь Уладзімір Святаславіч ахрысціўся сам і па яго загаду ў вадзе Дняпра грэчаскімі святарамі былі ахрышчаны кіяўляне.

Да асноўных **прычын** прыняцця хрысціянства адносяць наступныя:

– станаўленне раннефеадальнай дзяржавы і цэнтралізацыя вялікакняжацкай улады патрабавалі адмовы ад паганскага шматбожжа і прыняцця веры ў адзінага бога;

– неабходнасць пастаянных раўнапраўных адносін з еўрапейскімі хрысціянскімі дзяржавамі;

– станаўленне новых грамадскіх адносін, расслаенне на багатых і бедных патрабавала новай ідэалогіі;

– развіццё земляробства, рамёства, гандлю патрабавала новых ведаў і, перш за ўсё, пісьменнасці;

– даўнія гандлёвыя і палітычныя кантакты з цэнтрам усходняга хрысціянства – Візантыяй.

Умоўна афіцыйнай датай прыняцця хрысціянства на Русі лічаць 988 г. Разам з хрысціянствам на ўсходнеславянскіх землях з'явілася праваслаўнае духавенства, пачала складвацца царкоўная арганізацыя. На чале праваслаўнай царквы³ стаяў мітрапаліт, які меў рэзідэнцыю ў Кіеве (мітрапаліт кіеўскі). Мітрапаліта прызначаў патрыярх канстанцінопальскі. Першымі кіеўскімі мітрапалітамі звычайна былі грэкі ці балгары. Кіеўскаму мітрапаліту былі падпарадкаваны епіскапы, якія знаходзіліся у буйных гарадах, цэнтрах асобных княстваў. Самая дробная адміністрацыйная адзінка ў праваслаўнай царкве – прыход, на тэрыторыі якога жылі і ўтваралі адзіную хрысціянскую абшчыну простых веруючых (прыхаджане). Іх рэлігійным жыццём кіраваў святар.

Дакладных звестак пра час прыняцця хрысціянства ў Полацкай і інш. беларускіх землях няма. Мяркуюцца, што яно тут было прынята адразу пасля Кіева. Аб гэтым сведчыць, напрыклад, запіс у Ніканаўскім летапісе, дзе пра полацкага князя Ізяслава сказана, што ён «прилежаче прочитанию божественных писаний». У Цвярскім летапісе ёсць паданне аб Рагнедзе-манахіні, якая апошнія гады свайго жыцця правяла ў манастыры пад імем чарніцы Анастасіі. Князі і знаць ўсходнеславянскіх зямель спрыялі распаўсюджванню хрысціянства.

Каб высветліць дакладны час усталявання хрысціянства ў беларускіх землях, вельмі важна ўстанавіць, калі тут пачалі стварацца тэрытарыяльныя царкоўныя акругі – епархіі на чале з епіскапамі. На аснове ўскосных даных і параўнання звестак пісьмовых крыніц, гісторыкі царквы выказалі меркаванне, што **Полацкая епархія** была створана ў **992 г.**, а імя першага полацкага епіскапа, вядомага з пісьмовых крыніц – **Міна** (упамінаецца пад 1105 г.).

---

³ **Царква** – 1) рэлігійная арганізацыя, якая аб'ядноўвае паслядоўнікаў хрысціянскай веры; 2) будынак, у якім ажыццяўляюцца хрысціянскія набажэнствы.

У XII ст. каля Полацка ўзніклі першыя манастыры. Адзін – Барысаглебскі – быў пабудаваны на беразе невялікай ракі Бельчыца, два другія (мужчынскі і жаночы) заснавала Ефрасіння Полацкая на берагах ракі Палаты.

У Тураве ўсталяванне хрысціянства, магчыма, суправаджалася крывавымі падзеямі. Аб гэтым можна меркаваць па тураўскаму паданню, у якім расказваецца пра каменныя крыжы, што прыплылі ў горад па Прыпяці, калі вада ў рацэ была чырвонай ад крыві.

Пра хуткае ўсталяванне хрысціянства ў Тураўскай зямлі сведчыць «Аповесць мінулых часоў». У ёй паведамляецца, што пасля прыняцця хрысціянства ў Кіеве князь Уладзімір Святаславіч накіраваў у Тураўскую зямлю пасаднікам старэйшага сына Святаполка, які абавязаны быў распаўсюдзіць тут новую веру. А ў Кіеўскім Пацерыку змешчаны тэкст, які сведчыць аб заснаванні ў **Тураве епархіі ў 1005 г.** Першым яе епіскапам стаў **Фама**. У XII ст. тураўскімі епіскапамі былі: Ігнацій, Іаакім, Кірыла Тураўскі, Лаўрэнцій.

Гісторыкі лічаць, што ва ўсходніх славян у X-XIII стст. захоўвалася **дваяверства**. Інакш кажучы, нашы продкі, прыняўшы хрысціянства, працягвалі пакланяцца паганскім багам. У народнай культуры яшчэ доўга захоўваліся рэшткі паганства і ў традыцыйных святах (Каляды, Масленіца, Купалле, Дажынкi), і ў фальклоры, у каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі, песнях, казках, паданнях.

Прыняцце хрысціянства змяніла славянскае грамадства: былі забаронены такія праявы паганства, як кроўная помста, палігамныя адносіны, ахвярапрынашэнні. Распаўсюджванне хрысціянскіх заповедзяў спрыяла станаўленню больш гуманных ўзаемаадносін паміж людзьмі.

Распаўсюджванню хрысціянства на тэрыторыі Беларусі ў XII ст. спрыяла дзейнасць хрысціянскіх асветнікаў. Найбольш вядомай прадстаўніцай ранняга хрысціянскага культурна-асветніцкага руху на беларускіх землях з'яўляецца **Ефрасіння Полацкая** (каля 1104 – каля 1167), першая на Русі жанчына, якая была прылічана царквой да ліку святых. Яна была ўнучкай князя Ёсяслава Брачыслававіча, дачкой яго малодшага сына Святаслава/Георгія. Яшчэ ў юнацтве Ефрасіння прыняла пострыг, займалася перапіскай твораў рэлігійна-маральнага зместу (пераклады з грэчаскіх арыгіналаў). Непадалёку ад Полацка на беразе Палаты Ефрасіння заснавала жаночы і мужчынскі манастыры. Па яе ініцыятыве ў жаночым манастыры была пабудавана *Спаса-Прэабражэнская царква*, багата упрыгожаная фрэскамі, якія захаваліся да нашых дзён. Майстру Лазару Богшу яна заказала *Узвіжальны крыж* (1161), які выкарыстоўваўся ў дзень хрысціянскага свята Ёзвіжання Крыжа. Мужчынскаму манастыру Ефрасіння падаравала *ікону Божай маці*, прывезеную з Візантыі. Пры манастыры ёю была заснавана школа. З братам Давыдам і сястрой Еўпраксіяй Ефрасіння накіравалася ў паломніцтва ў Іерусалім, дзе і памерла. Дзейнасць Ефрасінні Полацкай з'яўляецца яскравым адбіткам духоўных зрухаў, што адбываліся ў грамадска-культурным жыцці беларускіх зямель на працягу XII ст. У XII – XIII стст. было створана апісанне жыцця святой – «Жыццё Еўфрасінні Полацкай».

Славутым хрысціянскім прапаведнікам XII ст. быў і **Кірыла Тураўскі** (каля 1130 – каля 1182). Ён нарадзіўся ў Тураве, атрымаў высокую на той час адукацыю. У «Жыціі» Кірылы гаворыцца: «Сын заможных бацькоў, ён не любіў аднак багацця і тленнай славы гэтага свету, але найперш стараўся спасцігнуць вучэнне боскіх кніг і добра напрактыкаваўся ў святых пісаннях». Каля 1158 г. Кірыла быў пастаўлены тураўскім епіскапам. Сваю пасадку ён лічыў як нялёгка абавязак хрысціяніна і асветніка. Найбольшую вядомасць Кірыла Тураўскі набыў як выдатны прамоўца. Пісаў малітвы, “словы”, аповесці-прытчы⁴. У сваіх «Словах» Кірыла прапаводаваў, што толькі духоўнасцю чалавек апраўдвае біблейскія словы пра богападобнасць і свой вобраз Божы. У сваіх «Словах» Кірыла выступаў супраць язычніцтва і прапагандаваў хрысціянскае веравучэнне. Ён адзначае, што сапраўдныя хрысціяне «не прыхільнікі пакланення агню, не пакланяюцца сонцу, не моляцца горам і крыніцам». Кірыла заклікаў прыхаджан «чытаць кнігі святых ў царкве і дома», старанна наведваць царкву, папракаў іх у тым, што многія з іх нават аднаго часу не хочуць прысвяціць Госпаду Богу. Кірыла Тураўскі з іроніяй казаў: «Калі б я раздаваў у царкве мёд і піва, як бы вы хутка ішлі сюды, напераганкі, а я ж выказваю ў царкве слова Божае, якое лепшае за піва і мёд». Кірыла заклікаў народ адзначаць дні святых «не ў п'янстве з гульнямі, не ў абжорстве, але прыходзячы ў царкву, мілаваць сірот і жабракоў, дапамагаючы бедным, шануючы слуг Боскіх». Творы Кірылы Тураўскага склалі залаты фонд старажытнай літаратуры. Сучаснікі ставілі іх побач з класічнымі ўзорамі антычнай прозы візантыйскага царкоўнага дзеяча IV ст. Іаана Златавуста, які лічыўся ідэалам хрысціянскага прапаведніка (завуць Кірылу Тураўскага Златавустам зямлі беларускай). У сваіх творах Кірыла Тураўскі нагадваў пра недахопы сучаснага яму манаскага жыцця. Ён адзначаў, што ў манастырах часам жывуць людзі гордыя, сварлівыя і занадта ўпартыя, якія больш дбаюць аб ежы і адзенні, чым аб духоўных подзвігах і выратаванні душы.

Кірыла Тураўскі – **першы стоўпнік** (пустэльнік) на ўсходнеславянскіх землях. *Стоўп* – невялікі, дастаткова высокі квадратнай формы зруб, які меў некалькі паверхаў. На другім паверсе была келля К. Тураўскага. *Пустэльнік* – веруючы чалавек, які жыве ў ізаляцыі ад іншых людзей.

Знакамітымі царкоўнымі дзеячамі і пісьменнікамі XII ст. былі **Клімент Смаляціч і Аўраамій Смаленскі** (Смаленск – адзін з буйных цэнтраў Верхняга Падняпроўя, шчыльна звязаны з сярэдневяковай гісторыяй Беларусі). Клімент Смаляціч – царкоўны дзеяч, пісьменнік, знаўца антычнай літаратуры і філасофіі. У яго літаратурных творах адзначаюцца элементы вольнадумства. Аўраамій Смаленскі – манах Селішчанскага манастыра ля Смаленска, таленавіты царкоўны прапаведнік, перапісчык царкоўных кніг.

Такім чынам, у выніку прыняцця хрысціянства на аснове злучэння паганскай славянскай і хрысціянскай візантыйскай культур склалася новая праваслаўная старажытнаруская культура. У раннім сярэдневякоўі на нашых землях жылі і плённа працавалі выдатныя рэлігійныя дзеячы, пісьменнікі,

⁴ **Прытча** – невялікі рэлігійны твор павучальнага характару.

асветнікі, якія стаялі ля вытокаў духоўнасці беларусаў: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Аўраамій Смаленскі. На прыкладзе Полацкай і Тураўскай зямель можна сцвярджаць, што распаўсюджванне хрысціянства ў старажытнасці на землях Беларусі мела агульныя рысы з зацверджаннем новай веры ў іншых землях усходніх славян. Яно было прынята спачатку вярхамі, а затым паступова распаўсюджвалася сярод ніжэйшых пластоў грамадства. Усталяванне хрысціянства на беларускіх землях па часе супала з усталяваннем тут дзяржаўнасці, што, безумоўна, станоўча паўплывала на ход гэтага працэсу. У адрозненне ад язычніцтва, хрысціянская вера у адзінага Бога Іісуса Хрыста адпавядала ідэі адзінаўладдзя ў дзяржаве, а значыць, духоўна асвятляла гэтую ўладу, была ёй апорай. Хрысціянскае веравучэнне сцвярджала, што ўсякая ўлада ад Бога, а ўсе, што ад Бога, з'яўляецца свяшчэнным і нязменным. Прыняцце хрысціянства станоўча паўплывала на усе бакі жыцця тагачаснага грамадства. Хрысціянскія святы, набажэнствы, абрады, пасты, штодзённыя малітвы карэнным чынам змянілі традыцыйны быт людзей. Прыход на змену язычніцтву новай хрысціянскай рэлігіі быў гістарычна абумоўлены і садзейнічаў прагрэсіўнаму развіццю грамадства.

Тэма 1.2.6. Культура беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.

Развіццё пісьменнасці. Рукапісныя кнігі. Кніжная мініяцюра. Царкоўнае і абарончае дойлідства на тэрыторыі Беларусі. Фрэскавы жывапіс. Помнікі прыкладнага мастацтва.

Найбольш значна распаўсюджванне хрысціянства паўплывала на духоўную сферу тагачаснага грамадства беларускіх зямель. Знаёмства з візантыйскай культурай з'явілася стымулам для развіцця архітэктуры, адукацыі, літаратуры, мастацтва. Пры цэрквах і манастырах адкрываліся школы, перапісваліся кнігі. На беларускіх землях разгарнулася мураванае будаўніцтва (дойлідства), асабліва ў Полацку. Саборы, цэрквы і манастыры сталі самымі прыгожымі і велічнымі будынкамі. Іх убранства садзейнічала далучэнню веруючых людзей да высокага мастацтва. Жыццё адпаведна хрысціянскім заповедзям паляпшала маральны стан грамадства. Славянская азбука і пісьменства з'явіліся дзякуючы братам Кірылу і Мяфодзію з Салуні. Іх дзейнасць прыпадае на другую палову IX ст. Кірыла і Мяфодзій, славяне па паходжанню, з'яўляліся візантыйскімі царкоўнымі і палітычнымі дзеячамі, былі першымі перакладчыкамі рэлігійных кніг з грэчаскай на славянскую мову.

Найбольш старажытным помнікам усходнеславянскага пісьменства з'яўляецца свінцовая «віслая» пячатка полацкага князя Ізяслава (988-1001). Яна датуецца канцом X ст. і была знойдзена ля Ноўгарада. Відаць, полацкі князь накіраваў у Ноўгарад грамату, напісаную на пергаменце, да якой была прымацавана пячатка. На ёй адлюстраваны княжацкі знак «трызубец» і зроблены надпіс «Ізас/лав/ос». Канчатак «ос» перадае грэчаскае гучанне імя Ізяслаў.

У тым жа Ноўгарадзе была знойдзена і свінцовая пячатка Ефрасінні Полацкай, якая датуецца ўжо XII ст. На ёй было напісана «Г/оспод/и помози Рабе своей Ефросини нарецаемой». У Тураве, Берасці і Ваўкавыску былі выяўлены пячаткі з надпісамі тураўскага князя Ізяслава Яраславіча, які з 1054 г. стаў князем кіеўскім. Свінцовыя «віслыя» пячаткі з надпісамі былі знойдзены таксама у Гомелі, Гародні, Віцебску. На пячатцы XII ст. з Менскага замчышча змяшчалася выява св. Глеба. Пячаткі з'яўляюцца аб'ектам для вывучэння двух навуковых дысцыплін: эпіграфікі⁵ і сфрагістыкі⁶.

Навукоўцы знайшлі надпісы кірылічнымі літарамі на камені падмурка Полацкага сабора, якія датуюцца XI ст. («Давидъ, Тоўма, Микоўла», «Петъръ, Воришь»), на каменных прасліцах XII ст. («Бабино праслень» (Віцебск), «Настасино праслен» (Пінск)), амфарах XII ст. («Ярополче вино» (Пінск)), камянях.

У рэчышчы Заходняй Дзвіны былі знойдзены чатыры валуны з надпісамі XII ст.: «Госпадзі, памажы рабу свайму Барысу» (зроблены па загаду старэйшага сына Ёсяслава Чаладзея Барыса-Рагвалода і таму іх называюць «**Барысавы камяні**»). Падобныя да іх надпісы былі знойдзены на трохметровым валуне пад Оршай. Высечаны крыж і надпіс былі зроблены па загаду сына Барыса (Рагвалода), якога звалі Рагвалод (Васілій), у 70-я гады XII ст. і таму назвалі валун «**Рагвалодаў камень**». У савецкі час унікальны помнік культуры ўсходніх славян, знойдзены ля Оршы, быў узарваны.

Выключным помнікам эпіграфікі XII ст. з'яўляецца **крыж Ефрасінні Полацкай**. У першай частцы надпісу гаворыцца, што ў 6669 (1161 г.) Ефрасіння навечна падаравала крыж Спаса-Прэображэнскай царкве. У другой частцы надпісу напісана папярэджанне таму, хто знясе крыж са Спаскай царквы: «І хай не выносяць яго з манастыра ніколі, і не прадаюць, і не аддаюць. А калі ня паслухаецца хто і вынесе з манастыра, хай не дапаможа яму святы крыж ні ў гэтым жыцці, ні ў будучыні...».

На ніжняй пласціне адваротнага боку крыжа маецца дробны надпіс з імем майстра Богшы (у хрышчэнні Лазара), які зрабіў гэты крыж па жаданні Ефрасінні.

Дзякуючы хрысціянству пісьменства пашыралася сярод розных колаў насельніцтва. У гарадах пісьменнымі былі не толькі феодалы і духавенства, але і простыя гараджане. Аб гэтым сведчаць **берасцяныя граматы**, знойдзеныя ў **Віцебску і Мсціслаўлі**. Найбольш старажытная берасцяная грамата (XI ст.) была выяўлена ў Ноўгарадзе і напісаў яе Жыравіт, жыхар беларускага Падзвіння (Полацка ці Віцебска). Берасцяная грамата канца XIII ст. была знойдзена ў Віцебску. У ёй Сцяпан просіць Няжылу купіць яму «жыта на 6 грыўняў». У фрагменце граматы пачатку XIII ст. з Мсціслаўля гаворыцца аб куплі пшаніцы на 4,5 грыўні. У тыя часы гэта была даволі значная сума грошай.

⁵ **Эпіграфіка** — дапаможная гістарычная і філалагічная дысцыпліна, якая вывучае старажытныя надпісы (на сценах пабудов, на абразях, крыжах, пячатках і інш. старажытных предметах).

⁶ **Сфрагістыка** – навука, якая вывучае пячаткі і гісторыю іх існавання. У Візантыі, а потым ва усходнеславянскіх землях былі распаўсюджаны «віслыя» пячаткі, якія адціскаліся на пласцінах са свінцу, золата, серабра ці воску і прывешваліся да дакументаў на шнурках.

За яе можна было купіць 9 кабаноў або 2 каровы. Для напісання літар на кары людзі выкарыстоўвалі пісала (жалезную заостраную палачку).

Акрамя грамат аб распаўсюджанні пісьменства сярод жыхароў гарадскіх пасяленняў сведчаць і прадметы побыту тагачаснага чалавека. Напрыклад, у Брэсце знойдзены касцяны **грэбень** са старажытнаславянскім алфавітам (датуецца XIII ст.).

Такім чынам, усе вышэйпералічаныя факты з эпиграфікі і сфрагістыкі гісторыі X—XIII стст. пацвярджаюць, што пісьменнасць у гэтыя стагоддзі была шырока распаўсюджана на беларускіх землях не толькі сярод прадстаўнікоў вышэйшых слаёў насельніцтва, яе ведалі і простыя людзі.

Першыя кнігі на ўсходнеславянскіх землях з’явіліся ўжо ў XI ст і яны былі рукапіснымі. Кнігі пісалі на **пергаменце**⁷, рукапісныя аркушы складаліся ў сшыткі, вокладкамі служылі дзве дошкі і кніга мела выгляд скрынкі. Пераплёт каштоўных рукапісаў аздабляўся металічнымі упрыгажэннямі. Сярод рукапісных кніг у першыя стагоддзі славянскага пісьменства асабліва вылучаліся Евангеллі. Самае ранняе Евангелле з тых, што захавалася да нашага часу, **Тураўскае Евангелле** (XI ст.). Яно было напісана царкоўнаславянскай мовай, аздоблена вялікімі загалоўнымі літарамі (ініцыяламі) з выкарыстаннем розных па колеру фарбаў: чырвонай, зялёнай, сіняй.

Пры Сафійскім саборы ў Полацку дзесьці з сярдзіны XII ст. існавала бібліятэка, у якой захоўваліся рукапісныя кнігі.

У XI ст. пачалі складаць **летапісы**⁸ (лета – год у нашых продкаў). Найбольш вядомым летапісным зводам стала «Аповесць мінулых гадоў» (каля 1113 г.), якая была складзена манахам Кіева-Пячэрскага манастыра Нестарам.

Паступова з’явіліся і літаратурныя творы. Вяршыняй усходнеславянскай сярэдневяковай мастацкай літаратуры лічыцца вядомы ва ўсім свеце твор «**Слова аб палку Ігаравым**», напісаны у канцы XII ст. (магчыма ў 1185-1187 гг.) У ім аўтар выступае з крытыкай княжацкіх усобіц, якія аблегчылі напады стэпавым качэўнікам-полаўцам на Русь. Кожны з буйных князёў паказваецца ў паэме як незалежны ў сваіх задумах і дзеяннях правіцель. Ёсць у «Слове» урывак пра міжусобіцы полацкіх князёў, які насычаны, як і ўвесь твор, паэтычнымі абагульненнямі і вобразамі. Тут расказваецца пра два перыяды з гісторыі Полацкай зямлі: час праўлення князя Ёсяслава Брачыславіча (другая палова XI ст.) і перыяд, калі ў Полацку княжылі і ваявалі паміж сабой і з іншымі князямі Русі яго ўнукі (XII ст.). Аўтар «Слова» з вялікім смуткам расапавядаў пра бітву паміж войскам кіеўскіх князёў і дружынай полацкага князя на р. Нямізе (1067 г.).

Разам з хрысціянствам з Візантыі ў гарады ўсходніх славян прыйшлі мураваная архітэктура (дойлідства)⁹ і манументальны жывапіс (фрэскі¹⁰).

⁷ **Пергамент** – тонка вырабленая скура маладых жывёл.

⁸ **Летапіс** – запіс падзей па гадам.

⁹ **Мураванас дойдства** – узвядзенне будынкаў з каменю і цэглы, замацаваных вапнавым раствором.

¹⁰ **Фрэскі** – жывапіс вадзянымі фарбамі па свежай тынкоўцы.

У буйным горадзе на фоне шматлікіх драўляных збудаванняў рэзка вылучаліся мураваныя будынкi. Доўгі час гэта былі ў большасці пабудовы культавага характару – саборы і цэрквы (сабор – галоўная царква горада).

Першым буйным цэнтрам, дзе ўзводзіліся мураваныя пабудовы, стаў Кіеў. Тут у канцы X ст. з дапамогай візантыйскіх доўлідаў (архітэктар і будаўнік адначасова) быў узведзены храм Прачыстай Багародзіцы (Дзесяцінная царква). У 1037 г. у Кіеве пачалося будаўніцтва самага выдатнага помніка старажытнай усходнеславянскай архітэктурны – Сафійскага сабора. Будаваў яго прывезеныя ў Кіеў візантыйскія архітэктары. У XI ст. Сафійскія саборы былі пабудаваны таксама ў Полацку і Ноўгарадзе – на той час гэта былі самыя ўплывовыя княствы на Русі. Сабор у Ноўгарадзе ўзводзіла тая ж арцель будаўнікоў, што і ў Кіеве. Яго будаўніцтва было завершана ў пачатку 50-х гадоў XI ст. **Полацкі Сафійскі сабор** будавалі ў 1055-1060 гг. Ён стаў самай старажытнай мураванай пабудовай на тэрыторыі Беларусі. Доўлідамі Полацкай Сафіі таксама былі грэкі, якім дапамагалі і мясцовыя будаўнікі. Сцены праваслаўных храмаў знутры ўпрыгожваліся фрэскамі і абразамі.

Першапачаткова Полацкая Сафія выглядала не такой, якой мы бачым яе сёння. За свой доўгі век яна 6 разоў гарэла і разбуралася разам з умацаваннямі Полацка. Таму неаднаразова перабудоўвалася. У сярэдзіне XVIII ст. Сафія была перабудавана ў апошні раз у стылі віленскага барока. Яна набыла выгляд двухвежавай царквы ў стылі барока, тыповым для таго часу.

Полацкая Сафія сярэдзіны XI ст. была пабудавана ў візантыйскім (крыжова-купальным) стылі і выглядала будынкам суразмерным, сіметрычным. Пасярэдзіне яе ўзвышаўся галоўны купал, па баках знаходзіліся чатыры меншыя купалы. (Па іншых звестках Полацкая Сафія мела сем купалоў.) У Полацкай Сафіі меўся багаты фрэскавы роспіс, але ён амаль не захаваўся.

З наступленнем перыяду раздробленасці (XII – першая палова XIII ст.) ў гарадах усходніх славян пачаў распаўсюджвацца новы тып царкоўных будынкаў. Яны былі значна прасцейшымі, больш сціплымі і мелі толькі адзін купал. Для будаўніцтва такой царквы патрабавалася сродкаў у разы менш, чым для вялікага сабора. Саборы і цэрквы будаваліся не толькі ў гарадах, шмат іх узводзілася і ў манастырах, якія размяшчаліся ў наваколлі гарадоў. Менавіта ў той час у асобных княствах пачалі ўзнікаць самастойныя архітэктурныя школы.

У XII ст. у Полацку склалася свая архітэктурная школа доўлідства. Заснавальнікам гэтай школы з'яўляецца выдатны полацкі доўлід Іаан (Іван). Ён узначальваў арцель будаўнікоў, якая па заказу Ёфрасінні пабудавала ў сярэдзіне XII ст. **Спаса-Прэабражэнскую** (Спаскую, Спаса-Ефрасіннеўскую) царкву, якая захавалася да нашага часу.

Спаская царква ўяўляла сабой новы тып будынкаў. Яна мела ярусны вежападобны выгляд. На круглы барабан быў устаноўлены купал. Упершыню ва Ўсходняй Еўропе звонку сцены былі ўпрыгожаны дэкаратыўным элементам стрэльчатой формы, які сталі называць – какошнікі. Яны дапаўнялі галоўную асаблівасць Спасакага храма – яго вежападобны выгляд. У Спаскай царке знойдзена значная колькасць фрэсак.

Свая архітэктурная школа узнікла і ў Гародні (Гродна). У XII ст. тут былі ўзведзены тры мураваныя храмы і княжацкі царам. Да нашых дзён захавалася Барысаглебская царква, якая была пабудавана у прадмесці Каложа, таму часцей яе называюць Каложскай царквой. Сцены храма звонку былі дэкарыраваны адшліфаванымі камянямі і арнамантам у выглядзе крыжа, складзенага з паліраваных керамічных плітак. У інтэр'еры ў сцены былі ўмураваны гліняныя збаны-галаснікі, яны паляпшалі акустыку. Сцены алтара упрыгожвалі фрэскі.

Помнікам абарончага дойлідства з'яўляецца пяціярусная, вышыняй у 30 метраў, Камянецкая вежа (Белая вежа), пабудаваная ў другой палове XIII ст. з жоўтай і чырвонай цэгля на Брэстчыне. Дойліда звалі Алекса.

Акрамя фрэсак, старажытны ўсходнеславянскі жывапіс быў прадстаўлены кніжнай мініяцюрай¹¹. У XI – XIII стст. многія рукапісныя кнігі былі добра ілюстраваныя. Пра адмысловае майстэрства ілюстравання кнігі сведчаць «Тураўскае Евангелле» (XI ст.), а таксама мініяцюры і загалюўныя літары «Аршанскага Евангелля» (XIII ст.). У апошнім змешчаны дзве мініяцюры з адлюстраваннем евангелістаў Лукі і Матфея. Яны паказаны за нізкімі пісьмовымі столікамі з лістамі папірусу ў руках. Перад імі на падстаўках – пісаная золатам кнігі.

Старажытнае ўсходнеславянскае прыкладное мастацтва (прадметы мастацтва, якія мелі практычнае прызначэнне) пасля прыняцця хрысціянства развівалася пад уплывам Візантыі і было прадстаўлена рознымі па форме і прызначэнні прадметамі: ад пярсцёнкаў і бранзалетаў да вельмі каштоўных узораў ювелірнага мастацтва. Шырокае распаўсюджанне мелі, напрыклад, каменныя абразкі, якія насіліся на грудзях, часам у мяшэчках, і асабліва шанаваліся. Праўда, па ўзорах абразкоў, знойдзеных пры раскопках гарадоў Беларусі, не заўсёды можна высветліць, дзе яны выраблены: у Візантыі, Кіеве, Полацку і г.д. Унікальныя абразкі XII – XIII стст. з выявамі святых былі знойдзены ў Полацку, Мінску, Тураве, Пінску. На каменным абразку з Полацка змешчана рэльефная выява св. Канстанціна і св. Алены. Яны трымаюць перад сабой вялікі васьміканцовы крыж. Іконка (абразок) — сведчанне таго, як на мясцовай глебе ішла творчая перапрацоўка візантыйскіх узораў.

Шэдэўрам старажытнага ўсходнеславянскага прыкладнога мастацтва з'яўляецца крыж Ефрасінні Полацкай. Яго зрабіў майстар-ювелір Лазар (Богша) у 1161 г. па заказе і эскізу самой Ефрасінні. На крыжы з выявамі святых чаргуюцца шматлікія арнаменты-эмалі. Па сваіх мастацкіх якасцях і тэхніцы перагародкавых эмаляў полацкі крыж (даўжынёй 51 см) не саступае найлепшым узорам тагачаснага прыкладнога мастацтва, якія карысталіся сусветнай славай. Крыж знік у 1941 г. з музея ў Магілёве і яго месцазнаходжанне застаецца невядомым. У 1994 – 1997 гг. брэсцкім майстрам-эмальерам Мікалаем Кузьмічом паводле фатаграфій і малюнкаў была зроблена дакладная копія крыжа-машчавіка.

У старажытныя гарады Беларусі з Персіі і Сярэдняй Азіі праз Хазарскі каганат і Волжскую Булгарыю траплялі фігуркі для гульні ў шахматы. Гульнія ў

¹¹ Мініяцюра – невялікі па памерах малюнак у рукапіснай кнізе.

шахматы не заахвочвалася царквой, але была распаўсюджана на тэрыторыі Беларусі ў XII – XIII стст. Шахматныя фігуры вырабляліся і мясцовымі беларускімі майстрамі. Кожная такая фігура – гэта па-майстэрску выкананая мініяцюрная скульптура: выява караля, які сядзіць на троне (знойдзена ў Слуцку), баявая ладдзя такога выгляду, якія хадзілі па р. Нёман (знойдзена ў Гродна і Ваўкавыску), пешка ў выглядзе барабаншчыка, які падае сігнал да бою (знойдзена у Ваўкавыску).

На вырабах прыкладнога мастацтва сустракаюцца выявы музыкантаў і іх інструментаў, што дае некаторае ўяўленне пра музычную культуру таго часу. У Навагрудку, напрыклад, сярод рэштак пабудовы XII ст. быў знойдзены касцяны выраб, на верхняй частцы якога змешчана выява музыканта. Ён іграе на струнным шчыпковым інструменце.

Такім чынам, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што многія старажытныя вырабы прыкладнога мастацтва – гэта сапраўдныя шэдэўры, яны зроблены вельмі таленавітымі майстрамі. Усё тое, што засталася ад мастацкіх скарбаў, якія стварылі нашы продкі, мае для сучаснага чалавека велізарную каштоўнасць.

Тэма 1.2.7. Беларускія землі ў канцы XII – першай палове XIII ст.

Феадальная раздробленасць на беларускіх землях, узаемаадносіны паміж удзельнымі княствамі. Раздробленасць Полацкай зямлі ў XII — сярэдзіне XIII ст., прычыны і вынікі. Часовы ўздым Менскага княства. Адносіны паміж Полацкім і Кіеўскім княствамі. Феадальная раздробленасць Тураўскага княства. Княствы і гарады на тэрыторыі верхняга і сярэдняга Падняпроўя, Пасожжа, Пабужжа і Панямоння Палітыка полацкіх князёў у дачыненні да балцкіх плямёнаў. Агрэсія нямецкіх федалаў-крыжакоў ва Ўсходняй Прыбалтыцы. Нашэсце мангола-татар на Ўсходнюю і Цэнтральную Еўропу.

З пачатку XII ст. усходнеславянскія землі ўступілі ў перыяд **феадальнай раздробленасці** – перыяд распаду сярэднявечных дзяржаў на больш дробныя дзяржаўныя ўтварэнні. Такія невялікія тэрытарыяльныя адзінкі ў навуцы называюць **удзельнымі княствамі**, ці, згодна пісьмовых крыніц XII-XIII стст., **валасцямі**. На тэрыторыі Беларусі ў час феадальнай раздробленасці налічваюць каля дваццаці дробных дзяржаўных утварэнняў. Феадальная раздробленасць заўсёды суправаджалася **міжусобнай барацьбой** – ўзброенай барацьбой паміж удзельнымі княствамі.

Феадальная раздробленасць – гэта агульны і заканамерны для ўсіх раннефеадальных еўрапейскіх дзяржаў працэс. Ён з’яўляецца адным з этапаў складвання феадальнага спосабу вытворчасці. Працэс раздробленасці на беларускіх землях працягваўся ад пачатку XII ст. да сярэдзіны XIII ст. і склаў каля 150 гадоў. Час феадальнай раздробленасці стаў заканамерным этапам пераходу на тэрыторыі Беларусі ад пачатковай дзяржаўнасці Полацкай і Тураўскай зямель да больш высокага ўзроўню іх кансалідацыі ў далейшым у Вялікім княстве літоўскім.

Асноўнымі прычынамі феадальнай раздробленасці з'яўляюцца: 1) панаванне натуральнай гаспадаркі і адсутнасць трывалых эканамічных сувязей паміж асобнымі землямі; 2) развіццё феадальных адносін і ўзнікненне ў XII ст. буйнога прыватнага землеўладання мясцовых феадалаў (баяр), умацненне іх палітычнай ролі; 3) умацаванне эканамічнай і палітычнай магутнасці многіх гарадоў, якія сталі цэнтрамі мясцовай княска-баярскай улады, што ў сваю чаргу ўзмацніла працэсы дэцэнтралізацыі і паслабленне ўлады Кіева; 4) парушэнне права прастоладнаследвання (усобіцы за вялікакняжацкі стол). Да гэтага можна дадаць і прызначэнне вялікім князем кіеўскім сваіх сыноў у якасці намеснікаў удзельных княстваў.

Працэс феадальнай раздробленасці мае як адмоўныя, так і станоўчыя **наступствы**. Да адмоўных можна аднесці: аслабленне цэнтральнай улады (дэцэнтралізацыю дзяржаўнай улады); распад дзяржавы на асобныя княствы і землі, якія пастаянна ваявалі паміж сабой (**міжусобная барацьба**¹²), што вяло да аслаблення абароназдольнасці і павелічэння пагрозы знешняга занявольвання. Да станоўчых, у сваю чаргу, адносяць: рост гарадоў, якія пачыналі адыгрываць ролю палітычных цэнтраў, развіццё ў іх рамества і гандлю, культурнае развіццё асобных зямель.

Пачатак феадальнай раздробленасці Кіеўскай Русі быў пакладзены ў сярэдзіне XI ст. яшчэ пры Яраславе Мудрым, які раздаў сынам удзельныя вотчыны. Пасля яго смерці ў 1054 годзе працэс умацніўся. Пры Ёсяславе Чарадзеі, які працягнуў палітыку свайго бацькі Брачыслава Ізяславіча, Полацкае княства адным з першых, стала праводзіць самастойную, незалежную ад Кіева, палітыку. У **1097 г. на Любецкім з'ездзе-снеме**, дзе сабраліся найбольш уплывовыя князі, адбылося юрыдычнае замацаванне распаду Кіеўскай Русі. Князі цалавалі крыж і кляліся, што не будуць ваяваць адзін з адным, пакуль полаўцы нападаюць на Русь, а будуць княжыць кожны ў сваім удзеле¹³. Толькі пазней стала зразумела, што такім чынам пацверджаны быў факт распаду Кіеўскай Русі. З гэтага часу Руская зямля не лічылася адзіным уладаннем княжацкай дынастыі Рурыкавічаў, а была сукупнасцю асобных вотчын, спадчынных уладанняў розных галін княжацкага дому. Канчаткова Кіеўская Русь распалася ў 30-я гады XII ст. пасля смерці Мсціслава Ўладзіміравіча (1125-1132)¹⁴.

Такім чынам, у XII-XIII стст. старажытнаруская дзяржава перажывала перыяд палітычнай раздробленасці, але і ў гэты час захоўвалася адзіная назва дзяржавы – Русь. Усе землі Старажытнай Русі аб'ядноўвалі агульнасць этнічнага паходжання, мовы, гістарычнага лёсу, аднолькавае гаспадарчае жыццё, цесныя гандлёвыя сувязі, адзіная праваслаўная вера, шматлікая дынастыя князёў, якія лічылі сваім агульным продкам Рурыка.

Полацкі князь Усяслаў Брачыславіч не ўдзельнічаў у Любецкім з'езде, бо на той час ён ужо быў незалежным уладаром Полацкай зямлі. Полацкія князі

¹² **Міжусобная барацьба** – узброеная барацьба паміж дробнымі дзяржаўнымі ўтварэннямі ў перыяд феадальнай раздробленасці.

¹³ “кождо да держит отчизну свою...”

¹⁴ “...раздрася земля руская...”

з'яўляліся сюзерэнамі тэрыторыі, дзе кіравалі. Пачатак феадальнай раздробленасці быў пакладзены з таго часу, калі Ёсяслаў падзяліў паміж шасцю сваімі сынамі землі Полаччыны. У пач. XII ст. утварыліся Полацкае, Менскае, Ізяслаўскае, пазней і Віцебскае, Друцкае. Лагойскае і інш. удзельныя княствы. З цягам часу з'явіліся шэраг іншых, больш дробных, княстваў. Прастол у Полацку лічыўся галоўным. Гэты горад працягваў заставацца найважнейшым палітычным цэнтрам беларускага Падзвіння.

У XII ст. узмацняецца **Мінскае княства**. Першы мінскі князь Глеб Усяславіч (1101-1119) праводзіў палітыку ўзвышэння Менска, адважыўся на ўступленне ў напружаную барацьбу за самастойнасць з кіеўскім князем Уладзім Манамахам. Глеб Менскі, умацаваўшы княства (прыкладна за дзесяць гадоў яго землі былі пашыраны да Дняпра і Верхняга Панямоння), падпарадкаваўшы сабе гарады Друцк, Оршу і Копысь, у **1116 г.** напаў на землі Тураўскага княства. Захапіў **Слуцк**¹⁵ і спаліў яго. У адказ Уладзімір Манамах, які імкнуўся перашкодзіць раздрабленню Русі, разам з чарнігаўскім, смаленскім і пераяслаўскім князямі здзейсніў паход на Мінскае княства. У выніку Друцк быў захоплены, а Оршу і Копысь Манамах перадаў Смаленску. У 1117 г. новыя ваенныя дзеянні Глеба Менскага супраць Смаленска і Ноўгарада, за якімі адбыліся аблога Менска кіеўскім князем Мсціславам Уладзіміравічам і захоп Глеба Усяславіча ў палон. Менскі князь быў адпраўлены ў Кіеў, дзе і памёр у 1119 г. Быў пахаваны ў Кіева-Пячэрскім манастыры.

Узаемаадносіны паміж Кіевам і Полацкам у XII ст. складваліся складана. У 1125 г. памірае Уладзімір Манамах і палітыку ўзмацнення Кіева працягнуў яго сын, князь Мсціслаў Уладзіміравіч Вялікі (1125-1132). У **1127 г.** ён арганізаваў паход супраць непакорных палачан, у якім прынялі ўдзел яшчэ сем князёў. Асноўная мэта – падпарадкаваць Полацкія землі. У гэтым паходзе на палачан прыняў удзел **Гарадзенскі князь Усеваладка**, які быў жанаты на дачцы Уладзіміра Манамаха (да сярэдзіны XIII ст. Гарадзенскія князі праводзілі пракіеўскую палітыку). Жыхары Полацка прызналі сваю васальную залежнасць, але ўжо ў 1128 г. адмовіліся прыняць удзел у паходзе Кіева супраць полаўцаў. У **1129 годзе** Мсціслаў адпомсціў за гэта. Адбыўся новы паход на полацкія землі і прадстаўнікоў мясцовай княжацкай дынастыі (сыноў Усяслава Чарадзея: Давыда, Расціслава, Святаслава і двух сыноў Барыса-Рагвалода) захапілі ў палон і выслалі ў Візантыю. Прыкладна праз дзесяць гадоў не ўсе яны вярнуліся на радзіму.

На працягу XII ст. роля веча ў Полацку ўзрастала па меры паслаблення ўлады князёў. Веча магло запрашаць і выганяць князя, заключаць дамовы з іншымі гарадамі і дзяржавамі. У другой палове XII ст., увогуле, у княжацка-вечавым ладзе на ўсходнеславянскіх землях роля веча стала вызначальнай. Яно стала гарантам абароны інтарэсаў жыхароў пэўнага горада ці княства.

Тураўская зямля, якая стала самастойнай у XII ст. пры Юрыі Яраславічы, падзялілася пасля яго смерці на ўдзельныя княствы: Тураўскае, Пінскае, Клецкае, Слуцкае і інш. У іх кіравалі нашчадкі Юрыя. Сярод іншых вылучаецца

¹⁵ Першае летапіснае ўпамінанне Слуцка пад 1116 г.

сваім эканамічным і палітычным развіццём Пінскае княства. Паступова раздробленыя землі Тураўскай зямлі падпалі пад уплыў Кіева і Галіцка-Валынскага княства. У пачатку XIII ст. Турава-Пінская зямля ўсё больш стала звязваць свой лёс з Навагрудчынай у барацьбе супраць галіцка-валынскіх князёў.

Такім чынам, у XII ст. землі Беларусі ўваходзілі ў склад Полацкай, Турава-Пінскай зямель, Навагрудскага княства, часткова Смаленскага, Чарнігаўскага, Кіеўскага, Уладзіміра-Валынскага і інш. У XII-XIII стст. паміж удзельнымі княствамі вяліся бесперапынныя міжусобныя войны. Полацкія князі ваявалі адзін з адным, прымалі ўдзел у барацьбе паміж кіеўскімі і смаленскімі князямі. Выкарыстоўвалі ў гэтай барацьбе суседнія балцкія плямёны.

Асобна неабходна разгледзець палітыку полацкіх князёў у дачыненні да балцкіх плямёнаў. Паўночна-заходнімі суседзямі Полацкай зямлі з даўнейшых часоў былі шматлікія прыбалтыйскія плямёны: яцвягі, літоўцы, аўкштайты, земгалы, лівы і інш. Славяне сутыкнуліся з імі яшчэ ў VI – VII стст. н.э. Падчас славянскай каланізацыі балты адступілі на поўнач і захад, частка іх была асімілявана. Развіццё феадальных адносін у балтаў пачалося значна пазней за славян. Паміж насельніцтвам паўночна-заходніх зямель Русі і мяжуючымі балцкімі плямёнамі існавалі даўнія палітычныя, эканамічныя, культурныя і этнічныя сувязі.

У XI-XII стст. лівы і латгалы былі даннікамі Полацка, іх землі былі васальназалежнымі ад полацкіх князёў. На тэрыторыі латгалаў, у ніжнім цячэнні Заходняй Дзвіны, у XII — XIII стст. існавалі два невялікія княствы — Кукенойс і Герцыке, залежныя ад Полацка. Тут узніклі гарады са змешаным насельніцтвам, рэзідэнцыі мясцовых князёў і іх дружын, праваслаўныя цэрквы. Кукенойс размяшчаўся на правым беразе Заходняй Дзвіны ў вытоках яе прытоку Персе (раней Кокна). Кукенойс упамінаецца ў «Хроніцы Лівоніі» у 1205 г., калі там княжыў Вячка. У Герцыке, другім важным умацаваным пункце, на пачатку XIII ст. княжыў Усевалад.

Першымі на балцкіх землях ва Ўсходняй Прыбалтыцы з'явіліся місіянеры ў канцы XII ст. і пачалі прапаведваць з дазволу Полацкага князя Ўладзіміра (1186-1216). У **1201 г.** нямецкія рыцары высадзіліся ля вытокаў Заходняй Дзвіны і **заснавалі крэпасць Рыгу**, якая стала апорным пунктам крыжакоў¹⁶. У **1202 г.** рыжскі епіскап Альберт утварыў ваенна-манаскі **ордэн мечаносцаў**. Новыя рыцары насілі белы плашч з чырвоным мячом і крыжам, замест якога пазней сталі нашываць зорку. Ордэн захапіў землі балцкіх плямёнаў, якія жылі на ўзбярэжжы Балтыйскага мора. У далейшым гэтыя землі сталі называць Лівоніяй. Такім чынам, пацярпеўшы цяжкае паражэнне ў вайне з арабамі, нямецкія князі ў канцы XII ст. вырашылі перанесці вайну ў Прыбалтыку і Русь,

¹⁶ **Крыжакі:** з канца XI ст. правіцелі еўрапейскіх краін з падтрымкай каталіцкай царквы арганізавалі крыжовыя паходы з мэтай вызвалення ад мусульман Палесціны і "гроба Гасподня". У войсках крыжакоў ствараліся асобныя манаска-рыцарскія арганізацыі, якія звалі **духоўна-рыцарскімі ордэнамі**. Уступаючы ў **ордэн**, рыцар заставаўся воінам, але даваў зарок манаства і не мог мець сям'і. З гэтага часу ён выконваў волю Вялікага магістра Ордэна.

заваяванне якіх абяцала ім новыя землі і прыбыткі. Атрымліваючы вялікую дапамогу людзьмі, зброяй і грашыма з боку нямецкіх феодалаў і паўночнагерманскіх гарадоў, рыцары-крыжакі пашыралі занятыя тэрыторыі, узводзячы магутныя замкі.

Замацаванне каля вытокаў Дзвіны паставіла пад іх кантроль важны для полацкай зямлі гандлёвы шлях і закрыла палачанам выхад у Балтыйскае мора. Рыцары імкнуліся таксама збіраць даніну з ліваў. Першымі ў барацьбу ўступілі васальныя залежныя ад Полацка князі Кукенойса і Герцыке – Вячка і Ўсевалад. Разам з полацкім князем летам **1203 г.** яны пачалі ўзброеную барацьбу. Войскі полацкага князя Уладзіміра ў той год аблажылі дзве нямецкія крэпасці: **Ікскюль і Гольм**. Герцыкскі князь Усевалад узяў у аблогу Рыгу, а князь Кукенойса Вячка некалькі разоў атрымліваў перамогу над крыжакамі. У **1206 г.** Уладзімір здзейсніў яшчэ адну спробу захапіць **Гольм**. Тым не менш, землі Кукенойса і Герцыке ў 1207 – 1214 гг. былі далучаны да ўладанняў Ордэна. У 1209 г. на месцы спаленага Кукенойса быў заснаваны нямецкі мураваны замак. У 1210 г. паміж рыжскім епіскапам Альбертам і полацкім князем Уладзімірам быў заключаны мірны дагавор, згодна якога крыжакі абяцалі аддаваць частку даніны, што збіралі з балтаў Ніжняга Падзвіння. Але ўжо ў 1212 г. умовы дагавора крыжакамі былі парушаны. У **1216 г.** палачане і балты рыхтавалі **сумесны паход на Рыгу**, але з-за нечаканай смерці полацкага князя ён не адбыўся. Крыжакам удалося ўсталяваць кантроль над тэрыторыяй, прылеглай да Заходняй Дзвіны.

У канцы 20-х гадоў XIII ст. ва Ўсходняй Прыбалтыцы на землях прусаў з'явіўся **Тэўтонскі ордэн**¹⁷. Яго палітычным цэнтрам стаў Мальбарк (Марыенбург). У **1236 г.** Ордэн Мечаносцаў быў разбіты балтамі і яго рэшткі ў **1237 г.** аб'ядналіся з тэўтонамі. З гэтага часу Ордэн Мечаносцаў стаў называцца Лівонскім, а тэрыторыя, якую ён кантраляваў, Лівоніяй.

Заваяваўшы Эстонію і значную частку Латвіі, рыцары сталі пагражаць Русі. Калі б аб'ядналіся дружыны ўсіх рускіх князёў, то сабралася б больш за 100 тыс. воінаў. Такое войска адкінула б рыцараў. Але, як пісаў летапісец, “у розныя бакі глядзелі баявыя харугвы рускіх князёў”. Амаль бесперапынна ваявалі між сабой князі Русі.

Ваенная экспансія немцаў супраць Полацкага княства і Наўгародскай зямлі прывяла Полацк і Ноўгарад да палітычнага саюзу, які быў замацаваны шлюбам Аляксандра Неўскага з дачкой полацкага князя Брачыслава. У бітве **на Няве** са шведскімі войскамі ў **1240 г.** наўгародцам дапамагалі палачане. У гэтай бітве вызначыўся полацкі воін **Якаў Палачанін** («...і мужа біўся і пахваліў яго князь...»). Знішчэнне Аляксандрам Неўскім, якому зноў дапамагалі полацкія дружыны, нямецкіх рыцараў на лёдзе **Чудскага возера ў 1242 г.**, спыніла крыжацкую агрэсію на паўночным захадзе. Але барацьба нашых продкаў супраць крыжакоў працягвалася і ў наступныя стагоддзі.

З усходу на Русь ішла яшчэ адна пагроза – **мангола-татары**. У першай палове XIII ст. у Цэнтральнай Азіі паўстала моцная і ваяўнічая Мангольская

¹⁷ Тэўтонскі ордэн быў створаны ў Палесціне ў 1198 г.

імперыя. Мангольскую імперыю заснаваў Чынгізхан, які пакінуў сваім нашчадкам заповіць заваяваць увесь свет. Першая бітва паміж мангола-татарамі і ўсходнімі славянамі адбылася ў маі 1223 г. на р. Калка. З-за палітычнай раздробленасці сілы ўсходнеславянскіх княстваў пацярпелі паражэнне. У 1237-1239 гг. мангола-татарскае войска пад камандаваннем унука Чынгізхана **Батыя** (хан Бату) здзейсніла заваявальны паход на Паўночна-Ўсходнюю Русь, а ў 1240-1241 гг. на Паўднёвую Русь. З 1237 г. па 1241 г. мангола-татары з мячом і агнём прайшлі ўсе рускія землі. Знішчылі і паланілі сотні тысяч людзей. Цаной велізарных страт усходнія славяне аб'яскровілі сілы мангола-татар і пазбавілі іх магчымасці заваяваць краіны і народы Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. Аднак Русь, палітычна раздробленая, якая раздзіралася міжусобіцамі, не змагла аб'яднаць свае сілы і даць адпор захопнікам. У 1243 г. на землях Ніжняга Паволжа Батый стварыў дзяржаву пад назвай **Залатая Арда**. Землі Паўночна-Ўсходняй Русі на доўгі час трапілі ў васальную залежнасць ад ханаў Залатой Арды.

Беларускія землі пацярпелі ад паходаў мангола-татар у XIII ст., але ў васальнай залежнасці ад іх не былі. Яны апынуліся ў баку ад асноўнага напрамку руху мангола-татар, вядома, што некаторыя гарады паўднёвай Беларусі былі абкладзены данінай, маюцца звесткі аб бітвах з захопнікамі. Мангола-татары прайшлі па Чарнігаўскіх землях, куды ў той час уваходзілі сучасныя беларускія тэрыторыі, напалі на Гомель, захапілі гарадскі пасады, разрабавалі Мазыр і Тураў. Летапісы адзначаюць разбурэнне войскамі Батыя **Брэста ў 1241 г.** Выказваецца меркаванне, што горад абараняўся, таму мангола-татары бязлітасна абышліся з яго жыхарамі¹⁸.

Захавалася ад таго часу і шмат розных паданняў. Найбольш вядомае пра перамогу над ханам Койданам ля Мінска (сёння чыгуначная станцыя Койданава і горад Дзяржынск). Паведамляюць, што некаторыя гарады Паўднёвай Беларусі былі абкладзены мангола-татарамі данінай. Мангола-татарскія набегі на заходнерускія землі адбываліся ў 1258 (паход хана Бурундая на беларускія землі), 1275, 1277, 1287, 1315, 1325, 1338 гадах.

Такім чынам, феадальная раздробленасць – гэта заканамерны працэс для ўсіх раннефеадальных дзяржаў. Праз яго прайшлі амаль усе краіны Заходняй, Цэнтральна-Усходняй і Ўсходняй Еўропы і беларускія землі не выключэнне. Беларускія землі ў першай палове XIII ст. перажылі нялегкі перыяд. Ва ўмовах распаду эканамічных, палітычных і культурных сувязей з княствамі былой Кіеўскай Русі, склалася складаная знешнепалітычная сітуацыя, якая стварала двайную пагрозу: з аднаго боку крыжакі, а з другога – мангола-татары. Гэта становішча выклікала ўзмацненне аб'яднальнай тэндэнцыі на беларускіх землях і падштурхнула нашых продкаў да ўтварэння адзінай дзяржавы з балтамі, якая ўвайшла ў гісторыю пад назвай Вялікае княства Літоўскае.

¹⁸ Мангольскія ваеначальнікі практыкавалі масавыя знішчэнні. Дзейнічала правіла: калі горад здаваўся без боя, то жыхароў літавалі, а калі горад абараняўся, то пасля захопу, абаронцаў выганялі ў поле, рабавалі і палілі дамы. Затым усіх, хто мог трымаць зброю забівалі, а рамеснікаў з сем'ямі, маладых жанчын і дзяцей бралі ў палон.

2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1. Асноўныя паняцці і тэрміны раздзела «Беларускія землі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст.».

1	Абрад	1) пэўныя дзеянні, якія чалавек ажыццяўляе згодна са сваімі вераваннямі.
2	Абраз	2) ікона, малюнак Бога або святога ў выглядзе партрэта як прадмет рэлігійнага пакланення.
3	Абшчына	3) калектыў (невялікая група) старажытных людзей, якія вялі агульную гаспадарку і сумесна валодалі прыладамі працы.
4	Агрэсія	4) узброены напад адной краіны на другую з мэтай захопу чужой тэрыторыі
5	Амулет	5) прадмет (невялікая рэч), які людзі насілі на целе. Па іх уяўленнях ён засцерагаў старажытнага чалавека ад небяспекі, спрыяў поспеху ў яго гаспадарчай дзейнасці.
6	Апалчэнне	6) ваенная сіла, якая складалася з гараджан і называлася «полк». Ад слова «полк» паходзіць і назва.
7	Ардынцы	7) назва мангола-татар (ад назвы дзяржавы Залатая Арда)
8	Бацькоўскі род	8) абшчына, у якой роднасць усіх яе членаў лічылася па мужчынскай лініі.
9	Балты	9) плямёны індаеўрапейскага паходжання, якія ў V—VI стст. засялялі паўночную і сярэдняю Беларусь.
10	Бортніцтва	10) здабыванне мёду дзікіх пчол.
11	Будан	11) жыллё старажытных людзей конусападобнай формы, якое пакрывалася шкурамі жывёл. Было падобна на шалаш.
12	Вакольны горад	12) бліжэйшае паселішча, якое будавалася вакол дзядзінца і было ўмацавана ровам і валам. Побач з ім раслі паселішчы гараджан — пасады.
13	Верв	13) назва ўсходнеславянскай земляробчай абшчыны; назва паходзіць ад слова «вяроўка».
14	Веча	14) сход дарослых мужчын, які склікаўся для вырашэння важных спраў.
15	Волак	15) сухапутны шлях гандлёвых зносін, які ляжыць паміж двума рэкамі.
16	Воласць	16) у сярэдневякоўі мясцовасць, падпарадкаваная адной уладзе.
17	Ворыўнае	17) новы, больш перадавы від земляробства, які

	земляробства	прышоў на змену падсечна-агнявому. Для апрацоўкі зямлі сталі выкарыстоўваць рала і саху.
18	Вытворчасць	18) выраб розных рэчаў, неабходных для жыцця чалавека.
19	Вытворчая гаспадарка	19) гаспадарка, пры якой людзі самі рабілі тое, што неабходна для жыцця: выводзілі новыя пароды жывёл, вырошчвалі новыя гатункі раслін.
20	Вялікі магістр	20) галоўны кіраўнік ваенна-манаскага ордэна ў крыжакоў
21	Вяшчун	21) назва язычніцкага святара.
22	Гандаль	22) продаж (або абмен) розных тавараў
23	Гарадзішча	23) умацаванае паселішча, якое ў Беларусі ўзнікае ў канцы бронзавага і пачатку ранняга жалезнага веку.
24	Гарпун	24) кідальная зброя для палявання на звяроў і рыб.
25	Горад	25) умацаванае паселішча; адміністрацыйны, прамысловы, гандлёвы і культурны цэнтр.
26	Дань	26) натуральны падатак (футра, мёд і г. д.), які плацілі князю падушадныя яму людзі
27	Дзіда	27) прылада працы ў выглядзе палкі, да якой прымацоўваўся востраканечнік, таксама кап'ё.
28	Дзядзінец	28) умацаваны цэнтр сярэдневяковага горада. Назва ўтворана ад слова «дзед». У найбольш старажытных гарадах яны былі месцамі збору старэйшын-дзядоў
29	Дружына	29) атрад узброеных і спецыяльна абучаных ваеннай справе людзей. Яе ўзначальваў князь
30	«Дым»	30) назва сялянскай гаспадаркі
31	Дынастыя	31) шэраг кіраўнікоў пэўнай дзяржавы, якія паслядоўна змяняюць адзін аднаго і паходзяць з аднаго роду
32	Звычай	32) правільныя паводзіны, якіх прытрымліваюцца людзі
33	Епіскап	33) кіраўнік праваслаўнай епархіі або царкоўнай акругі
34	Жыцце	34) апавяданне пра жыццёвы шлях і дзейнасць служыцеля царквы, рэлігійнага дзеяча
35	Звычайнае права	35) сукупнасць няпісаных правіл паводзін, якія сфарміраваліся і існавалі ў выглядзе традыцый, звычаяў і папярэднічалі з'яўленню законаў.
36	Знешні гандаль	36) гандлёвыя зносіны, якія вядзе краіна з іншымі замежнымі краінамі
37	Зямля	37) так называлася ў пісьмовых крыніцах буйныя адміністрацыйныя адзінкі (Полацкае і іншыя княствы, адсюль тэрмін «зямля-княства»)
38	Ідал	38) вобразная выява бога, якому пакланяліся

		язычнікі
39	Індаеурапейцы	39) плямёны жывёлаводаў-вандроўнікаў, якія рассяліліся на вялікай тэрыторыі, у тым ліку і ў Еўропе. Пасля змешвання іх з мясцовым насельніцтвам утварыліся групы плямён: балты, славяне, германцы.
40	Каланізацыя	40) працэс засялення і асваення жыхарамі новай тэрыторыі
41	Капішча	41) месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі ім ахвяры
42	Княства-воласць	42) так называліся невялікія ўдзельныя княствы ў перыяд раздробленасці
43	Крывічы-палачане	43) адна з трох груп крывічоў. Акрамя іх, існавалі смаленскія і пскоўскія крывічы
44	Крыжакі	44) так называлі ў народзе нямецкіх рыцараў, якія ў мэтах распаўсюджвання хрысціянства ажыццяўлялі заваёўніцкія паходы
45	Крыжацалаванне	45) сярэдневяковы звычай замацоўваць заключанае пагадненне або дагавор цалаваннем Святога Крыжа, што лічылася залогам выканання дасягнутага дамоўленасці
46	Курган	46) земляны насып над магілай памёршага.
47	Манархія	47) форма праўлення, пры якой улада належыць аднаму чалавеку і перадаецца па спадчыне ад бацькі да сына
48	Матычнае земляробства	48) земляробства, пры якім апрацоўка зямлі ажыццяўлялася з дапамогай матыкі.
49	Мацярынскі род	49) абшчына, у якой роднасць яе членаў лічылася па жаночай лініі
50	Мініяцюра	50) малюнкі невялікіх памераў, якія змяшчаюцца ў старажытных летапісах і рукапісных кніжках
51	Міжусобная вайна	51) узброеная барацьба паміж удзельнымі князямі, якая мела месца ў перыяд раздробленасці
52	Мітрапаліт	52) іерарх у праваслаўнай царкве, які ўзначальвае мітраполію і якому падпарадкоўваюцца епіскапы
53	Міфы	53) вусныя апавяданні з фантастычнымі (неверагоднымі), дзівоснымі вобразамі
54	Мнагабожжа	54) вера ў існаванне многіх багоў і пакланенне ім; характэрна для язычніцкай рэлігіі
55	Музей	55) месца, дзе вывучаюцца, захоўваюцца і дэманструюцца помнікі культуры
56	Мураванае дойлідства	56) узвядзенне будынкаў з камянёў і цэглы, змацаваных вапнавым растворам
57	Падсечна-	57) адзін з відаў земляробства ў лясной паласе, які

	агнявое земляробства	прыйшоў на змену больш старажытнаму матычнаму; для вядзення якога высакаўся і спальваўся на адпаведным участку лес, карчаваліся пні, спальваліся, а попел служыў у якасці ўгнаення
58	Падсека, ці ляда	58) так называлася лясная дзялянка, вызвалена ад дрэў і падрыхтаваная пад пасеў
59	Палюддзе	59) так ва ўсходніх славян называўся збор князем даніны з падуладнага яму насельніцтва
60	Паляванне	60) пошук і праследаванне дзікіх звяроў і птушак з мэтай іх здабычы.
61	Пасад (горад)	61) паселішча рамеснікаў і гандляроў, якое размяшчалася каля ўмацаванага цэнтра сярэднявечавага горада
62	Пасад (трон, прастол)	62) старабеларускі тэрмін, сімвал улады. Заняць яго азначала ўступіць ва ўладанне пэўнай тэрыторыяй або прыступіць да кіравання дзяржавай-княствам
63	Пасаднік	63) намеснік князя з ліку буйных баяр, які па загаду свайго гаспадара і ад яго імя кіраваў пэўнай тэрыторыяй
64	Патрыярх	64) вышэйшая асоба ў праваслаўнай царкве, якой падпарадкоўваліся мітрапаліты і епіскапы
65	Патрыярхальна я сям'я	65) вялікая сям'я, якая вядзе агульную гаспадарку і складаецца з некалькіх пакаленняў блізкіх родзічаў (сваякоў). На чале такой сям'і стаіць мужчына.
66	Перыядызацыя гісторыі	66) дзяленне гісторыі на перыяды
67	Печ-домніца	67) гліняная печ для атрымання з балотнай руды порыстай масы (крыцы) і крычнага жалеза.
68	Пісьмовыя гістарычныя крыніцы	68) разнастайныя творы пісьменнасці, у якіх маюцца звесткі аб гастарычных падзеях
69	Племя	69) аб'яднанне некалькіх родаў, якія звязаны паміж сабой агульнасцю паходжання
70	Праславяне	70) агульныя продкі старажытных славян.
71	Прытча	71) невялікі рэлігійны твор павучальнага характару
72	Прыхаджане	72) усе вернікі, якія ажыццяўляюць набажэнства ў адной царкве (прыходзе)
73	Прыродны падзел працы	73) падзел працы паміж мужчынамі і жанчынамі, дарослымі і дзецьмі, маладымі і старымі
74	Рагвалодау род	74) князі Полацкага княства, якія знаходзіліся ў сваяцкіх адносінах паміж сабой і паходзілі ад князя Рагвалода
75	Раздробленасць	75) падзел дзяржавы на больш дробныя самастойныя часткі

76	Расслаенне грамадства	76) узнікненне сярод людзей маёмаснай няроўнасці, у выніку якой адбываецца падзел насельніцтва на пануючыя вярхі і залежныя нізы
77	Родавая абшчына	77) калектыу (невялікая група) старажытных людзей, якія звязаны паміж сабой сваёй роднасцю, агульнасцю паходжання і вядуць агульную гаспадарку
78	Рэлігія	78) уяўленне старажытных людзей аб звышнатуральных сілах, якія існуюць у прыродзе
79	Рэчавыя гістарычныя крыніцы	79) прадметы (рэчы), створаныя чалавечымі рукамі, якія даюць нам гістарычныя звесткі аб мінулым
80	Сабор	80) галоўная або вялікая царква горада
81	Святар	81) асоба, якая ўзначальвала царкоўны прыход; пад яе кіраўніцтвам у царкве ажыццяўляліся набажэнствы
82	Селянін-абшчыннік	82) чалавек, жыццё і праца якога былі моцна звязаны з парадкамі, што існавалі ў сельскай абшчыне
83	Скульптура	83) від мастацтва, які звязаны са стварэннем аб'ёмнага вобраза
84	Славянiзацыя балтаў	84) паступовы працэс усе большага збліжэння балцкага насельніцтва са славянскім, вынікам якога было канчатковае зліццё балтаў са славянамі
85	Спажывецкая (або прысвойваючая) гаспадарка	85) такі від гаспадаркі, пры якім старажытны чалавек браў усё неабходнае для жыцця ад прыроды ў гатовым выглядзе.
86	Ссылка	86) від пакарання, пры якім асуджанага пазбаўляюць права жыхарства на сваёй радзіме і пасяляюць яго ў іншым месцы
87	Старэйшына	87) кіраўнік роду або племені, самы вопытны і звычайна сталы чалавек
88	Стаянка	88) месца пасялення першабытнага чалавека
89	Суседская (сельская) абшчына	89) калектыў людзей, якія жылі асобнымі сем'ямі і займаліся пераважна сельскагаспадарчай працай
90	Трызна	90) у язычнікаў развітанне з нябожчыкам у выглядзе ваеннай гульні ці спаборніцтва. Пасля яе спраўляліся памінкі, на якіх ушаноўвалі (паміналі) нябожчыка
91	Тысяцкі	91) кіраўнік гарадскога ваеннага апалчэння. Паняцце паходзіць ад слова «тысяча»
92	Удзельныя	92) самастойныя тэрытарыяльныя адзінкі, на якія

	княствы	распадаецца дзяржава ў перыяд раздробленасці. У старажытнасці яны называліся «воласці».
93	Фрэска	93) жывапіс вадзянымі фарбамі па свежай тынкоуцы
94	Халоп	94) чалавек, які страціў асабістую свабоду і трапіў у поўную залежнасць ад феодала. Па свайму становішчу ён быў рабом
95	Царква	95) – рэлігійная арганізацыя, якая аб'ядноўвае паслядоўнікаў хрысціянскай веры; – будынак, у якім ажыццяўляюцца хрысціянскія набажэнствы
96	Човен	96) лодка, выдзеўбаная з суцэльнага ствала дрэва
97	Чэлядзь	97) першапачаткова рабы, пазней людзі, якія трапілі ў залежнасць ад феодала, жылі пры яго двары і па яго загаду выконвалі розныя гаспадарчыя работы; да іх адносіліся таксама слугі феодала
98	Эра	98) момант, з якога вядзецца летазлічэнне, а таксама само летазлічэнне. Дастаткова працяглы прамежак часу.

2.2. Пытанні і заданні для замацавання пройдзеных тэм

Пытанні і заданні да Тэмы 1.1.1.

1. Дайце азначэнне паняццю “гісторыя” у вузкім і шырокім сэнсе.
2. У чым асаблівасць такой катэгорыі гістарычнай навукі, як “гістарычны час?”
3. Дайце тлумачэнне паняццю “перыядызацыя гісторыі”. Якія існуюць падыходы і выкарыстоўваюцца перыядызацыі ў сучаснай гістарычнай літаратуры?
4. У чым асаблівасць перыядызацыі гісторыі першабытнага грамадства?
5. Назавіце асноўныя перыяды археалагічнай (тэхналагічнай) перыядызацыі і затым дадайце храналагічныя рамкі да кожнага з названых перыядаў адносна гісторыі першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі.

Пытанні і заданні да Тэмы 1.1.2.

1. Раскажыце аб асаблівасцях засялення тэрыторыі Беларусі неандэртальцам і краманьёнцам у палеаліце.
2. Найважнейшым адкрыццём у эпоху палеаліта стаў агонь (палеалітычная рэвалюцыя). Здабыванне агню канчаткова ўзвысіла чалавека над жывёльным светам. Абгрунтуйце гэты вывад прыкладамі.
3. Якое першае механічнае прыстасанне з’явілася ў першабытнага чалавека, калі гэта адбылося і як змяніла жыццё чалавечага грамадства?
4. Якія змены ў гаспадарчым жыцці адпавядаюць эпохе неаліта?
5. Як паўплывалі змены ў гаспадарчым жыцці ў бронзавым веку на сацыяльныя адносіны тагачаснага грамадства?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.1.3.

1. Раскажыце, як адбываўся працэс выплаўкі жалеза з балотнай руды ў першабытным грамадстве?
2. Як вызначаецца этнічная прыналежнасць насельніцтва Беларусі ў жалезным веку? Патлумачце чаму.
3. Жалезнаму веку адпавядае пэўны тып пасялення. Якую назову ён атрымаў і чаму? Патлумачце прычыны з’яўлення дадзенага тыпу пасялення.
4. У пачатку нашай эры насельніцтва Верхняга Падняпроўя стала перасяляцца ў селішчы. Аб чым ідзе размова? Патлумачце сацыяльна-эканамічныя і палітычныя прычыны гэтага прцэсу.
5. Аб рассяленні плямён на тэрыторыі Беларусі ў жалезным веку і іх этнічнай прыналежнасці сведчаць гідронімы. Адкажыце, аб чым ідзе размова, прывядзіце прыклады і патлумачце, чаму так сталася?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.1.4.

1. Патлумачце, чаму светаўспрыманне першабытнага чалавека было міфалагічным?

2. Назавіце паняцці, якія адлюстроўваюць першыя рэлігійныя погляды чалавека ў першабытным грамадстве і дайце ім азначэнне.
3. З кім звязваюць з'яўленне на тэрыторыі Беларусі курганоў?
4. Патлумачце, чаму з'яўленне мастацтва, музыкі звязана непарыўна з рэлігійнымі ўяўленнямі першабытнага чалавека?
5. Якому дрэву на тэрыторыі Беларусі насельніцтва прыносіла ахвяры?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.1.

1. Назавіце межы тэрыторыі рассялення балтаў у бронзавым веку.
2. Патлумачце, чаму балтаў можна лічыць аўтахтонным насельніцтвам тэрыторыі Беларусі ў сярэдзіне I тысячагоддзя н.э.?
3. Назавіце асноўныя прычыны, якія прывялі да славянізацыі балтаў і чаму не адбыўся адваротны працэс?
4. Якія ўсходнеславянскія супольнасці сфарміраваліся на тэрыторыі Беларусі ў выніку славянкай каланізацыі ў раннім сярэднявекі?
5. Раскажыце, якія скроневыя кольцы былі характэрны жанчынам крывічанкам, дрыгавічанкам і радзімічанкам.

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.2.

1. Раствлумачце, якім чынам ішоў працэс фарміравання феадальных адносін ва Ўсходняй Еўропе? Назавіце асноўныя асаблівасці, характэрныя ўсходнеславянскаму рэгіёну.
2. Назавіце асноўныя шляхі складвання прыватнай уласнасці на зямлю ва ўсходніх славян?
3. Назавіце асноўныя групы феадальназалежнага насельніцтва ва ўсходніх славян раннефеадальнага грамадства.
4. Назавіце асноўныя структурныя часткі раннефеадальнага горада.
5. Раскажыце, якія этапы ў грашовым абарачэнні выдзяляюць на тэрыторыі Беларусі ў IX-XIII стст.?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.3.

1. Як называлі ўсходнія славяне сваё дзяржаўнае ўтварэнне і якую назву выкарыстоўваюць навукоўцы?
2. Назавіце, якія дзяржавы-княствы ўзніклі на тэрыторыі Беларусі ў раннім сярэднявекі і які лёс напаткаў племянное княжанне радзімічаў?
3. Пры якім князю Полацкае княства дасягнула найвышэйшага ўздыму? Назавіце гады яго праўлення і асноўныя гістарычныя падзеі, звязаныя з гэтым князем.
4. Якія асаблівасці ў кіраванні былі характэрны Тураўскаму княству?
5. Раскажыце, што характэрна княжацка-вечавому ладу, які існаваў ва ўсходнеславянскіх княствах. Назавіце асноўныя функцыі князя і веча ва ўсходнеславянскім грамадстве.

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.4.

1. Раствлумачце паходжанне паняцця «паганства» (ці «язычніцтва»). Які сэнс яно мае?
2. Раскажыце, як выглядаў усходнеславянскі пантэон багоў. Што ўвогуле характэрна паганскім рэлігійным культурам?
3. Што адлюстроўвае народны каляндар, якое практычнае значэнне ён меў? Патлумачце паходжанне назваў месяца ў народным календары.
4. Назавіце асноўныя паганскія святы, якія адзначалі нашы продкі-язычнікі.
5. Што захавалася ў сучасным жыцці ад старадаўніх народных традыцый і абрадаў? Ці ёсць неабходнасць у іх захаванні?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.5.

1. Адкажыце, адкуль і якім чынам да ўсходніх славян трапіла хрысціянства?
2. Назавіце асноўныя прычыны і наступствы распаўсюджвання хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях.
3. Назавіце асноўныя структурныя часткі праваслаўнай царквы. Якія епархіі першымі з'явіліся на беларускіх землях і калі?
4. Назавіце першых вядомых хрысціян на беларускіх землях.
5. Назавіце рэлігійных асветнікаў XII ст. на беларускіх землях. Раскрыце, у чым значэнне іх дзейнасці, як яны паўплывалі на стан тагачаснага грамадства?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.6.

1. Дайце азначэнне паняццю «мураванае дойлідства». Адкуль яно трапіла на тэрыторыю Беларусі і які архітэктурны стыль атрымаў распаўсюджванне?
2. Якая пабудова на тэрыторыі Беларусі лічыцца самай старажытнай каменнай пабудовай. Пералічыце функцыі гэтай пабудовы ў тагачасным грамадстве.
3. Як палітычныя працэсы паўплывалі на з'яўленне розных архітэктурных школ на тэрыторыі Беларусі? Дзе яны ўзніклі, хто з'яўляецца прадстаўніком кожнай архітэктурнай школы і якія будынкі былі ўзведзены?
4. Які матэрыял выкарыстоўвалі ўсходнія славяне для стварэння розных пісьмовых крыніц?
5. Дакажыце на прыкладах, што ўжо ў XI ст. нашы продкі валодалі пісьменствам. Што захавалася да нашага часу ад XII ст.?

Пытанні і заданні да Тэмы 1.2.7.

1. Дайце азначэнне паняццю «феадальная раздробленасць». У чым заканамернасць гэтага працэса? Назавіце прычыны і наступствы.
2. Раскажыце аб пачатку феадальнай раздробленасці Кіеўскай Русі.
3. Як адбываўся працэс феадальнай раздробленасці на землях Полацкага княства?

4. Як адбываўся працэс феадальнай раздробленасці на землях Тураўскага княства?

5. Назавіце асноўныя гістарычныя падзеі, звязаныя з пачаткам агрэсіі крыжакоў ва Ўсходняй Прыбалтыцы і нашэсцем мангола-татар на Русь.

Прыкладныя тэмы/заданні да самастойнай пісьмовай працы (у форме разважання, эсэ і г.д.)

1. У каменным веку падчас сутычак паміж плямёнамі палонных не бралі. З развіццём гаспадарчых адносін, з'яўленнем земляробства і жывёлагадоўлі параненых у сутыкненнях пачалі браць у палон і выкарыстоўваць у гаспадарцы як рабочую сілу. Чаму палонных не бралі раней? Як з'яўленне палонных звязана з формай гаспадаркі?

2. Чаму першабытнае мастацтва цесна звязана з рэлігіяй? Ці існавала свабода творчасці ў мастакоў першабытнага грамадства?

3. Ёсць даныя, што ў пэўных пісьмовых крыніцах імя Рагвалода гучыць як Рагенвальд (на старажытнаскандынаўскай мове азначае “выбраны багамі”), Рагнеды – Рагенайдэ (“зберагаемая багамі”), Тура – Цюр ці Тор (імя адного з язычніцкіх багоў). Якое паходжанне мелі Рагвалод, Рагнеда, Тур? Сваю думку растлумачце, абгрунтуйце.

4. Падумайце і адкажыце, чэлядзь і халопы з'яўляліся сацыяльнай альбо эканамічнай катэгорыяй насельніцтва. У чым прынцыповая розніца?

5. Разгледзьце кожную з прапанаваных тэорый паходжання дзяржўнасці ва ўсходніх славян у табліцы, перачытайце матэрыял падручніка за 6-ы клас (§ 15) і паспрабуйце пісьмова адказаць на пытанне: «Якая з тэорый паходжання дзяржаўнасці ва ўсходніх славян з'яўляецца найбольш грунтоўнай?». Свой пункт гледжання абгрунтуйце.

Тэорыі паходжання дзяржўнасці ва ўсходніх славян		
Нарманская	Славянская (анцінарманская)	Цэнтрыцкая
Старажытнаруская дзяржава створана варагамі. Прыхільнікі дадзенай тэорыі лічаць германа-скандынаўскі ўплыў вызначальным. Варагі прызнаюцца больш адукаванымі і арганізаванымі	Адмаўляецца масавая прысутнасць варагаў у землях усходніх славян і іх актыўная роля ў дзяржаўтваральных працэсах. Само паняцце «Русь» мае праславянскае	Старажытнаруская дзяржава ўзнікала ў выніку працяглага самастойнага развіцця славянскага грамадства. Варагі былі запрошаны як прыміраючая сіла і не аказалі ўплыву на дзяржаўтваральныя

<p>прадстаўнікамі заходнееўрапейскай цывілізацыйнай прасторы. З добраахвотнай згоды славян яны сфарміравалі ва Ўсходняй Еўропе такі сацыяльны інстытут як дзяржаву. Самастойнасць славян у гэтых працэсах адмаўляецца. Паняцце «Русь» мае нарманскае паходжанне.</p>	<p>(паляне, Кій) паходжанне, а першыя рускія князі не мелі варажскіх каранёў.</p>	<p>працэсы. Прыхільнікі прызнаюць, што паняцце «Русь» мае неславянскае паходжанне, але не даюць адказ на пытанне – якое?</p>
--	---	--

Репозиторий БГПУ

2.3. Тэставыя заданні для замацавання пройдзеных тэм

ПЫТАННІ ДА ДА ТЭМ 1.1.1. – 1.1.4.

1. Што сведчыць аб з'яўленні на тэрыторыі Беларусі неандэртальцаў?

- а) знаходкі ля в. Абідавічы, Клеявічы і пас. Свяцілавічы крамянёвых вырабаў архаічнага выгляду;
- б) стаянкі ля в. Бердыж і Юравічы;
- в) рэшткі гарадзішча ля г. Петрыкаў;
- г) камення свідравання сякеры

2. Дзе пераважна археолагі знаходзяць стаянкі першабытных людзей на тэрыторыі Беларусі?

- а) у лясах;
- б) каля рэк;
- в) на адкрытых месцах

3. Дзе знойдзены самыя старажытныя стаянкі першабытных людзей на тэрыторыі Беларусі?

- а) ля в. Абідавічы і Клеявічы;
- б) ля в. Бердыж і Юравічы;
- в) ля в. Асавец;
- г) ля в. Банцараўшчына

4. Калі земляробства і жывёлагадоўля на тэрыторыі Беларусі пачынаюць ператварацца ў асноўныя заняткі чалавека («...рэвалюцыя»)?

- а) у палеаліце;
- б) у мезаліце;
- в) у неаліце;
- г) у бронзавым веку

5. Калі чалавек пачаў вырабляць гліняны посуд?

- а) у палеаліце;
- б) у мезаліце;
- в) у неаліце;
- г) у бронзавым веку

6. Калі чалавек навучыўся здабываць агонь сам?

- а) у палеаліце
- б) у мезаліце
- в) у неаліце
- г) у бронзавым веку

7. Дзе старажытны чалавек здабываў высакаякасны крэмень?

- а) знаходзіў на зямлі;
- б) у вадаёмах;
- в) здабываў у шахтах;

8. Калі чалавекам быў вынайшаны свідравальны станок?

- а) у палеаліце;

- б) у мезаліце;
- в) у неаліце;
- г) у бронзавым веку;

9. Адкуль старажытныя жыхары Беларусі атрымоўвалі медзь і волава?

- а) з радовішчаў на тэрыторыі Беларусі;
- б) здабывалі ў Краснасельскіх шахтах;
- в) яны прывозіліся з Каўказа, Прыкарпацця, Скандынавіі;

10. Хто з'явіўся на тэрыторыі Беларусі ў канцы бронзавага веку?

- а) краманьёнцы;
- б) неандэртальцы;
- в) індаеўрапейцы;
- г) крывічы, дрыгавічы, радзімічы

11. Самае выдатнае вынаходніцтва індаеўрапейцаў?

- а) лук;
- б) свідравальны станок;
- в) кола;

12. Аб чым сведчыць з'яўленне пласкадоннага глінянага посуду ў бронзавым веку?

- а) у інтэр'еры з'явіліся дашчаныя паліцы і сталы;
- б) толькі аб з'яўленні пэўнай групы плямён;
- в) аб з'яўленні індаеўрапейцаў

13. Калі чалавек прыручыў каня?

- а) у палеаліце;
- б) у мезаліце;
- в) у неаліце;
- г) у бронзавым веку

14. Як называецца ўчастак лесу, які старажытныя людзі рыхтавалі пад пасеў?

- а) ляда;
- б) надзел;
- в) сядзіба

15. З гэтага матэрыялу старажытныя людзі плялі рыбалоўныя сеткі, кошыкі і інш. Нарыхтоўвалі вясной. Што гэта?

16. Адкуль старажытныя жыхары Беларусі атрымоўвалі жалеза?

- а) з балотнай і лугавой руды;
- б) здабывалі ў Краснасельскіх шахтах;
- в) яно прывозіліся з Каўказа, Прыкарпацця, Скандынавіі

17. Якое насельніцтва пераважала на тэрыторыі Беларусі ў раннім жалезным веку?

- а) балцкае
- б) славянскае

18. Што адпавядае жалезнаму веку?

- а) мацярынская родавая абшчына;
- б) чалавечы статак;

- в) патрыярхальная родавая абшчына;
- г) патрыярхальная родавая абшчына, суседская абшчына

19. Які від земляробства пачынае распаўсюджвацца на тэрыторыі Беларусі ў раннім жалезным веку?

- а) матычнае;
- б) лядна-агнявое;
- в) ворыўнае

20. Аўтахтоннае насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ўсталявалася ў перыяд:

- а) палеаліту;
- б) мезаліту;
- в) неаліту;
- г) бронзавага веку;
- д) жалезнага веку

21. Якая з наступных моўных груп не адносіцца да індаеўрапейцаў:

- а) славяне;
- б) балты;
- в) фіна-угры

22. Верагодней за ўсё, што другой пасля сабакі прыручанай жывёлай былі:

- а) свінні;
- б) козы;
- в) каровы;
- г) авечкі

23. Акрамя таго, што са з'яўленнем жалеза чалавеку лягчэй стала займацца земляробствам, будаваць жыллё, паляпшаць зброю, у яго з'явіўся яшчэ і новы спосаб здабывання агню: а) так; б) не.

24. Поўнае засяленне тэрыторыі Беларусі адбылося ў перыяд:

- а) палеаліту;
- б) мезаліту;
- в) неаліту;
- г) бронзавага веку;
- д) жалезнага веку

25. Якую сістэму земляробства называлі ляднай:

- а) трохпольную;
- б) двухпольную;
- в) такой сістэмы не існавала;
- г) падсечна-агнявую

26. Запішыце назву перыяда, калі асноўнымі крыніцамі існавання для чалавека былі збіральніцтва і паляванне на буйных жывёл.

27. Запішыце назву перыяда, калі апрацоўка крэменю дасягнула росквіту.

28. Запішыце тысячагоддзе, на працягу якога скончыўся мезаліт і пачаўся неаліт.

29. Запішыце храналагічныя межы перыду, калі чалавек вырабляў і каменныя і металічныя прылады працы.

30. Запішыце назву археалагічнага перыяду, калі чалавек робіць першыя спробы засялення тэрыторыі Беларусі.

31. У краінах, дзе распаўсюджана хрысціянства, пачатак нашай эры суадносяць:

- а) са з'яўленнем першага чалавека на Зямлі;
- б) з нараджэннем І. Хрыста;
- в) са смерцю І. Хрыста;
- г) са з'яўленнем краманьёнца

32. Гістарычныя падзеі, якія адбыліся да нараджэння І. Хрыста ўваходзяць у перыяд:

- а) нашай эры;
- б) да нашай эры;
- в) ранняга жалезнага веку;
- г) каменнага веку

33. Вызначце асаблівасць датавання падзей да н.э.:

- а) гады прынята нумараваць у бок, процілеглы руху часу;
- б) ніякіх асаблівасцей;
- в) вызначаюцца толькі стагоддзі;
- г) вызначаюцца толькі тысячагоддзі.

34. Адкажыце:

- а) што было раней: X ст. да н.э. ці I ст. н.э.;
- б) да якога тысячагоддзя адносіцца 2001 г.;
- в) да якога тысячагоддзя адносіцца 2000 г.

35. Да якога стагоддзя адносяцца:

- а) 1044 г.; б) 1410 г.; в) 862 г.; г) 1999 г. да н.э.

36. Крыніцамі для напісання гісторыі Беларусі з'яўляюцца:

- а) археалагічныя даныя;
- б) этнаграфічныя даныя;
- в) дакументы;
- г) пісьмовыя матэрыялы.

37. Крыніцамі для напісання гісторыі першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца:

- а) археалагічныя даныя;
- б) этнаграфічныя даныя;
- в) дакументы;
- г) пісьмовыя матэрыялы.

38. Навука, якая даследуе развіццё чалавечага грамадства ў мінулым на тэрыторыі сучаснай дзяржавы Рэспублікі Беларусь – гэта ... (назва).

39. З'яўленне такіх арнаментаў, як круг, ромб, крыжападобныя фігуры звязана са з'яўленнем і распаўсюджаннем:

- а) жывёлагадоўлі;
- б) земляробства;

- в) палявання;
- г) збіральніцтва

40. Гаспадарка, пры якой старажытны чалавек браў ад прыроды ўсё ў гатовым выглядзе, атрымала назву:

- а) вытворчая гаспадарка;
- б) збіральніцтва;
- в) спажывецкая гаспадарка;
- г) прысвойваючая гаспадарка;
- д) паляванне

Датуйце ўзгаданыя ў пераліку падзеі: з'яўленне неандэртальца (чалавека разумнага архаічнага) у Еўропе; з'яўленне неандэртальца на тэрыторыі Беларусі; з'яўленне краманьёнца (чалавека сучаснага тыпу) у Еўропе; існаванне найбольш старажытнай стаянкі чалавека ў Беларусі; стаянка каменнага веку каля в. Бердыж на р. Сож (Чачэрскі раён); заканчэнне каменнага веку і пачатак бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі; храналагічныя рамкі жалезнага веку ў Беларусі.

Пытанні да да тэм 1.2.1. – 1.2.7.

1. Існуе некалькі поглядаў на месцазнаходжанне прарадзімы славян. 3 наступных варыянтаў выберыце неіснуючы:

- а) басейн Віслы і Одэра;
- б) цячэнне Дуная;
- в) цячэнне Немана і Заходняй Дзвіны;
- г) ад Віслы да Дняпра

2. Пачатак шырокай славянскай каланізацыі беларускіх зямель:

- а) каля I ст. н.э.;
- б) каля II ст. н.э.;
- в) канец V ст. н.э.;
- г) канец V ст. да н.э.

3. Суаднясіце:

- 1. Рымскія аўтары I-II ст. н.э. называлі славян... а) антамі
- 2. Гісторыкі VI ст. называлі славян... б) венедамі
в) склавінамі

4. Які горад быў найбольш значным у землях радзімічаў:

- а) Тураў;
- б) Орша;
- в) Гомель;
- г) Магілёў;
- д) Полацк

5. Калі варагі з'явіліся ва Ўсходняй Еўропе:

- а) VI ст.; б) VII ст.; в) VIII ст.; г) IX ст.; д) X ст.

6. Найбольшай магутнасці Кіеўская Русь дасягнула пры:

- а) Уладзіміры Святаславічы;
- б) Уладзіміры Манамахе;
- в) Яраславе Мудрым;

г) Усяславе Чарадзеі

7. Канчаткова раскол Русі адбыўся ў:

а) 10-я гг. XII ст.;

б) 30-я гг. XII ст.;

в) 50-я гг. XII ст.;

г) канцы XI ст.

8. Юрыдычнае замацаванне раздробленасці Кіеўскай Русі адбылося ў:

а) 1067 г.; б) 1097 г.; в) 1104 г.; г) 1027 г.

9. У сувязі з якімі падзеямі упершыню у летапісах узгадваецца Менск:

а) паход Уладзіміра на Полацк;

б) будаўніцтва крэпасці на р. Менка па загаду полацкага князя Ізяслава;

в) бітва на р. Нямізе;

г) паход Уладзіміра Манамаха на Менск;

д) правільны адказ не пазначаны

10. Да якога года адносяцца першыя летапісныя звесткі пра горад Берасце:

а) 1015 г.; б) 1019 г.; в) 1067 г.; г) 1119 г.; д) 1124 г.

11. Калі мангола-татары ўпершыню захапілі і разрабавалі Кіеў:

а) 1237 г.; б) 1238 г.; в) 1240 г.; г) 1242 г.; д) 1248 г.

12. Кірыла Тураўскі быў пастаўлены тураўскім епіскапам:

а) каля 1150 г.; б) каля 1158 г.; в) каля 1185 г.; г) каля 1202 г.

13. Да якой школы дойлідства адносіцца Барысаглебская (Каложская) царква:

а) Полацкай;

б) Віцебскай;

в) Смаленскай;

г) Наўгародскай;

д) Гродзенскай

14. Паняцце «верв» ва ўсходніх славян выкарыстоўвалася для абзначэння:

а) усходнеславянскай абшчыны;

б) карабельнай майстэрні;

в) грашовай адзінкі;

г) гэта старажытная назва вавёркі

15. Выберыце год, калі адбылося аб'яднанне ордэна Мечаносцаў і Тэўтонскага ордэна:

а) 1201 г.; б) 1202 г.; в) 1236 г.; г) 1237 г.; д) 1240 г.

16. Выберыце гады, калі Брачыслаў княжыў у Полацкім княстве:

а) 1001-1040 гг.; б) 1003-1044 гг.; в) 1003-1040 гг.; г) 1044-1101 гг.

17. Выберыце год, калі адбыўся паход Уладзіміра Манамаха на Менск і горад быў спалены:

а) 1067 г.; б) 1077 г.; в) 1084 г.; г) 1097 г.; д) 1127 г.

18. Як, паводле пісьмовых крыніц, ва ўсходніх славян называлі рабоў:

- а) халопы;
- б) мужы;
- в) смерды;
- г) закупы

19. Знайдзіце год, калі адбыўся Любецкі з'езд-снем найбольш уплывовых князёў Русі:

- а) 1067 г.; б) 1097 г.; в) 1099 г.; г) 1117 г.; д) 1197 г.

20. Што стала прычынай захопу ў 1129 г. у палон амаль усіх полацкіх князёў кіеўскім князем Мсціславам Уладзіміравічам:

- а) адмова палачан удзельнічаць у паходзе Мсціслава на полаўцаў;
- б) барацьба за Менскае княства паміж Полацкам і Кіевам;
- в) спроба полацкага князя Барыса захапіць Кіеўскі трон;
- г) заключэнне саюза паміж Полацкам і полаўцамі супраць Мсціслава

21. Выберыце таго, хто лішні ў гэтым пераліку феадальназалежнага насельніцтва:

- а) закупы;
- б) радовічы;
- в) халопы;
- г) пахожыя сяляне

22. Суаднясіце паміж сабой даты і падзеі:

1) 907 г.;	а) утварэнне старажытнарускай дзяржавы;
2) 984 г.;	б) Рагнеда становіцца жонкай Уладзіміра;
3) 882 г.;	в) паход кіеўскага князя Ігара на Візантыю, у якім прымалі ўдзел крывічы;
4) 944 г.;	г) Уладзімір пайшоў паходам на радзімічаў, перамог іх і абклаў данінай;
5) 980 г.;	д) паход кіеўскага князя Алега на Візантыю, у якім прымалі ўдзел крывічы-палачане;
6) 1021 г.;	е) Брачыслаў здзейсніў паход на Ноўгарад;
7) 3 сакавіка 1067 г.	ж) бітва на Нямізе

23. Аб якім працэсе на ўсходнеславянскіх землях пісаў летапісец “раздрася вся руская земля”:

- а) аб разрастанні тэрыторыі Кіеўскай Русі;
- б) аб раздробленасці Кіеўскай Русі

24. У якія гады полацкім князям удалося захапіць Ноўгарад – адзін з самых магутных гарадоў старажытнай Русі:

- а) 1044 г.; б) 1021 г.; в) 1066 г.; г) 1069 г.

25. Хто з полацкіх князёў, што жыў у XII ст., быў пахаваны ў Кіева-Пячэрскай лаўры:

- а) Барыс;
- б) Святаслаў;
- в) Глеб;
- г) Расціслаў

26. Пачатак узброенай барацьбы Полацка з нямецкімі рыцарамі:

а) 1201 г.; б) 1202 г.; в) 1203 г.; г) 1206 г.

27. У пачатку XII ст. у Полацкай зямлі першым сярод іншых вылучаецца:

- а) Віцебскае княства;
- б) Лагойскае княства;
- в) Полацкае княства;
- г) Менскае княства

28. Суаднясіце паміж сабой паняцце і азначэнне:

1. Чэлядзь	а) паўсвабодныя сяляне-абшчыннікі, якія плацілі падаткі;
2. Халопы	б) сяляне-абшчыннікі, звязаныя абавязацельствамі з
3. Радовічы	феадаламі (адпрацоўвалі на асабіста вызначаных умовах,
4. Смерды	згодна дагавора);
5. Закупы	в) самае шырокае кола людзей, якія знаходзіліся ў залежнасці ад гаспадара і працавалі на яго: спачатку асабіста несвабодныя людзі (рабы), пазней у часе – агульны тэрмін для абазначэння феадальназалежных людзей, якія працавалі на двары феадала (слугі) і якіх перадавалі ў спадчыну;
	г) чалавек, які страціў асабістую свабоду і трапіў у поўную залежнасць ад феадала;
	д) селянін, які ўзяў пазыку

29. Каля 1130 г. нарадзіўся Златавуст зямлі беларускай. Выберыце асобу, аб якой ідзе размова:

- а) Клімент Смаляціч;
- б) Аўрамій Смаленскі;
- в) Кірыла Тураўскі;
- г) Усяслаў Чарадзей

30. Першым летапісна вядомым полацкім князем, які прыняў хрысціянства, быў:

- а) Ізяслаў Уладзіміравіч;
- б) Брачыслаў Ізяславіч;
- в) Рагвалод;
- г) Усяслаў Брачыславіч

31. Помнікам полацкай архітэктурнай школы XII ст., які захаваўся да нашых дзён, з'яўляецца:

- а) Спаская царква;
- б) Каложская царква;
- в) Дзесяцінная царква;
- г) Троіцкая царква

32. Помнікам гродзенскай архітэктурнай школы XII ст., які захаваўся да нашых дзён, з'яўляецца:

- а) Спаская царква;
- б) Каложская царква;
- в) Дзесяцінная царква;

г) Троіцкая царква

33. Дойлід, прадстаўнік полацкай архітэктурнай школы:

а) Алекса; б) Іаан; в) Лазар Богша; г) Пётр Міланега

34. Дойлід, прадстаўнік гродзенскай архітэктурнай школы:

а) Алекса; б) Іаан; в) Лазар Богша; г) Пётр Міланега

35. Першы полацкі епіскап, чыё імя вядома з пісьмовых крыніц,

гэта:

а) Міна;

б) Фама;

в) Іаакім;

г) Лаўрэнцій

36. Выберыце населеныя пункты, дзе на тэрыторыі Беларусі былі знойдзены берасцяныя граматы XIII ст.:

а) Полацк;

б) Віцебск;

в) Мсціслаўль;

г) Гродна

37. Суаднясіце паміж сабой горад і дату, калі ён упершыню быў узгаданы ў пісьмовых крыніцах:

1. Полацк;

6. Слуцк;

а) 1142;

е) 1116;

2. Тураў;

7. Пінск;

б) 980;

ж) 1019;

3. Заслаўе;

8. Гродна;

в) 1067;

з) 988;

4. Брэст;

9. Гомель;

г) 862;

і) 1097

5. Мінск;

10. Камянец

д) 1127;

к) 1276

38. У значнай колькасці збаны-галаснікі былі знойдзены ў:

а) Спаскай царкве;

б) Каложскай царкве;

в) Полацкай Сафії;

г) Барысаглебскай царкве

39. Першага полацкага князя, які сутыкнуўся з нямецкімі рыцырамі-крыжакамі, звалі:

а) Уладзімір;

б) Брачыслаў;

в) Аляксандр Неўскі;

г) Усяслаў

40. Якаў-палачанін вызначыўся ў адной з вядомых бітваў XIII ст. Выберыце тую, пра якую ідзе размова:

а) на Чудскім возеры;

б) на р. Сіці;

в) Неўская бітва;

г) на р. Калка

Датуйце ўзгаданыя ў пераліку падзеі: утварэнне аб'яднанняў усходніх славян на Беларусі (крывічоў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў); паход на Полацк Мсціслава; утварэнне Кіеўскай Русі; прыняцце хрысціянства ў Кіеве як дзяржаўнай рэлігіі; княжанне ў Полацку князя Рагвалода; будаўніцтва Сафійскага сабора ў Полацку; княжанне ў Тураве Юрыя Яраславіча.

2.4. Праверачныя работы для самакантролю

2.4.1. ПРАВЕРАЧНАЯ РАБОТА “АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ І ПАНЯЦЦІ” (да тэм 1.1.1. – 1.1.4)

	1) пэўныя дзеянні, якія чалавек ажыццяўляе згодна са сваімі вераваннямі.
	3) калектыў (невялікая група) старажытных людзей, якія вялі агульную гаспадарку і сумесна валодалі прыладамі працы.
	5) прадмет (невялікая рэч), які людзі насілі на целе. Па іх уяўленнях ён засцерагаў старажытнага чалавека ад небяспекі, спрыяў поспеху ў яго гаспадарчай дзейнасці.
	8) абшчына, у якой роднасць усіх яе членаў лічылася па мужчынскай лініі.
	9) плямёны індаеўрапейскага паходжання, якія ў V—VI стст. засялялі паўночную і сярэднюю Беларусь.
	10) здабыванне мёду дзікіх пчол.
	11) жыллё старажытных людзей конусападобнай формы, якое пакрывалася шкурамі жывёл. Было падобна на шалаш.
	17) новы, больш перадавы від земляробства, які прыйшоў на змену падсечна-агнявому. Для апрацоўкі зямлі сталі выкарыстоўваць рала і саху.
	18) выраб розных рэчаў, неабходных для жыцця чалавека.
	19) гаспадарка, пры якой людзі самі рабілі тое, што неабходна для жыцця: выводзілі новыя пароды жывёл, вырошчвалі новыя гатункі раслін.
	21) назва язычніцкага святара.
	22) продаж (або абмен) розных тавараў
	23) умацаванае паселішча, якое ў Беларусі ўзнікае ў канцы бронзавага і пачатку ранняга жалезнага веку.
	24) кідальная зброя для палявання на звяроў і рыб.
	27) прылада працы ў выглядзе палкі, да якой прымацоўваўся востраканечнік, таксама кап'ё.
	32) правільныя паводзіны, якіх прытрымліваюцца людзі
	38) вобразная выява бога, якому пакланяліся язычнікі
	39) плямёны жывёлаводаў-вандроўнікаў, якія рассяліліся на вялікай тэрыторыі, у тым ліку і ў Еўропе. Пасля змешвання іх з мясцовым насельніцтвам утварыліся групы плямён: балты, славяне, германцы.
	40) працэс засялення і асваення жыхарамі новай тэрыторыі
	41) месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі

	ім ахвяры
	43) адна з трох груп крывічоў. Акрамя іх, існавалі смаленскія і пскоўскія крывічы
	46) земляны насып над магілай памёршага.
	48) земляробства, пры якім апрацоўка зямлі ажыццяўлялася з дапамогай матыкі.
	49) абшчына, у якой роднасць яе членаў лічылася па жаночай лініі
	53) вусныя апавяданні з фантастычнымі (неверагоднымі), дзівоснымі вобразамі
	54) вера ў існаванне многіх багоў і пакланенне ім; характэрна для язычніцкай рэлігіі
	55) месца, дзе вывучаюцца, захоўваюцца і дэманструюцца помнікі культуры
	57) адзін з відаў земляробства ў лясной паласе, які прыйшоў на змену больш старажытнаму матычнаму; для вядзення якога высякаўся і спальваўся на адпаведным участку лес, карчаваліся пні, спальваліся, а попел служыў у якасці ўгнаення
	58) так называлася лясная дзялянка, вызвалена ад дрэў і падрыхтаваная пад пасеў
	60) пошук і праследаванне дзікіх звяроў і птушак з мэтай іх здабычы.
	65) вялікая сям'я, якая вядзе агульную гаспадарку і складаецца з некалькіх пакаленняў блізкіх родзічаў (сваякоў). На чале такой сям'і стаіць мужчына.
	66) дзяленне гісторыі на перыяды
	67) гліняная печ для атрымання з балотнай руды порыстай масы (крыцы) і крычнага жалеза.
	68) разнастайныя творы пісьменнасці, у якіх маюцца звесткі аб гастарычных падзеях
	69) аб'яднанне некалькіх родаў, якія звязаны паміж сабой агульнасцю паходжання
	70) агульныя продкі старажытных славян.
	73) падзел працы паміж мужчынамі і жанчынамі, дарослымі і дзецьмі, маладымі і старымі
	76) узнікненне сярод людзей маёмаснай няроўнасці, у выніку якой адбываецца падзел насельніцтва на пануючыя вярхі і залежныя нізы
	77) калектыў (невялікая група) старажытных людзей, якія звязаны паміж сабой сваёй роднасцю, агульнасцю паходжання і вядуць агульную гаспадарку
	78) уяўленне старажытных людзей аб звышнатуральных сілах, якія існуюць у прыродзе

	79) прадметы (рэчы), створаныя чалавечымі рукамі, якія даюць нам гістарычныя звесткі аб мінулым
	82) чалавек, жыццё і праца якога былі моцна звязаны з парадкамі, што існавалі ў сельскай абшчыне
	83) від мастацтва, які звязаны са стварэннем аб'ёмнага вобраза
	85) такі від гаспадаркі, пры якім старажытны чалавек браў усё неабходнае для жыцця ад прыроды ў гатовым выглядзе.
	87) кіраўнік роду або племені, самы вопытны і звычайна сталы чалавек
	88) месца пасялення першабытнага чалавека
	89) калектыў людзей, якія жылі асобнымі сем'ямі і займаліся пераважна сельскагаспадарчай працай
	90) у язычнікаў развітанне з нябожчыкам у выглядзе ваеннай гульні ці спаборніцтва. Пасля яе спраўляліся памінкі, на якіх ушаноўвалі (паміналі) нябожчыка
	96) лодка, выдзеўбаная з суцэльнага ствала дрэва
	98) момант, з якога вядзецца летазлічэнне, а таксама само летазлічэнне. Дастаткова працяглы прамежак часу.

*Для праверкі адказу звярніце ўвагу на нумар стракі, які адпавядае нумару ў табліцы п. 2.1. «Асноўныя тэрміны і паняцці»

2.4.2. ПРАВЕРАЧНАЯ РАБОТА «АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ І ПАНЯЦЦІ» (да тэм 1.2.1. – 1.2.7)

	2) ікона, малюнак Бога або святога ў выглядзе партрэта як прадмет рэлігійнага пакланення.
	4) узброены напад адной краіны на другую з мэтай захопу чужой тэрыторыі
	6) ваенная сіла, якая складалася з гараджан і называлася «полк». Ад слова «полк» паходзіць і назва.
	7) назва мангола-татар (ад назвы дзяржавы Залатая Арда)
	12) бліжэйшае паселішча, якое будавалася вакол дзядзінца і было ўмацавана ровам і валам. Побач з ім раслі паселішчы гараджан — пасады.
	13) назва ўсходнеславянскай земляробчай абшчыны; назва паходзіць ад слова «вяроўка».
	14) сход дарослых мужчын, які склікаўся для вырашэння важных спраў.
	15) сухапутны шлях гандлёвых зносін, які ляжыць паміж дзвюма рэкамі.
	16) у сярэдневякоўі мясцовасць, падпарадкаваная адной уладзе.
	17) новы, больш перадавы від земляробства, які прыйшоў на змену падсечна-агнявому. Для апрацоўкі зямлі сталі выкарыстоўваць рала і саху.
	18) выраб розных рэчау, неабходных для жыцця чалавека.
	20) галоўны кіраўнік ваенна-манаскага ордэна ў крыжакоў
	21) назва язычніцкага святара.
	22) продаж (або абмен) розных тавараў
	23) умацаванае паселішча, якое ў Беларусі ўзнікае ў канцы бронзавага і пачатку ранняга жалезнага веку.
	25) умацаванае паселішча; адміністрацыйны, прамысловы, гандлёвы і культурны цэнтр.
	26) натуральны падатак (футра, мёд і г. д.), які плацілі князю падуладныя яму людзі
	28) умацаваны цэнтр сярэдневяковага горада. Назва ўтворана ад слова «дзед». У найбольш старажытных гарадах яны былі месцамі збору старэйшын-дзядоў
	29) атрад узброеных і спецыяльна абучаных ваеннай справе людзей. Яе ўзначальваў князь
	30) назва сялянскай гаспадаркі
	31) шэраг кіраўнікоў пэўнай дзяржавы, якія паслядоўна змяняюць адзін аднаго і паходзяць з аднаго роду
	33) кіраўнік праваслаўнай епархіі або царкоўнай акругі
	34) апавяданне пра жыццёвы шлях і дзейнасць служыцеля царквы, рэлігійнага дзеяча

	35) сукупнасць няпісаных правіл паводзін, якія сфарміраваліся і існавалі ў выглядзе традыцый, звычайў і папярэднічалі з'яўленню законаў.
	36) гандлёвыя зносіны, якія вядзе краіна з іншымі замежнымі краінамі
	37) так называлася ў пісьмовых крыніцах буйныя адміністрацыйныя адзінкі (Полацкае і іншыя княствы, адсюль тэрмін «зямля-княства»)
	38) вобразная выява бога, якому пакланяліся язычнікі
	40) працэс засялення і асваення жыхарамі новай тэрыторыі
	41) месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі ім ахвяры
	42) так называліся невялікія ўдзельныя княствы ў перыяд раздробленасці
	43) адна з трох груп крывічоў. Акрамя іх, існавалі смаленскія і пскоўскія крывічы
	44) так называлі ў народзе нямецкіх рыцараў, якія ў мэтах распаўсюджвання хрысціянства ажыццяўлялі заваёўніцкія паходы
	45) сярэдневяковы звычай замацоўваць заключанае пагадненне або дагавор цалаваннем Святога Крыжа, што лічылася залогам выканання дасягнутай дамоўленасці
	47) форма праўлення, пры якой улада належыць аднаму чалавеку і перадаецца па спадчыне ад бацькі да сына
	50) малюнкі невялікіх памераў, якія змяшчаюцца ў старажытных летапісах і рукапісных кніжках
	51) узброеная барацьба паміж удзельнымі князямі, якая мела месца ў перыяд раздробленасці
	52) іерарх у праваслаўнай царкве, які ўзначальвае мітраполію і якому падпарадкоўваюцца епіскапы
	53) вусныя апавяданні з фантастычнымі (неверагоднымі), дзівоснымі вобразамі
	54) вера ў існаванне многіх багоў і пакланенне ім; характэрна для язычніцкай рэлігіі
	56) узвядзенне будынкаў з камянёў і цэглы, змацаваных вапнавым растворам
	59) так ва ўсходніх славян называўся збор князем даніны з падуладнага яму насельніцтва
	61) паселішча рамеснікаў і гандляроў, якое размяшчалася каля ўмацаванага цэнтра сярэдневяковага горада
	62) старабеларускі тэрмін, сімвал улады. Заняць яго азначала ўступіць ва ўладанне пэўнай тэрыторыяй або прыступіць да кіравання дзяржавай-княствам

	63) намеснік князя з ліку буйных баяр, які па загаду свайго гаспадара і ад яго імя кіраваў пэўнай тэрыторыяй
	64) вышэйшая асоба ў праваслаўнай царкве, якой падпарадкоўваліся мітрапаліты і епіскапы
	68) разнастайныя творы пісьменнасці, у якіх маюцца звесткі аб гастарычных падзеях
	70) агульныя продкі старажытных славян.
	71) невялікі рэлігійны твор павучальнага характару
	72) усе вернікі, якія ажыццяўляюць набажэнства ў адной царкве (прыходзе)
	74) князі Полацкага княства, якія знаходзіліся ў сваяцкіх адносінах паміж сабой і паходзілі ад князя Рагвалода
	75) падзел дзяржавы на больш дробныя самастойныя часткі
	76) узнікненне сярод людзей маёмаснай няроўнасці, у выніку якой адбываецца падзел насельніцтва на пануючыя вярхі і залежныя нізы
	78) уяўленне старажытных людзей аб звышнатуральных сілах, якія існуюць у прыродзе
	80) галоўная або вялікая царква горада
	81) асоба, якая ўзначальвала царкоўны прыход; пад яе кіраўніцтвам у царкве ажыццяўляліся набажэнствы
	82) чалавек, жыццё і праца якога былі моцна звязаны з парадкамі, што існавалі ў сельскай абшчыне
	84) паступовы працэс усе большага збліжэння балцкага насельніцтва са славянскім, вынікам якога было канчатковае зліццё балтаў са славянамі
	86) від пакарання, пры якім асуджанага пазбаўляюць права жыхарства на сваёй радзіме і пасяляюць яго ў іншым месцы
	89) калектыў людзей, якія жылі асобнымі сем'ямі і займаліся пераважна сельскагаспадарчай працай
	90) у язычнікаў развітанне з нябожчыкам у выглядзе ваеннай гульні ці спаборніцтва. Пасля яе спраўляліся памінкі, на якіх ушаноўвалі (паміналі) нябожчыка
	91) кіраўнік гарадскога ваеннага апалчэння. Паняцце паходзіць ад слова «тысяча»
	92) самастойныя тэрытарыяльныя адзінкі, на якія распадаецца дзяржава ў перыяд раздробленасці. У старажытнасці яны называліся «воласці».
	93) жывапіс вадзянымі фарбамі па свежай тынкоўцы
	94) чалавек, які страціў асабістую свабоду і трапіў у поўную залежнасць ад феодала. Па свайму становішчу ён быў рабом

	95) – рэлігійная арганізацыя, якая аб'ядноувае паслядоўнікаў хрысціянскай веры; – будынак, у якім ажыццяўляюцца хрысціянскія набажэнствы
	97) першапачаткова рабы, пазней людзі, якія трапілі ў залежнасць ад феадала, жылі пры яго двары і па яго загаду выконвалі розныя гаспадарчыя работы; да іх адносіліся таксама слугі феадала

*Для праверкі адказу звярніце ўвагу на нумар стракі, які адпавядае нумару ў табліцы п. 2.1. «Асноўныя тэрміны і паняцці»

Репозиторий БГПУ

**2.4.3. ПРАВЕРАЧНАЯ РАБОТА «СТАРАЖЫТНАЕ ГРАМАДСТВА.
БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ ў VI – СЯРЭДЗІНЕ XIII СТ.»**

Частка А

(заданні прадугледжваюць адзін, два і больш варыянтаў адказу)

- A1. Адна з самых вывучаных стаянак першабытнага чалавека, якая знаходзіцца ў Чачэрскім раёне датуецца:**
- 1) 100-35 тыс. да н.э.;
  - 2) 35 тыс. да н.э.;
  - 3) 24 тыс. да н.э.;
  - 4) 21 тыс. да н.э.
- A2. Вызначце, што было характэрным для раннеродавай абшчыны:**
- 1) вядзенне прывойваючай гаспадаркі;
  - 2) вядзенне вытворчай гаспадаркі;
  - 3) сувязь усіх членаў роду засноўвалася на паходжанні ад адной маці;
  - 4) пераход ад парнай да манагамнай сям'і;
  - 5) існаванне прыроднага (архаічнага) падзелу працы
- A3. У канцы каменнага веку на паўночныя беларускія землі прыйшлі плямёны, для якіх быў характэрны посуд, пакрыты “ямачна-грабеньчатым” арнаментом. Магчымая этнічная прыналежнасць гэтых плямён:**
- 1) вызначыць нельга;
  - 2) балты;
  - 3) раннія славянскія плямёны;
  - 4) фіна-угорскія плямёны
- A4. Выберыце, даныя якой (-іх) навукі (-ук) даюць сучаснаму чалавеку веды аб тым, хто насяляў Беларусь у глыбокай старажытнасці:**
- 1) гідранімікі;
  - 2) тапанімікі;
  - 3) эпіграфікі;
  - 4) сфрагістыкі
- A5. Пераход да суседскай абшчыны ва ўсходніх славян быў выкліканы:**
- 1) развіццём міжплемяннога абмену;
  - 2) распаўсюджваннем гарадзішчаў;
  - 3) распаўсюджваннем ворыўнага земляробства;
  - 4) фарміраваннем родаплемянной знаці
- A6. Узнікненне і існаванне такіх форм элементаў арнаменту, як кола, крыжападобныя фігуры, зорка звязана з:**
- 1) з'яўленнем плямён усходніх славян;
  - 2) жывёлагадоўчымі і земляробчымі культурамі;
  - 3) паляваннем і збіральніцтвам;
  - 4) распаўсюджваннем экзагаміі
- A7. Найбольш старажытным прыкладам мастацтва, знойдзеным на тэрыторыі Беларусі з'яўляецца:**
- 1) пласціна з біўня маманта з нанесеным паверх арнаментам у выглядзе рыбнай лускі (чурынга);
  - 2) жаночая статуэтка з біўня маманта;
  - 3) малюнкi мамантаў на сцяне пячор;
  - 4) скульптурныя выявы жывёл і птушак

A8. Старажытныя людзі насілі ўпрыгажэнні на шыі, запясці, нашывалі на вопратку. Гэта праяўленне:

- 1) татэмізму;
- 2) анімізму;
- 3) фетышызму;
- 4) наогул не звязана з першымі рэлігійнымі вераваннямі

A9. Сінтэзны шлях фарміравання феадальных адносін узнік:

- 1) у выніку развіцця родаплемянных адносін;
- 2) на аснове сінтэзу славянскіх родаплемянных адносін і рымскіх рабаўладальніцкіх адносін;
- 3) на аснове сінтэзу германскіх родаплемянных адносін і рымскіх рабаўладальніцкіх адносін;
- 4) на аснове эвалюцыі бяссінтэзнага шляху

A10. Выберыце тое, што было характэрным для ўзнікнення і развіцця феадалізму ва ўсходніх славян:

- 1) фарміраванне феадальных адносін па сінтэзнаму шляху;
- 2) фарміраванне феадальных адносін праходзіла па бяссінтэзнаму шляху;
- 3) марудная феадалізацыя грамадства;
- 4) іерархічная структура зямельнай уласнасці і сацыяльных адносін не склалася ў развітай форме;
- 5) іерархічная структура зямельнай уласнасці і сацыяльных адносін склалася ў развітай форме

A11. Выберыце тыя катэгорыі залежных сялян, прававое становішча якіх было прыкладна роўным:

- 1) чэлядзь;
- 2) смерды;
- 3) ізгоі;
- 4) халопы;
- 5) радовічы

A12. Рала - гэта:

- 1) ворыўная прылада працы накшталт прымітыўнага плуга;
- 2) назва сельскай абшчыны ва ўсходніх славян;
- 3) асноўная вытворчая адзінка ва ўсходніх славян;
- 4) назва аднаго з натуральных падаткаў ва ўсходніх славян

A13. Вылучыце асноўныя шляхі ўзнікнення прыватнай уласнасці на зямлю ва ўсходніх славян:

- 1) дыферэнцыяцыя абшчыннікаў вяла да ўзнікнення сялянскай уласнасці і ўласнасці родаплемянной знаці;
- 2) у выніку дамоўленасці паміж сялянамі і князем;
- 3) прамы захоп абшчынных зямель князямі;
- 4) знешнепалітычны ўплыў

A14. Што з пералічанага можна аднесці да функцый князя:

- 1) прызначэнне епіскапа;
- 2) ажыццяўленне суда і ўнутранага кіравання;
- 3) арганізацыя і ўзначальванне войска;
- 4) кантроль за дзейнасцю веча;
- 5) збор даніны з падуладнага насельніцтва

A15. Суаднясіце асобу полацкага князя Ёсяслава Брачыславіча з гістарычнымі падзеямі:

- 1) аднавіў княжацкую дынастыю ў Полацку;
- 2) зняў званы з Наўгародскай Сафіі;
- 3) усталяваў кантроль над валокамі ля Віцебска і Ёсвят;
- 4) паўстанне кіеўлян у 1068 г.;
- 5) пры ім пабудаваны Полацкі Сафійскі Сабор

A16. Які з прапанаваных варыянтаў утрымлівае пералік гадоў, у якія палачане хадзілі паходам на Вялікі Ноўгарад:

- 1) 1021, 1066;
- 2) 1066, 1069;
- 3) 980, 1021;
- 4) 980, 1067

A17. Адзначце тое, што можа стаць аб'ектам даследавання эпіграфікі:

- 1) віслыя пячаткі;
- 2) берасцяныя граматы;
- 3) “Аповесць мінулых часоў”;
- 4) Рагвалодавы камяні;
- 5) кніжныя мініяцюры

A18. Выберыце, што характэрна для культурнага жыцця старажытнага Полацка:

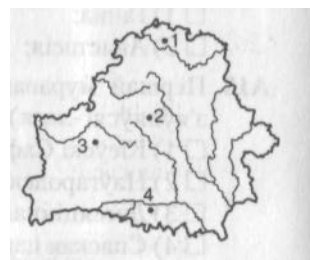
- 1) там знаходзілася самая старажытная мураваная пабудова ў Беларусі;
- 2) там знаходзілася бібліятэка з сярэдзіны XII ст.;
- 3) там упершыню ва Ёсходняй Еўропе з'явіўся помнік архітэктуры ўпрыгожаны какошнікамі;
- 4) там у XII ст. быў створаны помнік пісьменства “Сказанне аб мніху Марціне

A19. Што з пералічанага можна лічыць нацыянальным сімвалам і рэліквіяй Беларусі:

- 1) Полацкі Сафійскі сабор;
- 2) Барысаглебскую царкву;
- 3) крыж Лазара Богшы;
- 4) творы Кірылы Тураўскага

A20. Знайдзіце на карце горад, дзе ўпершыню ва Ёсходняй Еўропе з'явіўся такі элемент архітэктуры, як какошнікі стрэльчатой формы:

- 1) 1; 2) 2; 3) 3; 4) 4

A21. Плінфа – гэта:

- 1) керамічны збан, умураваны ў сцяну;
- 2) назва царкоўнага музычнага інструмента;
- 3) узор са смальты і каляровых каменьчыкаў;
- 4) шырокая і абпаленая цэгла;
- 5) частка праваслаўнага храма, якая нагадвае арку

A22. Язычніцкі бог Сонца ва ўсходніх славян:

- 1) Пярун;
- 4) Стрыбог;

- 2) Дажбог;
- 3) Сварог;

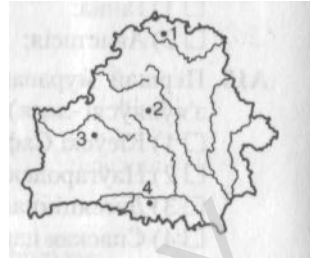
5) Хорс

A23. Самая ранняя рукописная книга найдена на территории Беларуси:

- 1) “Лаўрышаўскае евангелле”;
- 2) “Аповесць мінулых гадоў”;
- 3) “Слова аб паходзе Ігаравым”;
- 4) “Тураўскае Евангелле”

A24. Знайдзіце на карце горад, дзе нарадзіўся і пражыў знакаміты “Златавуст зямлі беларускай”:

- 1) 1; 2) 2; 3) 3; 4) 4

A25. У час феадальнай раздробленасці ў Бярэці: а) дзейнічала веча; б) не дзейнічала веча?

Варыянты адказу: 1) Правільны варыянт а); 2) правільны варыянт б); 3) абодва варыянты памылковыя, так як горад не з’яўляўся цэнтрам самастойнага дзяржаўнага ўтварэння і ніякіх уладных структур там не магло быць

A26. У лістападзе ў славян поўнасьцю завяршаліся ўсе гаспадарчыя работы і наступала пара: 1) вяселляў; 2) калядаванняў; 3) вячорак; 4) дажынак

A27. Выберыце з пералічанага сцвярджэнні, што з’яўляюцца правільнымі: 1) такі від жаночага адзення як спадніца, верагодней за ўсё, з’явіўся і стаў распаўсюджвацца ў неаліце; 2) сацыяльная і маёмасная няроўнасць пачынае складвацца сярод насельніцтва Беларусі ў каменным веку; 3) трывалае аб’яднанне некалькіх родаў называецца вялікай патрыярхальнай сям’ёй; 4) вера ў здольнасць чалавека асобным чынам уздзейнічаць на людзей, жывёл, раслін і іншыя з’явы прыроды называецца рэлігіяй

A28. Выберыце з пералічанага сцвярджэнні, што з’яўляюцца правільнымі: 1) існаванне верві ў старажытнарускую эпоху з’яўляецца перажыткам родаплемяннага ладу; 2) збор князем даніны з падуладнага насельніцтва ў старажытнай Русі сведчыць пра завяршэнне працэсу прыгонства сялян; 3) асноўная вытворчая адзінка ва ўсходніх славян ў старажытнарускую эпоху называлася “дым” ці “валока”; 4) “дзядзінец” – гэта ўмацаваны цэнтр горада ва ўсходніх славян

A29. Выберыце з пералічанага сцвярджэнні, што з’яўляюцца памылковымі: 1) здабыча крэменю шахтнымі спосабам на тэрыторыі Беларусі пачалася у пачатку бронзавага веку; 2) продкамі праславян, прабалтаў, прагерманцаў былі індаеўрапейцы; 3) зліццё адной з якіх-небудзь народнасці, нацыі ці этнічнай групы з іншай народнасцю, нацыяй ці этнічнай групай і страта адной з іх сваёй

мовы, культуры называецца асіміляцыяй; 4) апошняя эпоха каменнага веку завецца мезаліт

А30. Выберыце з пералічанага сцвярджэнні, што з'яўляюцца памылковымі: 1) “Слова пра паход Ігаравы” утрымлівае заклік да рускіх князёў да яднання, да аднаўлення магутнасці Кіеўскай Русі; 2) для сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускіх зямель у IX-XI стст. характэрна адсутнасць буйных міжнародных гандлёвых шляхоў; 3) для ўсходніх славян у VII-VIII стст. было характэрным будаваць паўзямлянкі; 4) да катэгорыі залежных людзей ва ўсходніх славян адносіліся радовічы, закупы, ізгоі, халопы, грыдні

Частка В

В1. Вызначце ў храналагічнай паслядоўнасці:

- 1) з'яўленне керамікі;
- 2) пачатак выкарыстоўвання чалавекам лука і стрэл;
- 3) з'яўленне рала;
- 4) працэс аб'яднання родаў у плямёны;
- 5) пераход да вытворчай гаспадаркі.

В2. Вызначце ў храналагічнай паслядоўнасці:

- 1) княжанне Ёсяслава Брачыславіча ў Кіеве;
- 2) утварэнне Полацкай епархіі;
- 3) княжанне Рагвалода;
- 4) першы летапісны ўпамін аб Тураве;
- 5) з'яўленне першага мураванага будынку на тэрыторыі Беларусі

В3. Вызначце ў храналагічнай паслядоўнасці:

- 1) бітва на р.Альце;
- 2) бітва на Нямізе;
- 3) бітва на р. Судамір;
- 4) бітва на р. Гзень;

В4. Вызначце ў храналагічнай паслядоўнасці:

- 1) бітва на р.Калка;
- 2) захоп мангола-татарами Берасця;
- 3) пачатак заваёўніцкага пахода хана Бату на ўсходнеславянскія землі;
- 4) спусташэнне беларускіх зямель ханам Бурундаем

В5. Вызначце ў храналагічнай паслядоўнасці:

- 1) паход Алега супраць радзімічаў і іх падпарадкаванне Кіеву;
- 2) бітва на рацэ Пяшчань;
- 3) захоп Алегам Кіева і абвяшчэнне “сей град ёсць маці гарадам рускім”;
- 4) першы летапісны ўпамін аб крывічах

В6. Суаднясіце паміж сабой:

- 1) перыяд, калі асноўнымі крыніцамі існавання чалавека былі збіральніцтва і паляванне на буйных жывёл; А) палеаліт
- 2) эпоха, калі патрыярхат прыйшоў на змену матрыярхату, а парная сям'я пачала ператварацца; Б) мезаліт

ў манагамную;

3) археалагічны перыяд, калі чалавек авалодаў В) неаліт
тэхнікай пляцення і ткацтва;

4) з'яўленне ворыўнага земляробства Г) бронзавы век
Д) жалезны век

В7. Суаднясіце паміж сабой:

- 1) пачатак здабычы крэменю шахтным А) 35-9 тыс. да н.э.;
спосабам; Б) 9-5 тыс. да н.э.;
- 2) з'яўленне колавага транспарту; В) 5-3 тыс. да н.э.;
- 3) вынаходніцтва лодкі; Г) 2 тыс. да н.э. – 7 ст. да н.э.;
- 4) узнікненне ранняродавай абшчыны Д) 7 ст. да н.э. – 5 ст. н.э.
ў Беларусі.

В8. Суаднясіце паміж сабой азначэнне і паняцце:

- 1) месца збору даніны ва ўсходніх славян; А) гарадзішча
- 2) асноўны тып паселішча ў жалезным веку; Б) пагост
- 3) назва сельскай абшчыны ў славян; В) верв
- 4) месца, дзе славяне-язычнікі ўшаноўвалі багоў і прыносілі ім ахвяры. Г) селішча
Д) капішча

В9. Суаднясіце гістарычную асобу і падзею, у якой яна прымала ўдзел:

- 1) Святаполк Акаянны; А) бітва на р.Гзень;
- 2) Святаполк Ізяславіч; Б) бітва на р.Стрэве;
- 3) Усяслаў Брачыславіч; В) бітва на р.Альце;
- 4) Брачыслаў Ізяславіч Г) Любецкі з'езд

В10. Суаднясіце паміж сабой:

- 1) Кіеў; А) помнік абарончага дойлідства XIII ст.;
- 2) Полацк; Б) берасцяная грамата, у якой гаворыцца аб куплі
пшаніцы на 4,5 грыўні;
- 3) Камянец; В) Дзесяцінная царква;
- 4) Віцебск; Г) берасцяная грамата, у якой гаворыцца аб куплі
жыта на 6 грыўняў;
- 5) Мсціслаў Д) існаванне архітэктурнай школы, прадстаўніком
якой быў дойлід Іаан.

Частка С

Дайце азначэнне наступным паняццям:

- С1.** Калектыў (невялікая група) старажытных людзей, якія вялі агульную гаспадарку і сумесна валодалі прыладамі працы – гэта...
- С2.** Абшчына, для якой характэрна з, аднаго боку, калектыўная валоданне зямлёй, пашамі, вадаёмамі. А з другога – прыватнае сямейнае землекарыстанне, прыватная ўласнасць на прылады працы і на вынікі працы сям'і, называлася...

- С3.** Такі парадак жыцця старажытных людзей, калі яны супольна працуюць, маюць агульную маёмасць і аб'ядноўваюцца ў статак ці род, называецца...
- С4.** Агульныя продкі старажытных славян – гэта ...
- С5.** Вера ў агульнае паходжанне, звышнатуральныя сувязі паміж групай людзей — родзічаў (род) і пэўным відам жывел, раслін, прадметам ці з'явай – гэта ...
- С6.** Сукупнасць няпісаных правіл паводзін (звычайў). Яны папярэднічалі з'яўленню законаў – гэта...
- С7.** Усе вернікі, якія ажыццяўляюць набажэнства ў адной царкве (прыходзе) называюцца...
- С8.** Сяляне, якія ўзялі пазыку і трапілі ў залежнасць называліся...
- С9.** Намеснік князя, які па загаду свайго гаспадара і ад яго імя кіраваў пэўнай тэрыторыяй, ва ўсходніх славян называўся...
- С10.** Плата залежных сялян феадалу прадуктамі сваёй гаспадаркі за карыстанне зямлёй – ...

АДКАЗЫ ДА ПРАВЕРАЧНАЙ РАБОТЫ «Старажытнае грамадства. Беларускія землі ў VI – сярэдзіне XIII ст.»*

A1	4	A11	1,4	A21	4	B1	2-4-1-5-3	C1	абшчына
A2	1,3,5	A12	1,3	A22	5	B2	3-4-2-5-1	C2	суседскай
A3	4	A13	1,3	A23	4	B3	1-3-2-4	C3	першабытна-абшчынны лад
A4	1,2	A14	2,3,5	A24	4	B4	1-3-2-4	C4	праславяне
A5	3	A15	2,4,5	A25	1	B5	4-1-3-2	C5	татэмізм
A6	2	A16	1	A26	3	B6	1A2Г3B4Д	C6	звычайнае права
A7	1	A17	1,2,4	A27	1	B7	1B2Г3Б4А	C7	прыхаджане
A8	3	A18	1,2,3	A28	1,4	B8	1B2A3B4Д	C8	закупы
A9	3	A19	3	A29	1,4	B9	1B2Г3A4Б	C9	пасаднік
A10	2,3,4	A20	1	A30	2,4	B10	1B2Д3A4Г5Б	C10	дань

* Кожны правільны адказ залічваецца як 2 балы. Агульную колькасць адказаў памножыць на 2. Атрыманы вынік умоўна адпавядае стобальнай шкале.

3. РАЗДЗЕЛ КОНТРОЛЯ ВЕДАЎ

3.1. Крытэрыі ацэньвання вынікаў вучэбнай дзейнасці слухачоў факультэта.

Асноўным сродкам дыягностыкі засваення ведаў і фарміравання неабходных уменняў і навыкаў па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” з’яўляецца праверка заданняў рознага тыпу, якія выконваюцца слухачамі ў рамках гадзін, адведзеных на вывучэнне кожнай тэмы раздзела. Для дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці выкарыстоўваюцца вусныя адказы слухачоў, фронтальны апрос па пройдзенай тэме, напісанне прамежкавых кантрольных і заліковых кантрольных работ (у абсалютнай большасці – гэта выкананне слухачамі тэставых заданняў).

Ацэнка вынікаў вучэбнай дзейнасці адбываецца па дзесяцібальнай шкале адпаведна тым крытэрыям, што ўстаноўлены для абітурэнтаў па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Падчас выстаўлення ацэнкі па гісторыі Беларусі за вусныя адказы ўлічваецца ступень засваення слухачамі асноўных кампанентаў гістарычных ведаў: факталагічных, якія ўключаюць веды аб канкрэтных гістарычных фактах (падзеях, з’явах, працэсах), лакалізаваных ў часе і прасторы; тэарэтычных, якія ўключаюць у сябе паняцці рознай ступені абагульненасці, істотныя прычынна-выніковыя сувязі, якія раскрываюць абумоўленасць гістарычных падзей, з’яў, працэсаў, тэндэнцыі і заканамернасці гістарычнага развіцця; спосабы вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, якія дазваляюць апераваць тэарэтычнымі і факталагічнымі ведамі, валодаць картаграфічнымі ўменнямі, працаваць з крыніцамі гістарычнай інфармацыі; ацэначныя веды, якія ўключаюць у сябе веданне розных пунктаў гледжання на гістарычныя падзеі і дзейнасць іх удзельнікаў. Асноўнымі змястоўнымі лініямі з’яўляюцца: гістарычны час, гістарычная прастора і гістарычнае развіццё. Ступень засваення змястоўнага кампанента ацэньваецца на аснове такіх крытэрыяў, як дакладнасць, правільнасць, асэнсаванасць, паўната, абагульненасць, сістэмнасць, трываласць, мабільнасць, дзейнасць, самастойнасць.

Пры адказе слухача ўлічваецца характар (істотныя і неістотныя) і колькасць дапушчаных памылак. **Да істотных памылак** адносяцца: значныя скажэнні сістэмнага выкладання матэрыялу, памылкі ў асноўным факталагічных і тэарэтычным матэрыяле, памылковае выкарыстанне тэрміналогіі, замена істотных прыкмет характарызуемых з’яў, працэсаў неістотнымі; памылковае разуменне прычынна-выніковых сувязяў; памылковае выкананне прадугледжаных заданнем спосабаў дзейнасці; няўменне выкарыстоўваць розныя крыніцы гістарычнай інфармацыі; супярэчнасці ў адказе. **Да неістотных памылак** адносяцца: нязначныя парушэнні паслядоўнасці сістэмнага выкладання матэрыялу, нядбайнае

выкананне запісаў, стылістычныя хібнасці ў адказе; памылковае, з арфаграфічнага пункту гледжання, напісанне тэрмінаў.

Ацэнка пісьмовай работы ў выглядзе тэставых заданняў адбываецца па стобальнай сумарнай шкале, а затым адбываецца перавод у дзесяцібальную шкалу. Выкладчыкам у пісьмовай рабоце вызначаецца колькасць балаў за кожнае заданне, якія затым сумуюцца. Крытэрыем пераводу выступае шкала, якая была распрацавана і выкарыстоўвалася УА “Рэспубліканскі інстытут кантролю ведаў” у 2007 годзе. Выбар абумоўлены прыкладным парогавым значэннем па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” у якасці профільнага і заліковай ацэнкай умоўна прызнаецца адзнака ў “чатыры” балы па дзесяцібальнай шкале, ці 29-38 балаў па стобальнай (Гл. 4.1.).

Репозиторий БГПУ

3.2. Матэрыялы для выніковай атэстацыі слухачоў

Заліковая кантрольная работа «ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ» /Тэмы 1.1.1- 1.1.4/

Частка А (прадугледжвае адзін або некалькі варыянтаў адказу)

А1. Узнікненне ў першабытным грамадстве пахавальных абрадаў гісторыкі звязваюць з: 1) рэлігійнымі ўяўленнямі пра душу і замагільнае жыццё; 2) фетышызмам; 3) татэмізмам; 4) пашырэннем культуры агню.

А2. Узнікненне ў першабытным грамадстве мастацтва гісторыкі звязваюць з: 1) з'яўленнем рэлігійных вераванняў; 2) гаспадарчай дзейнасцю людзей; 3) узнікненнем маёмаснай няроўнасці; 4) узнікненнем пахавальных абрадаў.

А3. У раннім жалезным веку ў паўночных раёнах Віцебшчыны разам з балтамі жылі: 1) індаеўрапейцы; 2) фіна-угры; 3) неўры; 4) славяне.

А4. Выберыце тое, што характэрна для паганства: А) шматбожжа; Б) абагаўленне навакольнага свету і прыродных з'яў; В) пашыраны культ продкаў; Г) вера ў адзінага Бога.

Варыянты адказу: 1) АБВ; 2) АБГ; 3) АВГ; 4) БВГ.

А5. На тэрыторыі Беларусі самую вялікую колькасць назваў рэк і азёр пакінулі: 1) балты; 2) фіна-угры; 3) славяне; 4) навукова не ўстаноўлена.

А6. Абрад пераапраанання чалавека ў «казу» або «мядзведзя» падчас калядавання адлюстроўвае язычніцкія вераванні, звязаныя з: 1) фетышызмам; 2) анімізмам; 3) татэмізмам; 4) магіяй.

А7. Патрыярхат прыходзіць на змену матрыярхату ў: 1) раннім сярэднявеччы; 2) бронзавым веку; 3) раннім жалезным веку; 4) каменным веку.

А8. Адна з самых вивучаных стаянак першабытнага чалавека, знойдзеная ў Чачэрскім р-не, датуецца: 1) 100-35 тыс. да н.э.; 2) 35 тыс. да н.э.; 3) 24 тыс. да н.э.; 4) 21 тыс. да н.э.

А9. Выберыце тое, што было характэрным для раннеродовай абшчыны: 1) вядзенне прывойваючай гаспадаркі; 2) вядзенне вытворчай гаспадаркі; 3) сувязь ўсіх членаў роду была заснавана на паходжанні ад адной маці; 4) пераход ад парнай да манагамнай сям'і; 5) існаванне прыроднага падзелу працы.

А10. У канцы каменнага веку на поўнач Беларусі прыйшлі плямёны, якія выраблялі посуд з "ямачна-грабенчатым" арнамантам. Магчымая этнічная прыналежнасць гэтых плямён: 1) вызначыць нельга; 2) балты; 3) раннія славянскія плямёны; 4) фіна-угры.

А11. Пераход да суседскай абшчыны ва ўсходніх славян быў абумоўлены: 1) развіццём міжплемяннага абмену; 2) распаўсюджваннем

гарадзішчаў; 3) фарміраваннем родаплемянной знаці; 4) распаўсюджваннем ворыўнага земляробства.

A12. Узнікненне і існаванне такіх элементаў арнаменту, як кола, крыжападобныя фігуры, зоркі – звязана з: 1) з'яўленнем плямёнаў усходніх славян; 2) жывёлагадаўчымі, земляробчымі культурамі; 3) паляваннем і збіральніцтвам; 4) распаўсюджваннем экзагаміі.

A13. Першабытныя людзі ў каменным веку часцей за ўсё выраблялі скульптурныя выявы: 1) багоў; 2) жывёл; 3) людзей; 4) раслін.

A14. Вызначце, што было характэрным для раннеродовай абшчыны: 1) вядзенне прысвойваючай гаспадаркі; 2) вядзенне вытворчай гаспадаркі; 3) выжыць па-за межамі роду было немагчымым; 4) пераход ад парнай да манагамнай сям'і; 5) існаванне прыроднага (архаічнага) падзелу працы.

A15. Драўлянае рала было знойдзена ў Беларусі ля: 1) в. Тайманова; 2) в. Лабеншчына; 3) в. Капланавічы; 4) в. Абідавічы.

A16. Добра захаваная старажытная печ-домніца была знойдзена ў Беларусі каля: 1) в. Клеявічы; 2) в. Лабеншчына; 3) в. Капланавічы; 4) в. Абідавічы.

A17. Пра што сведчаць тапонімы Рудня, Рудакова і іншыя, што часта сустракаюцца ў Беларусі: 1) аб наяўнасці ў ваколіцах жалезнай руды; 2) аб тым, што калісьці ў гэтай мясцовасці жылі людзі з рудымі (руды) валасамі; 3) аб тым, што некалі ў гэтай мясцовасці пражывала племя, правадыр якога насіў імя Рудня; 4) тапонімы сустракаюцца ў Беларусі паўсюдна, таму ні аб чым не могуць сведчыць.

A18. Выберыце тыя прылады працы, якімі карысталіся першыя насельнікі беларускіх зямель: 1) лук са стрэламі; 2) востраканечнікі; 3) скрабкі; 4) каменныя сякеры; 5) палкі-копалка; 6) ручныя рубілы.

A19. У канцы каменнага стагоддзя людзі сталі вырабляць сеткі для лоўлі рыбы і птушак. Ніткі для сетак рабілі з: 1) ільну; 2) сухажылляў жывёл; 3) лазы; 4) маладой кары ліпы.

A20. Выберыце з пераліку тое, што можна аднесці да спосабаў здабывання агню першабытным чалавекам у каменным веку: 1) піланне; 2) бурэнне; 3) свідраванне; 4) скабленне.

A21. Жыццём родавой абшчыны кіраваў: 1) правадыр; 2) стараста; 3) старэйшына; 4) князь.

A22. Выберыце з пераліку тое, што можна аднесці да промыслаў першабытнага чалавека: 1) збор мёда дзікіх пчол; 2) рыбалоўства; 3) лоўля птушак; 4) развядзенне коней.

A23. На тэрыторыі Беларусі з першай хваляй рассялення індаеўрапейцаў сталі фарміравацца: 1) славянскія плямёны; 2) германскія плямёны; 3) балцкія плямёны; 4) фіна-угорскія плямёны.

A24. Выберыце сцвярджэнні, якія, на ваш погляд, з'яўляюцца памылковымі: 1) здабыча крэменю шахтавым спосабам на тэрыторыі Беларусі пачалася ў пачатку бронзавага веку; 2) продкамі праславян, прабалтаў, прагерманцаў былі індаеўрапейцы; 3) зліццё адной з якой-небудзь

народнасці, нацыі ці этнічнай групы з другога народнасцю, нацыяй ці этнічнай групай, страта адной з іх сваёй мовы, культуры называецца асіміляцыяй; 4) апошняя эпоха каменнага веку называецца мезаліт.

A25. Выберыце сцвярджэнні, якія, на ваш погляд, з'яўляюцца правільнымі: 1) такі від жаночага адзення як спадніца, хутчэй за ўсё, з'явіўся і стаў распаўсюджвацца ў неаліце; 2) сацыяльная і маёмасная няроўнасць пачынаюць складвацца ў Беларусі яшчэ ў канцы каменнага веку; 3) аб'яднанне некалькіх родаў навукоўцы называюць вялікай патрыярхальнай сям'ёй; 4) вера ў здольнасць чалавека пэўным чынам ўздзейнічаць на людзей, жывёл, расліны, якія-небудзь з'явы прыроды называецца рэлігіяй.

Частка В

В1. Вялікая патрыярхальная сям'я з'явілася ў насельніцтва Беларусі з прыходам...

В2. Моцная грамадская арганізацыя ў III-V стст., якая магла забяспечыць бяспеку для кожнай асобнай абшчыны, называлася...

В3. Напішыце назву перыяда, калі апрацоўка крэменю дасягае на беларускіх землях росквіту.

В4. Плямёны індаеўрапейскага паходжання, якія ў V-VI стст. засялялі паўночную і сярэднюю Беларусь называліся...

В5. Напішыце, як называлася эпоха ў гісторыі чалавецтва, якая пачалася са з'яўлення чалавека і скончылася, калі ён стаў карыстацца металічнымі прыладамі працы.

В6. Вызначце ў правільнай паслядоўнасці: 1) сярэдні каменны век; 2) сярэдні палеаліт; 3) верхні палеаліт; 4) неаліт.

В7. Вызначце ў правільнай паслядоўнасці: 1) племя; 2) група плямён; 3) род; 4) саюз плямён.

В8. Вызначце ў правільнай паслядоўнасці: 1) з'яўленне керамікі; 2) з'яўленне рала; 3) пачатак выкарыстання лука і стрэл; 4) працэс аб'яднання родаў у плямёны; 5) пераход да вытворчай гаспадаркі.

В9. Вызначце ў правільнай паслядоўнасці: 1) скрабкі; 2) лук і стрэлы; 3) кавальскія абцугі; 4) прасліцы.

В10. Вызначце правільную паслядоўнасць змен: 1) неандэртальцы; 2) балты; 3) краманьёнцы; 4) славяне; 5) фіна-угры.

В11. Устанавіце адпаведнасць:

1) палеаліт; 2) мезаліт; 3) неаліт; 4) бронзавы век	А) збіральніцтва і паляванне на буйных жывёл – асноўныя крыніцы існавання чалавека; Б) паўсюднае распаўсюджванне матыжнага земляробства і жывёлагадоўлі; В) утварэнне першага аўтахтоннага насельніцтва; Г) з'яўленне прымітыўнага земляробства і жывёлагадоўлі; Д) паўсюднае будаўніцтва гарадзішч
--	---

В12. Устанавіце адпаведнасць:

1) асноўны тып пасялення, характэрны грамадству	А) пагост;
---	------------

жалезнага века; 2) месца пасялення чалавека ў каменным і бронзавым вяках; 3) неўмацаванае паселішча людзей першабытнага грамадства	Б) селішча; В) гарадзішча; Г) стаянка
--	---

В13. Суаднясіце паміж сабой дату і гістарычную падзею:

1) 6 тыс. гадоў таму; 2) 26 тыс. гадоў таму; 3) 100-35 тыс. гадоў таму; 4) 4 тыс. гадоў таму	А) эпоха мушэе на тэрыторыі Беларусі; Б) распаўсюджанне сякер з краснасельскага крэмна на тэрыторыі Панёмання; В) выраб вострадоннай керамікі; Г) жылыя пабудовы, пры ўзвядзенні якіх людзі выкарыстоўвалі камень; Д) узнікненне земляробства і жывёлагадоўлі
---	---

В14. Суаднясіце паміж сабой дату і гістарычную падзею:

1) 7-5 тыс. гадоў таму; 2) IX тыс. да н.э.; 3) III-II тыс. да н.э.; 4) II тыс. да н.э.	А) выкарыстанне касцяных сярпоў з крэмніевымі ўстаўкамі; Б) эпоха неаліта; В) канчатковае засяленне першабытнымі людзьмі Беларусі; Г) засяленне Беларусі індаеўрапейцамі (балтамі); Д) адмаўленне ад выкарыстання каменных прылад працы.
---	--

В15. Суаднясіце паміж сабой дату і гістарычную падзею:

1) пранікненне першых людзей на тэрыторыю Беларусі; 2) аледзяненне амаль усёй тэрыторыі Беларусі; 3) адступленне апошняга ледавіка з тэрыторыі Беларусі; 4) засяленне Еўропы чалавекам сучаснага тыпу	А) 150 тыс. гадоў т.н.; Б) 10-7 тыс. гадоў т.н.; В) 15-13 тыс. гадоў т.н.; Г) 100-35 тыс. гадоў т.н.; Д) 35 тыс. гадоў т.н.
--	---

Заліковая кантрольная работа

«БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ ў VI – СЯРЭДЗІНЕ XIII СТ.» /Тэмы 1.2.1- 1.2.7/

Частка А (прадугледжвае адзін або некалькі варыянтаў адказу)

A1. Існуе некалькі поглядаў на месцазнаходжанне прарадзімы славян. 3 прыведзеных варыянтаў выберыце той, што не існуе (не існуюць): 1) басейн Віслы і Одэра; 2) цячэнне Дуная; 3) цячэнне Немана і Заходняй Дзвіны; 4) ад Віслы да Дняпра.

A2. Утварэнне аб'яднанняў усходніх славян (крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў) на тэрыторыі Беларусі суадносіцца з: 1) V ст.; 2) VIII – IX ст.; 3) VII – VIII ст.; 4) VI – VII ст.

А3. Пераход да суседскай абшчыны ва ўсходніх славян быў выкліканы: 1) развіццём міжплемяннога абмену; 2) распаўсюджваннем гарадзішчаў; 3) распаўсюджваннем ворыўнага земляробства; 4) фарміраваннем родаплемянной знаці.

А4. Згодна “Рускай праўдзе” сельская абшчына ва ўсходніх славян называлася: 1) верв; 2) дым; 3) пагост; 4) ляда.

А5. Сінтэзны шлях фарміравання феадальных адносін узнік: 1) на аснове родаплемянных адносін; 2) на аснове сінтэзу славянскіх родаплемянных адносін і рымскіх рабаўладальніцкіх адносін; 3) на аснове сінтэзу германскіх родаплемянных адносін і рымскіх рабаўладальніцкіх адносін; 4) на аснове бясінтэзнага шляху.

А6. Для феадальнага ладу характэрна: 1) усеагульнасць і абавязковасць працы; 2) надзяленне непасрэднага вытворцы зямлёй з прымацаваннем яго да зямлі; 3) грамадская ўласнасць на сродкі вытворчасці; 4) панаванне таварна-грашовых адносін.

А7. Для ўсходнеславянскага грамадства IX-XI стст. характэрна існаванне: 1) першабытнаабшчыннага гаспадарчага ўкладу; 2) феадальнага гаспадарчага ўкладу; 3) рабаўладальніцкага гаспадарчага ўкладу; 4) шматукладнай гаспадаркі.

А8. Абшчыннік, які поўнасю страціў сваю асабістую свабоду, у “Рускай праўдзе” называецца: 1) ізгой; 2) закуп; 3) радовіч; 4) халоп.

А9. Выберыце тыя катэгорыі залежных сялян, прававое становішча якіх было прыкладна роўным: 1) чэлядзь; 2) смерды; 3) ізгоі; 4) халопы; 5) радовічы.

А10. Умацаваны цэнтр усходнеславянскага горада называўся: 1) пасад; 2) дзядзінец; 3) торг; 4) гарадзішча.

А11. Неўмацаваная частка ўсходнеславянскага горада, дзе жылі рамеснікі і гандляры, у сярэднія вякі называлася: 1) пасад; 2) дзядзінец; 3) торг; 4) гарадзішча.

А12. Які (-я) горад (гарады) Беларусі ўпершыню ўзгаданы ў пісьмовых крыніцах у сувязі з падзеямі XI ст.: 1) Мінск; 2) Полацк; 3) Берасце; 4) Слуцк; 5) Пінск.

А13. Які з прапанаваных варыянтаў утрымлівае пералік гадоў, у якія палачане хадзілі паходам на Вялікі Ноўгарад: 1) 1021, 1066; 2) 1066, 1069; 3) 980, 1021; 4) 980, 1067.

А14. У барацьбе з крыжакамі асабліва вызначыўся князь Кукенойса: 1) Вячка; 2) Уладзімір; 3) Уладзіслаў; 4) Усяслаў.

А15. Выберыце тое, што на вашу думку правільна дапаўняе выказванне “феадальная раздробленасць”: 1) на беларускіх землях неназіралася; 2) стала адной з перадумоў утварэння ВКЛ; 3) станоўча адбілася на развіцці беларускіх зямель; 4) гэта заканамерная з’ява пад час эвалюцыі феадальных адносін.

А16. Першым полацкім князем, які прыняў хрысціянства, быў: 1) Ізяслаў Уладзіміравіч; 2) Брачыслаў Ізяславіч; 3) Рагвалод; 4) Усяслаў Брачыславіч.

A17. Драўляны грэбень, на якім паслядоўна размешчаны славянскія літары і які, верагодна, выконваў ролю буквара, быў знойдзены ў: 1) Полацку; 2) Віцебску; 3) Брэсце; 4) Мсціславе

A18. Адзначце тое, што можа стаць аб'ектам даследавання эпіграфікі: 1) віслыя пячаткі; 2) берасцяныя граматы; 3) “Аповесць мінулых часоў”; 4) Рагвалодавы камяні; 5) кніжныя мініяцюры.

A19. Помнікам гродзенскай архітэктурнай школы з’яўляецца: 1) Спаская царква; 2) Барысаглебская царква; 3) Дзесяцінная царква; 4) Троіцкая царква.

A20. Першы полацкі епіскап, чыё імя вядома з пісьмовых крыніц: 1) Міна; 2) Фама; 3) Іаакім; 4) Лаўрэнцій.

A21. Невялікі рэлігійны твор, які мае павучальны характар, называецца: 1) жыццё; 2) слова; 3) прытча; 4) летапіс.

A22. Выберыце, што характэрна для культурнага жыцця старажытнага Полацка: 1) там знаходзілася самая старажытная мураваная пабудова ў Беларусі; 2) там знаходзілася бібліятэка з сярэдзіны XII ст.; 3) там упершыню ва Ўсходняй Еўропе з’явіўся помнік архітэктурны ўпрыгожаны какошнікамі; 4) там у XII ст. быў створаны помнік пісьменства “Сказанне аб мніху Марціне”.

A23. Ферзь, кароль які сядзіць на троне (шахматная фігура XII ст.) была знойдзена ў: 1) Полацку; 2) Віцебску; 3) Тураве; 4) Слуцку; 5) Гродна.

A24. Плінфа – гэта: 1) керамічны збан, умураваны ў сцяну; 2) назва царкоўнага музычнага інструмента; 3) саліст – пеўчы ў храме; 4) шырокая і абпаленая цэгла; 5) частка праваслаўнага храма, якая нагадвае арку.

A25. Што з пералічанага можна лічыць нацыянальным сімвалам і рэліквіяй Беларусі: 1) Полацкі Сафійскі сабор; 2) Барысаглебскую царкву; 3) крыж Лазара Богшы; 4) творы Кірылы Тураўскага.

Частка В

В1. Намеснік князя, які па загаду свайго гаспадара і ад яго імя кіраваў пэўнай тэрыторыяй, ва ўсходніх славян называўся...

В2. Бліжэйшыя папличнікі князёў, іх ваенная апора. Паступова яны станавіліся васаламі князя і атрымлівалі ад яго ў карыстанне зямлю, сялян, права збору даніны (“кармленне”), менавіта з іх ліку ішло фарміраванне класа феодалаў – гэта...

В3. Спецыяльна вызначанае месца, куды сяляне з сярэдзіны X ст. прывозілі даніну, а князь разглядаў скаргі, тварыў суд, караў, называлася...

В4. Сукупнасць няпісаных правіл паводзін (звычай). Яны папярэднічалі з’яўленню законаў – гэта...

В5. Узброеная барацьба паміж удзельнымі князямі, якая мела месца ў перыяд раздробленасці – гэта...

В6. Размясціце ў храналагічным парадку: 1) бітва на р. Альце; 2) бітва на р. Сіці; 3) бітва на р. Судамір; 4) бітва на р. Гзень; 5) бітва на Нямізе.

В7. Размясціце ў храналагічным парадку: 1) з'яўленне ворыўнага земляробства; 2) з'яўленне трохполля; 3) аддзяленне рамяства ад земляробства; 4) з'яўленне мураванага дойдства.

В8. Размясціце ў храналагічным парадку: 1) княжанне Усяслава Брачыславіча ў Кіеве; 2) утварэнне Полацкай епархіі; 3) княжанне Рагвалода; 4) першы летапісны ўпамін аб Тураве.

В9. Размясціце ў храналагічным парадку: 1) перасяленне на землі прусаў рыцараў Тэўтонскага ордэна; 2) заснаванне Рыгі; 3) бітва на лёдзе Чудскага возера; 4) Неўская бітва; 5) аб'яднанне Тэўтонскага і Лівонскага ордэна.

В10. Суаднясіце паміж сабой дату і падзею, што ўзгадвае летапіс:

1) 1067; 2) 980; 3) 988; 4) 1129	А) “Рагвалод прыйшоў з-за мора і меў воласць сваю ў Полацку. А Тур – у Тураве, ад яго і тураўцамі празваны”; Б) “І была сеча жорсткая, і многія пагінулі”; В) “Крестися Володимир и вся земля Русская”; Г) Ты з Банакам (князь каўнікаў) упраўляйся сам, а мы маем дома што рабіць; Д) “Раздрася земля Руская”
---	--

В11. Суаднясіце паміж сабой два мноствы:

1) князь; 2) царква; 3) дума (рада); 4) веча	А) бягучая выканаўча-распараджальная дзейнасць; Б) раскладка павіннасцей і падаткаў, заключэнне дагавароў з іншымі дзяржавамі; В) арганізацыя абароны дзяржавы; Г) асвета
---	--

В12. Устаноўце адпаведнасць:

1) Юрый Яраславіч; 2) Глеб Усяславіч; 3) Мсціслаў Уладзіміравіч; 4) Усяслаў Брачыславіч.	А) Полацк; Б) Тураў; В) Мінск; Г) Кіеў.
---	--

В13. Устаноўце адпаведнасць:

1) Полацкае княства; 2) Тураўскае княства; 3) Чарнігаўскае княства; 4) Смаленскае княства.	А) Гомель, Чачэрск; Б) Мсціслаў, Крычаў; В) Слуцк, Клецк; Г) Мінск, Друцк.
---	---

В14. Устаноўце адпаведнасць:

1) “Руская Праўда”; 2) “Сказанне аб мніху Марціне”; 3) “Аповесць аб мінулых часах”; 4) “Слова пра паход Ігаравы”	А) звесткі па гісторыі рускай царквы, гісторыі хрышчэння Русі; Б) заклік рускіх князёў да яднання, аднаўлення магутнасці Кіеўскай Русі; В) праваадносіны феадальнага грамадства; Г) цяжкае жыццё манаха-пустэльніка ў келлі Барысаглебскага манастыра.
---	---

В15. Суаднясіце паміж сабой:

1) Кіеў;	А) помнік абарончага дойдства XIII ст.;
----------	---

2) Полацк; 3) Камянец; 4) Віцебск; 5) Мсціслаўль	Б) берасцяная грамата, у якой гаворыцца аб куплі пшаніцы на 4,5 грыўні; В) Спаса-Прэабражэнская царква; Г) берасцяная грамата, у якой гаворыцца аб куплі жыта на 6 грыўняў; Д) Дзесяцінная царква
---	--

Репозиторий БГПУ

4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

4.1. Вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Курс «Гісторыя Беларусі» на дзённым падрыхтоўчым аддзяленні факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі разлічаны на паглыбленне, сістэматызацыю і абагульненне ведаў слухачоў, далучэнне іх да нацыянальных і сусветных культурных традыцый, выхаванне асобы, здольнай да самарэалізацыі ва ўмовах сучаснай сацыякультурнай сітуацыі.

Рабочая праграма складзена на падставе “Праграмы ўступных іспытаў па вучэбным прадмеце “Гісторыя Беларусі” для асоб, якія маюць агульную сярэдняю адукацыю, для атрымання вышэйшай адукацыі I ступені ці сярэдняй спецыяльнай адукацыі” на 2017 год, зацверджанай загадам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь 28.10. 2016 г. за № 847.

Мэта курса – забяспечыць засваенне ведаў гісторыі сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця беларускага народа на базавым і паглыбленым узроўнях для далейшай паспяховай здачы ўступных іспытаў у выглядзе Цэнтралізаванага тэсціравання; садзейнічаць фарміраванню культуры гістарычнага мыслення і развіццю імкнення да бесперапыннай самаадукацыі, да пастаяннага абнаўлення ўласных ведаў; удасканаліць спосабы пазнаваўчай дзейнасці слухачоў у працэсе самастойнага вывучэння дадатковай вучэбнай і энцыклапедычнай літаратуры, гістарычных крыніц.

Для дасягнення пастаўленай мэты прадугледжваецца рэалізаваць наступныя **задачы**:

– высветліць узровень падрыхтоўкі слухачоў напярэдадні пачатку навучання, актуалізаваць папярэднія веды, уменні і навыкі;

– дапамагчы слухачам лепш зразумець агульнае і асаблівае ў гісторыі Беларусі, разглядаючы гістарычныя падзеі ў кантэксце сусветнай гісторыі;

– забяспечыць засваенне слухачамі неабходнай інфармацыі, якая дазволіць не толькі добра арыентавацца ва ўсіх гістарычных перыядах і разумець агульную логіку гістарычнага развіцця беларускага народа, яго дзяржаўнасці і культуры, але і канкрэтызаваць гэтыя агульныя веды праз вывучэнне тэрмінаў і знаёмства з асноўнымі падзеямі ў іх храналагічнай паслядоўнасці;

– сфарміраваць у слухачоў уяўленне аб дзейнасці вядомых грамадскіх, дзяржаўных і ваенных дзеячоў беларускай гісторыі;

– садзейнічаць пры вывучэнні курса фарміраванню ў слухачоў універсальных уменняў і навыкаў вучэбнай дзейнасці (уменні і навыкі работы с вучэбнай і справачнай літаратурай, гістарычнымі дакументамі і картамі, самастойнага пошуку адказа на пастаўленае пытанне і крытычнага асмыслення атрыманай інфармацыі, і г.д.);

– садзейнічаць фарміраванню ўмення вылучаць прычынна-выніковыя сувязі паміж фактамі, падзеямі і працэсамі, аналізаваць гістарычныя факты і з’явы з пазіцыі лагічнага асмыслення;

– садзейнічаць фарміраванню ўмення працаваць з тэставымі заданнямі рознага ўзроўню і рознай формай адказу (закрытай і адкрытай), картаграфічнымі тэставымі заданнямі;

– забяспечыць пастаянны кантроль за засваеннем вучэбнага матэрыялу на занятках і падчас самастойнай работы слухачоў;

– стварыць умовы для далучэння ўсіх слухачоў у інфармацыйна-адукацыйнае ўзаемадзеянне,

– стварыць умовы для павышэння культуры зносін і, такім чынам, садзейнічаць развіццю камунікатыўных навыкаў.

Асноўнай формай арганізацыі работы пад час выкладання курса з’яўляюцца практычныя заняткі, наведванне якіх – абавязковая ўмова выканання вучэбнага плана. Дзеля больш глыбокага вывучэння пэўнай тэмы і фарміравання шэрагу практычных ўменняў і навыкаў пазнавальнай дзейнасці (самастойна працаваць з літаратурай, першакрыніцамі, дакументамі, перыядычным друкам, даведнікамі і энцыклапедыямі, творча аналізаваць прачытанае, сістэматызаваць яго, дакладна і аргументавана распавядаць аб гістарычных падзеях і фактах і да т.п.) праграмай прадугледжваецца самастойная работа слухачоў. З аднаго боку самастойная работа з’яўляецца асобнай формай навучання і відам навучальнай працы, якая ажыццяўляецца без непасрэднага ўмяшальніцтва выкладчыка, з другога – сродкам уцягвання слухачоў у самастойную пазнавальную дзейнасць, сродкам фарміравання ў іх спосабаў і навыкаў яе арганізацыі і ажыццяўлення. Формамі кантроля эфектыўнасці самастойнай працы з’яўляюцца пераважна вусныя адказы па тэме, дыскусіі і падрыхтоўка паведамленняў, а таксама выкананне тэставых заданняў. Для правядзення заняткаў прадугледжана поўнае арганізацыйна-метадычнае забеспячэнне. Асноўнымі відамі самастойнай работы слухачоў з’яўляюцца як рэпрадуктыўныя (праца з вучэбнымі дапаможнікамі, даведнікамі і энцыклапедыямі, прагляд відэафільмаў і г.д.), так і прадуктыўныя (вырашэнне задач творчага характару, канспекціраванне і падрыхтоўка паведамленняў па пройдзенай тэме, аналітычная праца з першакрыніцамі і г.д.).

Для паглыблення ведаў і пашырэння кругагляду слухачоў прадугледжваюцца экскурсіі ў Нацыянальны музей гісторыі і культуры Рэспублікі Беларусь, у Нацыянальны мастацкі музей і інш.

Да асноўных метадаў навучання і выхавання падчас выкладання курса можна аднесці наступнае. У залежнасці ад крыніцы атрымання ведаў: славесныя (гутарка, праца з друкаванымі і электроннымі крыніцамі і г.д.); наглядныя (выкарыстанне гістарычных карт, прагляд вучэбных відэафільмаў і да т.п.); практычныя (самастойная падрыхтоўка/вывучэнне шэрагу тэм, прадугледжаных праграмай) метады. У залежнасці ад характара пазнаваўчай

дзеінасці слухачоў па засваенні вучэбнага матэрыялу: тлумачальна-ілюстратыўны, рэпрадуктыўны, часткова-пошукавы, праблемны метады і г.д.

Асноўнымі формамі прамежкавага і выніковага кантролю ведаў слухачоў падчас вывучэння курса з'яўляюцца вусныя адказы, залікі па асобным раздзелах праграмы, дэканскія кантрольныя работы і выніковы залік пасля заканчэння навучання, якія праводзяцца ў форме тэсціравання.

У выніку вывучэння курса “Гісторыя Беларусі” **слухачы павінны ведаць:** тэарэтычны, факталагічны, у тым ліку храналагічны і картаграфічны, вучэбны матэрыял; разумець асаблівасці дзяржаўна-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, этнаканфесіянальнага развіцця беларускага народа, яго матэрыяльнай і духоўнай культуры; асноўныя гістарычныя паняцці, даваць характарыстыку ўдзельнікам гістарычных падзей.

А таксама ўмець:

- суадносіць гістарычныя з'явы і працэсы гісторыі Беларусі з адпаведнымі з'явамі і працэсамі агульнаеўрапейскай гісторыі;
- характарызаваць палітычнае становішча Беларусі на розных этапах гістарычнага развіцця;
- характарызаваць і ацэньваць вынікі дзейнасці гістарычных асоб і творчасці дзеячаў культуры;
- тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі фактамі;
- сістэматызаваць і абагульніць гістарычныя факты, рабіць на гэтай падставе аргументаваныя высновы;
- выкарыстоўваць змест гістарычнай карты;
- параўноўваць гістарычныя факты па самастойна вызначаных крытэрыях;
- канкрэтызаваць тэарэтычныя высновы і змест гістарычных паняццяў;
- весці комплексны вышук гістарычнай інфармацыі ў крыніцах рознага тыпу.
- авалодаць навыкамі працы з тэставымі заданнямі закрытага і адкрытага тыпу, картаграфічнымі тэставымі заданнямі
- авалодаць навыкамі канспекціравання вывучаемага матэрыялу.

На курс “Гісторыя Беларусі” адводзіцца вучэбным планам 330 аўдыторных гадзін. Ад агульнай колькасці вучэбнага часу на першы семестр прыпадае 220 гадзін і астатнія 110 – на другі семестр.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

НАЗВА РАЗДЗЕЛА	НАЗВА ТЭМЫ	КОЛЬКАСЦЬ АЎДЫТОРНЫХ ГАДЗІН
РАЗДЗЕЛ I. БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ СА СТАРАЖЫТНЫХ ЧАСОЎ ДА СЯРЭДЗІНЫ XIII СТ.	ЧАСТКА 1.1. СТАРАЖЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ.	
	Уводзіны.	4
	Старажытнае грамадства ў эпоху каменнага і бронзавага вякоў.	8
	Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII-VII ст. да н.э. – IV-V ст.н.э.).	4
	Побыт, звычаі і мастацтва першабытных людзей.	4
	ЧАСТКА 1.2. УЗНІКНЕННЕ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ КЛАСАВАГА ШМАТУКЛАДНАГА ГРАМАДСТВА І ДЗЯРЖАЎНАСЦІ (V-VI СТ.СТ. – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XIII СТ.).	
	Насельніцтва беларускіх зямель у V — канцы IX ст.	4
	Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст. Зараджэнне феадальных адносін.	4
	Дзяржаўнасць усходніх славян. Княствы на тэрыторыі Беларусі.	8
	Духоўная і матэрыяльная культура ўсходніх славян.	4
	Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства ва Ўсходняй Еўропе.	4
	Культура беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.	2
	Беларускія землі ў канцы XII – першай палове XIII ст.	2

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

РАЗДЗЕЛ I. БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ СА СТАРАЖЫТНЫХ ЧАСОЎ ДА СЯРЭДЗІНЫ XIII СТ.

ЧАСТКА 1.1. СТАРАЖЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА ТЭРЫТОРЫ БЕЛАРУСІ.

Тэма 1.1.1. Уводзіны.

Гісторыя як навука. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Яе функцыі, месца і роля ў сучасным свеце. Гісторыя Беларусі як самастойны кірунак сучаснага грамадазнаўства. Паняцце гістарычнага часу. Асноўныя канцэпцыі перыядызацыі гістарычнага працэсу. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. Перыядызацыя гісторыі першабытнага грамадства Беларусі.

Тэма 1.1.2. Старажытнае грамадства ў эпоху каменнага і бронзавага вякоў.

Засяленне тэрыторыі Беларусі першабытнымі людзьмі. Першыя стаянкі. Умовы жыцця і асаблівасці вырабу прылад працы. Заняткі і промыслы старажытных жыхароў. Спажывецкая гаспадарка. Пранікненне на тэрыторыю Беларусі індаеўрапейцаў. Пачатак металапрацоўкі. Пераход ад спажывецкай да вытворчай гаспадаркі. Супольнасці людзей каменнага і бронзавага вякоў. Эвалюцыя шлюбна-сямейных адносін і грамадскага ладу ў каменным і бронзавым вяках.

Тэма 1.1.3. Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII-VII ст. да н.э. – IV-V ст.н.э.).

Асноўнае насельніцтва Беларусі ў VIII-VII ст. да н.э. – сярэдзіне I тысячагоддзя н.э. Праблемы яго паходжання і этнічнай ідэнтыфікацыі. Сацыяльна-эканамічнае развіццё плямёнаў эпохі жалеза. Змены ў гаспадарцы і матэрыяльнай культуры.

Тэма 1.1.4. Побыв, звычаі і мастацтва першабытных людзей.

Уяўленні першабытных людзей аб навакольным асяроддзі. Звычаі і абрады, пахавальны абрад. Культ продкаў. Міфалогія. Старажытнае мастацтва. Музычныя інструменты. Змены ў матэрыяльнай і духоўнай культуры людзей першабытнага грамадства.

ЧАСТКА 1.2. УЗНІКНЕННЕ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ КЛАСАВАГА ШМАТ- УКЛАДНАГА ГРАМАДСТВА І ДЗЯРЖАЎНАСЦІ (V-VI СТСТ. – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XIII СТ.).

Тэма 1.2.1. Насельніцтва беларускіх зямель у V — канцы IX ст.

Балты на тэрыторыі Беларусі. Засяленне славянамі Беларусі. Славянізацыя балцкага насельніцтва. Аб'яднанні ўсходніх славян на беларускіх землях: крывічы-палачане, дрыгавічы, радзімічы. Грамадскі лад усходніх славян. Утварэнне суседскай (сельскай) абшчыны.

Тэма 1.2.2. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст. Зараджэнне феадальных адносін.

Агульная характарыстыка федалізму як грамадска-эканамічнай з'явы. Гаспадарчыя заняткі ўсходніх славян. Удасканалванне спосабаў апрацоўкі глебы і асноўных прылад працы. Расслаенне грамадства. Даніна і палюддзе. Складванне феадальных адносін. Асноўныя катэгорыі феадальназалежнага насельніцтва. Узнікненне і рост гарадоў. Структура гарадскога пасялення ў сярэднявекі. Рамесная вытворчасць і гандаль. Асноўныя гандлёвыя шляхі. Грашовое абарачэнне ў IX — XIII ст.ст. Роля гарадоў у грамадскім жыцці.

Тэма 1.2.3. Дзяржаўнасць усходніх славян. Княствы на тэрыторыі Беларусі.

Паходжанне дзяржаўнасці ўсходніх славян. Погляды гісторыкаў на праблему паходжання дзяржаўнасці і назвы “Русь”. Княствы на тэрыторыі Беларусі. Старажытнаруская дзяржава ўсходніх славян (Кіеўская Русь). Полацкае княства ў IX—XI стст. Узаемаадносіны Полацка з Ноўгарадам і Кіевам. Полацкая княжацкая дынастыя. Князь Усяслаў Брачыславіч. Княжацка-вечавы лад. Улада князя і яго абавязкі. Роля веча ў грамадскім жыцці. Тураўскае княства. Берасцейская зямля і Пасожжа.

Тэма 1.2.4. Духоўная і матэрыяльная культура ўсходніх славян.

Язычніцкія вераванні ва ўсходніх славян. Язычніцкі пантэон. Абрады і звычаі. Культ продкаў. Міфалогія ўсходніх славян. Народны каляндар. Матэрыяльная культура ўсходніх славян у V-IX стст. (жыллё, адзенне, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, зброя).

Тэма 1.2.5. Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства ва ўсходняй Еўропе.

Сутнасць хрысціянства. Прыняцце хрысціянства як афіцыйнай рэлігіі на ўсходнеславянскіх землях. Прычыны прыняцця хрысціянства. Язычніцтва і хрысціянства. Спалучэнне хрысціянскіх і язычніцкіх вераванняў у народнай свядомасці, у традыцыях і абрадах. Значэнне прыняцця хрысціянства для ўсходніх славян. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі.

Тэма 1.2.6. Культура беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.

Развіццё пісьменнасці. Рукапісныя кнігі. Кніжная мініяцюра. Царкоўнае і абарончае дойлідства на тэрыторыі Беларусі. Фрэскавы жывапіс. Помнікі прыкладнога мастацтва.

Тэма 1.2.7. Беларускія землі ў канцы XII – першай палове XIII ст.

Феадальная раздробленасць на беларускіх землях, узаемаадносіны паміж удзельнымі княствамі. Раздробленасць Полацкай зямлі ў XII — сярэдзіне XIII ст., прычыны і вынікі. Часовы ўздым Менскага княства. Адносіны паміж Полацкім і Кіеўскім княствамі. Феадальная раздробленасць Тураўскага княства. Княствы і гарады на тэрыторыі верхняга і сярэдняга Падняпроўя, Пасожжа, Пабужжа і Панямоння Палітыка полацкіх князёў у дачыненні да балцкіх плямёнаў. Агрэсія нямецкіх феадалаў-крыжакоў ва ўсходняй Прыбалтыцы. Нашэсце мангола-татараў на ўсходнюю і Цэнтральную Еўропу.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА
вучэбнай дысцыпліны “Гісторыя Беларусі” для дзённага падрыхтоўчага аддзялення ФДП

НУМАР РАЗДЗЕЛА, ТЭМЫ, ЗАНЯТКА	НАЗВА РАЗДЗЕЛА, ТЭМЫ, ЗАНЯТКА; ПЕРАЛІК ВЫВУЧАЕМЫХ ПЫТАННЯЎ	Колькасць аўдыторных гадзін				Метадычны дапаможнікі, сродкі навучання (абсталяванне, вучэбна- наглядныя)	Літаратура	Формы кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя (семінарскія) заняткі	Лабараторныя заняткі	Іншае			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ СА СТАРАЖЫТНЫХ ЧАСОЎ ДА СЯРЭДЗІНЫ XIII СТ.		48					
1.1	Старажытнае грамадства на тэрыторыі Беларусі.		20					
1.1.1	Уводзіны. 1. Гісторыя як навука. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. 2. Паняцце гістарычнага часу. 3. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. 4. Перыядызацыя гісторыі старажытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі		4				[1], [4], [5], [8], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.1.2	Старажытнае грамадства ў эпоху каменнага і бронзавага вякоў. 1. Пачатак засялення чалавекам тэрыторыі Беларусі ў сярэднім палеаліце. 2. Чалавечае грамадства на тэрыторыі Беларусі ў каменным веку. 3. Бронзавы век. З’ўленне на тэрыторыі Беларусі індаеўрапейскіх		8			Атлас “Гісторыя Беларусі старажытных часоў”, Гістарычны атлас Беларусі	[1], [4], [5], [9], [11], [12], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі. <u>Кантрольная праца</u>

	плямён. 4. Эвалюцыя шлюбна-сямейных адносін і грамадскага ладу ў каменным і бронзавым вяках.							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.1.3	<u>Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII-VII ст. да н.э. – IV-V ст. н.э.).</u> 1. Асноўнае насельніцтва Беларусі ў VIII-VII ст. да н.э. – сярэдзіне I тысячагоддзя н.э. 2. Сацыяльна-эканамічнае развіццё плямёнаў эпохі жалеза. 3. Змены ў гаспадарцы, матэрыяльнай і духоўнай культуры.		4			Гістарычны атлас Беларусі	[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.1.4	<u>Побыт, звычаі і мастацтва першабытных людзей.</u> 1. Уяўленні першабытных людзей аб навакольным асяроддзі. 2. Звычаі і абрады. Пахавальны абрад. 3. Старажытнае мастацтва, з’ўленне музычных інструментаў. 4. Міфалогія.		4			ВМК	[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.2	Узнікненне на тэрыторыі Беларусі класавага шматукладнага грамадства і дзяржаўнасці (V-VI стст. – 1-я палова XIII ст.).		28					
1.2.1	<u>Насельніцтва беларускіх зямель у V — канцы IX ст.</u> 1. Балцкае насельніцтва Беларусі ў сярэдзіне I тысячагоддзя. 2. Засяленне славянамі тэрыторыі Беларусі. Славянiзацыя балтаў. 3. Аб’яднанні ўсходніх славян на беларускіх землях: крывічы-палачане, дрыгавічы, радзімічы. Усходнеславянская (старажытнаруская) супольнасць. 4. Грамадскі лад усходніх славян. Утварэнне суседскай абшчыны.		4			Гістарычны атлас Беларусі	[1], [4], [5], [9], [11], [12], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі. <u>Кантрольная работа</u>
1.2.2	<u>Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст. Зараджэнне феадальных адносін.</u> 1. Агульная характарыстыка феадалізму як грамадска-эканамічнай з’явы. 2. Развіццё сельскай гаспадаркі на ўсходнеславянскіх землях. Складванне феадальных адносін. 3. Асноўныя групы насельніцтва раннефеадальнага грамадства Беларусі. 4. З’яўленне гарадскіх пасяленняў - цэнтраў рамяства і гандлю.		4				[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі
1.2.3	<u>Дзяржаўнасць усходніх славян. Княствы на тэрыторыі Беларусі.</u> 1. Погляды гісторыкаў на праблему паходжання дзяржаўнасці ва ўсходніх славян і назвы “Русь”. 2. Складванне старажытнарускай дзяржавы ўсходніх славян. 3. Полацкае княства - першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі. 4. Тураўскае княства. Асаблівасці княжацка-вечавага ладу.		8			Гістарычны атлас Беларусі	[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.2.4	<p><u>Духоўная і матэрыяльная культура ўсходніх славян.</u> 1. Язычніцкія вераванні ва ўсходніх славян. Язычніцкі пантэон. 2. Абрады і звычаі. Культ продкаў. 3. Міфалогія ўсходніх славян. 4. Матэрыяльная культура ўсходніх славян у V-IX стст. (жыллё, адзенне, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, зброя).</p>		4			ВМК	[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.2.5	<p><u>Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства ва Ўсходняй Еўропе.</u> 1. Сутнасць хрысціянства. Прыняцце хрысціянства як афіцыйнай рэлігіі на ўсходнеславянскіх землях. 2. Язычніцтва і хрысціянства. Спалучэнне хрысціянскіх і язычніцкіх вераванняў у народнай свядомасці, у традыцыях і абрадах. 3. Значэнне прыняцця хрысціянства для ўсходніх славян. 4. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі.</p>		4				[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.2.6	<p><u>Культура беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.</u> 1. Развіццё пісьменнасці. Рукапісныя кнігі. 2. Царкоўнае і абарончае дойлідства на тэрыторыі Беларусі. 3. Фрэскавы жывапіс. 4. Помнікі прыкладнага мастацтва.</p>		2			Гістарычны атлас Беларусі, ВМК	[1], [4], [5], [9], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі, вусныя адказы
1.2.7	<p><u>Беларускія землі ў канцы XII – першай палове XIII ст.</u> 1. Феадальная раздробленасць на беларускіх землях, узаемаадносіны паміж удзельнымі княствамі. 2. Палітыка полацкіх князёў у дачыненні да балцкіх плямёнаў. 3. Агрэсія нямецкіх феадалаў-крыжакоў ва Ўсходняй Прыбалтыцы. 4. Нашэсце мангола-татараў на Усходнюю і Цэнтральную Еўропу.</p>		2			Гістарычны атлас Беларусі	[1], [4], [5], [9], [11], [12], [17], [18]	Праца з тэставымі заданнямі. <u>Заліковая кантр. работа</u>

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА СРОДКІ ДЫЯГНОСТЫКІ ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Асноўным сродкам дыягностыкі засваення ведаў і фарміравання неабходных уменняў і навыкаў па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” з’яўляецца праверка заданняў рознага тыпу, якія выконваюцца слухачамі ў рамках гадзін, адведзеных на вывучэнне кожнай тэмы і кожнага раздзелу (змест вучэбнага матэрыялу дысцыпліны структураваны па раздзелах і тэмам). Для дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці выкарыстоўваюцца вусныя адказы слухачоў, фронтальны апрос па пройдзенай тэме, напісанне прамежкавых кантрольных і заліковых кантрольных работ (у абсалютнай большасці – гэта выкананне слухачамі тэставых заданняў).

Ацэнка вынікаў вучэбнай дзейнасці адбываецца па дзесяцібальнай шкале адпаведна тым крытэрыям, што ўстаноўлены для абітурыентаў па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Адзнака 0 (нуль) баллаў выстаўляецца пры адмове ад адказу.

Ацэнка вуснага адказу слухача на занятках ажыццяўляецца адпаведна наступным паказчыкам:

Балы	Паказчыкі ацэнкі
1	Пазнаванне асобных аб’ектаў вывучэння (паняццяў, гістарычных падзей, з’яў, працэсаў, персаналій) праграмнага вучэбнага матэрыялу па прад’яўленаму апісанню
2	Распазнаванне аб’ектаў вывучэння (паняццяў, гістарычных падзей, з’яў, працэсаў, персаналій) праграмнага вучэбнага матэрыялу па прад’яўленаму апісанню
3	Перадача часткі праграмнага вучэбнага матэрыялу па памяці: фрагментарны пераказ і пералік асобных паняццяў, гістарычных падзей, з’яў, працэсаў, персаналій без тлумачэння
4	Перадача праграмнага вучэбнага матэрыялу па памяці: вызначэнне паняццяў, апісанне гістарычных падзей, з’яў, працэсаў з указаннем агульных і с указаннем агульных і адметных знешніх прыкмет без іх тлумачэння, асноўных біяграфічных звестак і дзейнасці гістарычных персаналій
5	Свядомая перадача значнай часткі праграмнага вучэбнага матэрыялу: характарыстыка вывучаемых аб’ектаў па плану (памяткі); самастойнае ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнаваўчай дзейнасці па ўзору
6	Свядомая перадача ў поўным памеры праграмнага вучэбнага матэрыялу: правільнае выкарыстанне тэрміналогіі, апісанне гістарычных падзей, з’яў, працэсаў з элементамі тлумачэння, якія раскрываюць прычынна-выніковыя сувязі, адносіны, самастойнае ажыццяўленне спосабаў дзейнасці па ўзору
7	Валоданне і аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам у

Балы	Паказчыкі ацэнкі
	знакамай сітуацыі: канкрэтызацыя паняццяў, вывадаў прыкладамі; аналіз гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з мэтай тлумачэння прычынна-выніковых сувязей, вывадаў; самастойнае выкананне заданняў па алгарытму
8	Свабоднае валоданне і аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам у знаёмай сітуацыі: аналіз гістарычных падзей, з'яў, працэсаў з мэтай тлумачэння прычынна-выніковых сувязей, вывадаў; абагульненне вивучаемага матэрыялу; абаснаванне і доказ; раскрыццё сутнасці вивучаемых з'яў і працэсаў; выкарыстанне ўнутрыпрадметных сувязей; самастойнае выкананне заданняў па алгарытму
9	Аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам, ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці ў невядомай сітуацыі; выкарыстанне міжпрадметных сувязей; ацэнка гістарычных фактаў на падставе вивучаемага матэрыялу; выкананне задач і заданняў праблемнага характару
10	Свабоднае аперыраванне праграмным вучэбным матэрыялам, ажыццяўленне спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці ў невядомай сітуацыі; самастойнае выкананне задач і заданняў праблемнага характару; выкананне творчых заданняў і работ

Пад час выстаўлення ацэнкі па гісторыі Беларусі ўлічваецца ступень засваення слухачамі асноўных кампанентаў гістарычных ведаў: *факталагічных*, якія ўключаюць веды аб канкрэтных гістарычных фактах (падзеях, з'явах, працэсах), лакалізаваных ў часе і прасторы; *тэарэтычных*, якія ўключаюць у сябе паняцці рознай ступені абагульненасці, істотныя прычынна-выніковыя сувязі, якія раскрываюць абумоўленасць гістарычных падзей, з'яў, працэсаў, тэндэнцыі і заканамернасці гістарычнага развіцця; *спосабы вучэбна-пазнавальнай дзейнасці*, якія дазваляюць апераваць тэарэтычнымі і факталагічнымі ведамі, валодаць картаграфічнымі ўменнямі, працаваць з крыніцамі гістарычнай інфармацыі; *ацэначныя веды*, якія ўключаюць у сябе веданне розных пунктаў гледжання на гістарычныя падзеі і дзейнасць іх удзельнікаў. Асноўнымі змястоўнымі лініямі з'яўляюцца: гістарычны час, гістарычная прастора і гістарычнае развіццё. Ступень засваення змястоўнага кампанента ацэньваецца на аснове такіх крытэрыяў, як *дакладнасць, правільнасць, асэнсаванасць, паўната, абагульненасць, сістэмнасць, трываласць, мабільнасць, дзейнасць, самастойнасць*.

Пры адказе слухача ўлічваецца характар (істотныя і неістотныя) і колькасць дапушчаных памылак. Да істотных памылак адносяцца: значныя скажэнні сістэмнага выкладання матэрыялу, памылкі ў асноўным факталагічных і тэарэтычным матэрыяле, памылковае выкарыстанне тэрміналогіі, замена істотных прыкмет характарызуемых з'яў, працэсаў неістотнымі; памылковае разуменне прычынна-выніковых сувязяў; памылковае выкананне прадугледжаных заданнем спосабаў дзейнасці; няўменне выкарыстоўваць розныя крыніцы гістарычнай інфармацыі;

супярэчнасці ў адказе. Да неістотных памылак адносяцца: нязначныя парушэнні паслядоўнасці сістэмнага выкладання матэрыялу, нядбайнае выкананне запісаў, стылістычныя хібнасці ў адказе; памылковае, з арфаграфічнага пункту гледжання, напісанне тэрмінаў.

Ацэнка пісьмовай работы адбываецца па стобальнай сумарнай шкале, а затым адбываецца перавод у дзесяцібальную шкалу. Выкладчыкам у пісьмовай рабоце вызначаецца колькасць балаў за кожнае заданне, якія затым сумуюцца. Крытэрыем пераводу выступае шкала, якая была распрацавана і выкарыстоўвалася УА “Рэспубліканскі інстытут кантролю ведаў” у 2007 годзе. Выбар абумоўлены прыкладным парогавым значэннем па дысцыпліне “Гісторыя Беларусі” у якасці профільнага і заліковай ацэнкай умоўна прызнаецца адзнака ў “чатыры” балы па дзесяцібальнай шкале, ці 29-38 балаў па стобальнай.

Шкала пераводу сумарнай колькасці тэставых балаў у адзнакі па дзесяцібальнай шкале

1-8	1
9-17	2
18-28	3
29-38	4
39-50	5
51-63	6
64-74	7
75-84	8
85-94	9
95-100	10

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА

1. Бохан, Ю. М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларускай мовай навучання : у 2 ч. / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2016. – Ч. 1 – 2016. – 163 с.; Ч. 2 : – 2016. – 146 с.

2. Шарова Н. С., История Беларуси. Опорные конспекты для подготовки к централизованному тестированию / Н. С. Шарова. – Минск : Аверсэв, 2017. – 352 с.

3. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Гісторыя Беларусі : зборнік тэстаў / Рэсп. інст. кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2017. – 29 с.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА

4. Гістарычны атлас Беларусі : агульнаадукацыйнае ілюстраванае выданне / Уклад. Л. Р. Казлоў. – Мінск : Арты-Фэкс, 2003. – 34 с.

5. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст. : 6-ы кл. : хрэстаматыя : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / аўтар уступ. матэрыялаў, склад. С. М. Цемушаў. – Мінск : Нар. асвета, 2012. – 199 с.
6. Гришкевич, Т. В. История Беларуси : контролн. работы для слушателей заоч. подготов. курсов / Т. В. Гришкевич. – Минск : БГПУ, 2012. – 64 с.
7. Грышкевіч, Т. В. Гісторыя Беларусі : кантролн. работы для слухачоў завоч. падрыхтоўчых курсаў / Т. В. Грышкевіч., Т. У. Янкоўская. – Мінск : БДПУ, 2009. – 56 с.
8. Дуда М. Ю., Гісторыя Беларусі: увесь школьны курс у табліцах. – Мінск : Современная школа, 2009. – 384 с.
9. Лазіцкі, В. Л. Трэнажор па гісторыі Беларусі для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання і экзамену / В. Л. Лазіцкі. – Мінск : ТэтраСістэмс, 2010. – 176 с.
10. Пурышева, Н. М. История Беларуси : школьный курс в кратком изложении / Н. М. Пурышева, М. И. Старовойтов. – Минск : ТетраСистемс, 2012. – 240 с.
11. Штыхаў, Г. В. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларускай мовай навучання / Г. В. Штыхаў, С. М. Цемушаў, В. У. Ракуць ; под рэд. Г. В. Штыхава, Ю.М. Бохана. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2009. – 143 с.
12. Штыхов, Г. В. История Беларуси : вторая половина XIII — первая половина XVI в. : учеб. пособие для 7-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Г. В. Штыхов, Ю. Н. Бохан, М. А. Краснова; под ред. Ю. Н. Бохана. — Минск : Народная асвета, 2009. – 159 с.

4.2. Метадычныя рэкамендацыі для самастойнай работы слухачоў ФДП.

Пры падрыхтоўцы да кожнай тэмы слухачу неабходна азнаёміцца з патрабаваннямі «Праграмы ўступных іспытаў па вучэбным прадмеце «Гісторыя Беларусі» для асоб, якія маюць агульную сярэдняю адукацыю, для атрымання сярэдняй спецыяльнай або вышэйшай адукацыі». Інфармацыю можна знайсці непасрэдна на пачатку кожнай тэмы, а таксама ў дапаможным раздзеле вучэбна-метадычнага комплексу (Гл. 4.1.). Далей, выкарыстоўваючы матэрыял, які прапанаваны ў тэарэтычным раздзеле ВМК, а таксама змест школьных падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў, дадатковай літаратуры з прапанаванага спіса, вывучыць тэму (Гл. 4.1. і Гл. 4.3.). Асаблівая ўвага пры гэтым павінна надавацца асноўным паняццям, датам, фактам і з'явам, асноўным тэндэнцыям, праблемам і асаблівасцям гістарычнага развіцця Беларусі ў пэўны прамежак часу. Неабходна разумець, што ў працэсе падрыхтоўкі да тэсціравання важна не столькі ведаць змест ўсяго вышэйпералічанага, колькі ўмець прымяняць атрыманыя веды, сістэматызаваць факты, аперыраваць паняццямі, ўстанаўліваць храналагічныя, прычынна-выніковыя і структурна-лагічныя сувязі.

У дапамогу слухачам да кожнай тэмы прапанаваны пытанні і заданні (Гл. 2.2.). Іх выкананне разлічана на больш поўнае асэнсаванне прачытанага матэрыялу, абагульненне і пэўную сістэматызацыю. Прадугледжана невялікая колькасць пісьмовых заданняў, якія накіраваны на развіццё навыкаў самастойнага творчага мыслення слухачоў, аперыравання атрыманымі ведамі ў праблемным полі.

У практычны раздзел уключана табліца з асноўнымі паняццямі і тэрмінамі. Яна з'яўляецца абавязковай для запамінання. Для самакантролю ў засваенні гэтых ведаў слухачам прапанавана выканаць дзве кантрольныя работы (Гл. 2.4.1. і Гл. 2.4.2.). Асноўным патрабаваннем на ўступных іспытах да адказаў абітурыентаў на такія заданні (тэст з адкрытай формай адказу), з'яўляецца дакладнае напісанне. Паняцце ці тэрмін, які напісаны з граматычнай памылкай, не ўлічваецца пры праверцы.

Частка 2.3. практычнага раздзела вучэбна-метадычнага комплексу складаецца з тэставых заданняў, разлічаных на засваенне вучэбнага матэрыялу. У гэтым жа раздзеле ВМК (Гл. 2.4.3.) для самастойнага выканання і ацэньвання ўзроўню сваіх ведаў, слухачам прапанавана выканаць кантрольную работу па ўсім тэмам першага раздзела.

4.3. Рэкамендуемая літаратура па вучэбнай дысцыпліне “Гісторыя Беларусі”

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА

1. Бохан, Ю. М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2016. – Ч. 1 – 2016. – 163 с.
2. Бохан, Ю. М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6 кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2016. – Ч. 2 – 2016. – 146 с.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА

3. Пурышева, Н. М. История Беларуси : шк. курс в крат. изложении / Н. М. Пурышева, М. И. Старовойтов. – Минск : Тетралит, 2014. – 240 с.
4. Шарова, Н. С. История Беларуси. Опорные конспекты для подготовки к централизованному тестированию / Н. С. Шарова. – Минск : Аверсэв, 2019. – 320 с.
5. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Гісторыя Беларусі : зб. тэстаў / Рэсп. інст. кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2019. – 29 с.